

ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИС-
ТЕЦТВА, НАУКИ І ГРОМАД-
СЬКОГО ЖИТТЯ.

ЧИТАЛЬНЯ

ЗМІСТ:

Маланюк: Пожнив	849	В. Решетука: Ідея і форма ми- стецького твору	885
О. Клен: Україна	849	О. В.: Віденський арбітраж	894
М.: Le chemin des dames	856	М. К.: Смерть Мустафи-Кемаля	898
Голь Валері: Що таке Європа?	860	Є. Л. Д.: Ненько-шароварницька „геополітика“	902
С. Р.: Чи Англія зірве з жидами?	864	М. Л.: З пресового фільму	923
Маланюк: Пізній лавр	868	Бібліографія	924
Н. Д.: Матерія чи людина?	874	Від Адміністрації	925
Р.: Александер Федорович Ке- ренський.	880		

ВІСНИК VI
НИЖКА 12

ТОМ IV
ГРУДЕНЬ

1938

Адреса редакції й адміністрації: Львів, Чарнецького 26 м. 21.
Чекове conto П. К. О. 500-371.

Відновляйте передплату за „Вістник“ на 1939 р.!

Хто з краю приїде до кінця с. р. річну передплату, **платить тільки 20 зл.** Закордонний передплатник, що приїде в б. р. **лише 25 зл.**, матиме заплачений Вістник за весь 1939 р.

Інакше передплата за „ВІСТНИК“ в краю виносить:
квартально — зл. 6.60; піврічно — 12; річно — 23
платні згори. Ціна окремої книжки — зл. 2.20.
Для заграниці: річно зл. 30 або рівновартість в чужій валюті.

Квартальника Вістника

в 1939 р. вийде, як дотепер, 4 книжки в ціні
від зл. 1 до зл. 2.

Річна передплата виносить зл. 4 платних згори.

Для закордону зл. 5.

Річна передплата „Квартальника“ для передплатників
„Вістника“ виносить половину.

АДРЕСА: Львів, Чарнецького 26 м. 21.

ЧЕКОВЕ КОНТО 500.371.

Замовляйте 4-у книжку „Квартальника“, що вийде в половині грудня:

Д-р Ю. РУСОВ

САЛЯЗАР

РЕФОРМАТОР ПОРТУГАЛІЇ

людина, яка створила нові форми державного й національного життя в країні, яка — не під одним оглядом — нагадує Україну.

Ціна 1 зл.

„ЦЕНТРОСОЮЗ“

Союз Кооперативних Союзів

Львів, Зіморовича 20/22 тел. 298-94.

ЗБУТ

ростинних продуктів — яєць — живини.

III
17-12531/
1938
Р. 6 кн. 12

Е. Маланюк

Пожнивя

З Волинських віршів

О. і С. Підєрським

Серпневе небо блякне. На полях —
Полукіпки. Музика возовиці
Невдовзі оживить широкий шлях.
Вже й крикають недобрі чорні птиці,

Немов над полем бою. Справді щось
Є в тиші нив від тиші боевиська,
Що ген за обрій рівно простяглося
В важких снопах подоланого війська.

Коротшає серпневий день, і ніч
Під шум тривожних вітів западає,
Щоб зорі іскрами війстих віч
Тремтіли і зривались над безкраєм.

4 VIII 38 над Дівочим Оком.

Ю. Клен

Україна

1

Зеленими горбами бовваніла,
Вночі широким степом шелестіла,
Молилась до Перуна і Сварога
І ще не знала, де твоя дорога.
Хозарин кликав до свого полону
В діяспору жидівського закону,
І вабив печеніг в роздерті шатра,
Де палахтіла жаром жовта ватра.
Бючи у мідь своїх потужних дзвонів,
Звав марно Рим Тебе у лапське лоно,
І для вина, що серце звеселяє,
Зреклась ти Магометового раю.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Львівська державна
наукова бібліотека

М. П. 4280

Аж кроком нечутним, сумна і строга,
 У тьмяних ризах з золота старого,
 До Тебе підійшла, не звівши вії,
 Немов легенда тиха, Візантія.
 Вона, свята, облудна і безкрила,
 Тебе цісарським пурпуром покрила.

* *

*

В варяжським панцирі, в добу жорстоку,
 Ти дихала спокійно і глибоко.
 Та інколи, піднявши забороло,
 Вдивлялася в тривожне виноколо.
 З юнацьким завзяттям, з веселим криком
 Стрічала половців у полі дикім
 І, навалом татарських орд зім'ята,
 Прийняла долю хижу і прокляту...
 Віки минали в темних сновидіннях.
 Мов шире золото з берез осінніх,
 Спадали з тебе всі твої оздоби,
 І рвав лахміття ранньої жалоби
 Шалений вітер. Все те за тобою
 Пливло у безвість чорною рікою...

Де хвиля бе об скелі круторогі
 І шумом криє зрадницькі пороги,
 Де дме над островом дніпрянський вітер,
 Вирощувала Ти спізнілі квіти
 Жорстокости, геройства і посвяти
 І ткала з них собі багрянні шати.
 Ніякий чар часи ті не відкличе,
 Що гураганом прогули по Січі.
 Гучним і буйним бенкетом Богдана
 Ти завершила коло, Богом дане.
 Відтак повстань твоїх, страшні заграви,
 Що відблисками спалювали трави,
 В воді баюр московських догасали,
 Мов сонце стомлене і вже змиршале.
 Воскреслим полум'ям старої слави
 Ти спалахнува в чорні дні Полтави,
 Коли Тебе причарував навіки
 Король звитяжений, останній вікінг.
 І, стиснутий Петром в обіймах владних,
 Хрустів кістяк твій в пестощах нещадних.
 Знесилена від голоду і спраги,
 Несите черево чухонських багон
 Тоді людським Ти набивала падлом.
 І час гатив Тебе важким вагадлом.
 З твоїх кісток, що в твані скамяніли,
 Із тіл, що на морозі зачепили,

Складався підмурівок, на якому,
 Немов болот примара невідома,
 Між нетрів дебряних, де мох і глиця,
 Повстала в чадній млі нова столиця...
 Поволі брякла, мов велика туша,
 Ненависна киргизам і інгушам,
 Грузинам і корелям осоружна,
 Імперія пажерлива, потужна.
 Росла, росла із вохких надр туманів
 Під свист сибірських тайг, під дзвін кайданів,
 Під шум українських грабів і каптанів.

2

А Ти, Ти зріла, мов зерно,
 Що спіє в лоні невідомім,
 Щоб повернув колись стерно
 Керманич в грізний день залому,
 Якого ждали ми давно.
 І він прийшов в грозі і громі,
 І гніву Божого вино
 Плеснув із чаші ангел сьомий.
 Змішались люди і вовки,
 І стала кров душевим плином.
 Ніхто в ті прокляті роки
 Не знав, де звір, а де людина.
 Дихнувши хаосом ночей,
 Хтось сплутав постаті і форми
 І стер всі зариси речей.
 Завили вихорі і шторми.
 Зірвавшись з ланцюга, у скок
 Пішла задихана планета,
 В пекельний вплутана танок
 (Лиш крик у п'їтьмі: Де ти? Де ти?).
 І ось серед уламків, брил,
 В клубках розідраних туманів,
 В первіснім танці диких сил
 Неясну постать зір доглянув.
 Мара укохана віків
 Вже прибирала образ зримий,
 Що вже яснів, синів, горів,
 Та прослизнув марою мимо.
 І голубів вночі лиш слід,
 Який поволі в небі танув.
 Лстів не сніг, а білий цвіт,
 І все поглинув вир туманів...
 Тоді підвівсь столатий гад,
 Робив собі з злочинців добір
 І, всю Тебе повивши в чад,
 Почав кігтями дерти здобич...

В нестямі божевілья
Який страшний ясир
З Полтавщини й Поділля
Стягав тоді Сибір!
Розвіявши по нивах
Полову мертвих мрій,
Гноїли в колективах
Весну твоїх надій.
І духом чумних лілій,
Що зжерті пістряком,
Пашів простір спліснілий,
Порослий буряном.
Де порожньо і голо
Сірів безбарвний лан,
Шугав безчолий голод.
За пятирічний плян,
Згадавши дні татарські,
За владу всіх рабів,
За „щастя пролетарське”
Твій темний люд згорів.
Немов колоди в струпах,
Що ваблять мокрих птах,
Здувались чорні трупи
В некошених житах.
Жах смерти у підвалі
Моторами ревів,
І кулі розбивали
Коробки черепів.
І брякли мертві лица
— Пухкі опуки щік —
У смрадній сукровиці,
Мов вязки стиглих фіг.
І був це час покосу,
Бо кат потів, як віл,
І в дар богам приносив
Копиці мертвих тіл.
Селянські канібали
Ловили дітваків,
Могили розгребали
І крали з трун мерців.
Ночами стрекотіли,
Мов коники в степах,
Невтомні скоростріли,
Та цвів Молочний Шлях.
І, як перед віками,
В холоднім димі сел,

Над скорбними ланами
Плеяди і Орел...

Що обри, що татари!
Що лютий печеніг!
Тож не були почвари,
Бо і Батий беріг
Твої церкви й святині:
Вівтар і златоглав.
А нині, нині, нині
Дівочтво розтоптав
Твоє сучасний варвар
І душу запноїв.
Вже має чорна барва
Над згарищем років,
— Понурий прапор смерти;
І вже з джерел віків
Снаги нам не зачерти.

4

Прийми поцілунок —
Полин терпкий.
Смертельний трунок
Із чаші пий!
Блукай, безвіро!
Поки страждань
Не сповниш міру,
Нуртуй у хлань.
Прямуй крізь муки,
Крізь хирі дні,
І шал розпуки.
Гаси вогні
І в ніч одчаю
Сама палай,
І біль без краю
До дна пізнай.
Простуй крізь жертви,
Крізь сохлий цвіт
В простори мертві
Десятків літ.
Крізь смерть і сором
В нещадний вік.
Лісам і горам
Звіряй свій крик.
Прийми наругу,
Влий в шал поем
І вічну тугу
Живи вогнем.

В жару негаснім
 Свій гнів гартуй
 І долю власну
 З уламків куй.
 Шпурляю тричі
 Закляття це
 Тобі у вічі,
 Тобі в лице.
 Ідучи в далеч
 Під звук фанфар,
 Що їх заграли
 У громі кар
 Всі сурми туги,
 Всі труби згуб,
 Дійдеш потуги.
 І бурий зруб
 Надій безлистих
 Повстане знов
 Шатром барвистим.
 І свіжа кров
 Одягне журби
 В безсмертний міт,
 В висон і пурпур
 Стобарвних літ.

5

Все, що гуло.
 В надрах запілля,
 Все, що росло
 В криках безкрилля:
 Стлумлений гнів,
 Що клекотів
 В жерлі віків.

Розпачу рев,
 Марне горіння,
 Шумних джерел
 Дзвін і кипіння,
 Помста і сказ
 Вибухли враз
 Шалом екстаз.

Крила пожеж
 Там, над віками.
 Простір без меж
 Тут, перед нами.
 В блисках вогнів

Колом зацвів
Обрій років.

В віддалі днів
Труби рокочуть.
Крики птахів
Грози пророчуть.
Що це дзвенить,
Що це шумить
В ранкову мить?

Чуєш, іде
В громі і бурі,
Чуєш, гуде,
Бе вже у мури,
Дме нам у скронь
Вихор, вогонь,
Божих долонь!

6

Тобі, Праматір, шлю привіт
З років що час їх порохом укрив.
Та що Тобі пісні цих клятих літ
І чорний жах, що вовком вив!
Це нам стерні глухий простір
І без кінця безрадісні блукання.
Тобіж, Тобі краса далеких зір
І злота заграва світання.
Це нам іти крізь сум років,
Крізь біль наруг, крізь ніч гірку неслави,
А Ти в крилатім шумі прапорів
Колись зустрінеш буйний травень.
З полів незнаних чужини
До Тебе вітер долетить, мов спомин
Про наші в муках виплекані сни,
І днів давно забутих годин.
Та що Тобі, Тобі до них,
Що йдеш крізь дні прекрасні і суворі
До дальніх мет, невидано-ясних,
Прямуючи в нові простори!
По нас, забутих на землі,
Хай час пройде важким, залізним плугом.
Майбутнього крилаті кораблі
Уже стоять на рейді кругом.
Прозора височінь дзвінка,
І дужий вітер дме в шумкі вітрила,
І вже чиясь невидима рука

Ворота в далеч відчинила.
 Ми відійшли в глибинь віків,
 Ми, мов жорстока пісня, відлунали,
 І чорні груди зораних степів,
 Що їх роздерло гостре рало,
 Колоссям вкрилися густим.
 Благословенний дощ скропляє жито,
 До сонця пнеться все стеблом тремким,
 Щоб жаром дихати і жити...

7

Пурпуром древнім весна одягає лани наддніпрянські
 (Верби шумлять на горбах, в полі тополі гудуть).
 У багряниці старій нас вітає прадавня країна
 (Сонце тресвітле вгорі, вітер і спів на землі).
 Слава золоту бань, що крізь темні дерева нам мріє
 (Дзвоном високих церков ширше росте височінь).
 Слава тобі, о життя, що не знає ні меж, ані краю!
 Доля на шальки кладе муки, і щастя, і біль.
 І, врівноваживши все, премудрий закон обертає,
 Тугу дочасну, терпку в радість, безсмертну в віках.

Сем (Sem)

Le chemin des dames

(з французького)

В вересні 1917 р. я провів кілька днів в Довілі: не треба занедбувати ніодного фронту. Там занотував я собі кілька цікавих споминів. Ось м. и. один з них, який видається мені характеристичним для тих надзвичайних часів.

Сцена відбувається в Теніс-клубі, підчас чудового літнього пополудня, glorious day, як кажуть наші англійські приятелі: напівдень день слави, бо се якраз день, коли на другім відтинку, наші славні вояки беруть штурмом збочя Mort-Homme'a і Voix Corbeaux.

В Довілі — се теж день наступу. Тиждень змагів, всюди великий рух, всі вершки товариства — тут.

На всіх courts партії вже почалися.

Гравці — мужчини й дівчата, однаково убрані і взуті в біле, порушуються скорими і точними рухами; нерозштовпніють, зачавшись, — ракета на поготівлі, — готові знову наглим і звинним скоком — кинулися „в бій“.

Довкруги все — біле: тріпотять ідеально білі спідниці, білі обличчя, шиї і руки.

Жовті, червоні, блакитні, брунатні светери веселими й яскравими барвами обрамлюють цілу ту рухливу білість, а на тлі моря, солено-зеленого моря, крізь високі сітки довкола широких геометричних майданів, — розрізняємо меткі кулі, що перехрещуються в повітрі і здається літають, наче ті стрівожені мери, замкнені в великих клітках.

Сій грі на повітрі, ніжне мереживо сітки надавало ще більш легкий і прозорчистий чар.

Серед уважної мовчанки глядачів, між якими видно кілька англійських одностроїв, бачимо лише вібруючі удари ракет, м'який і еластичний гук мячів, що спадали на тверду землю, совгання легких сандалів, та однотонове гудіння судів, що сиділи високо, мов статуї, на своїх сідалах, на високих металевих кріслах. Іноді — стримані оплески вітали найбільш удачні удари. Се грало юнацтво, п'яне рухом, промінююче здоров'ям і фізичною радістю. Всюди пульсує горяча насолода життям.

На тих відміряних конах, ідеально виміряних courts, і ідеально чистих courts все повне світла, ясности, все чисте й гігієнічне, а ясне дерево ракет пригадає сліпучу білість добре вичищеного чердака на якійсь яхті.

В далині — Hôtel de Normandie з безчисленими яскраво освітленими вікнами і кремово-біле казино, оздоблене балюстрадою, — що горять на сонці під неначе свіжо вимитим небом, де громадається чарівні хмаринки, немов тіста із збитою пінкою. Пишна картина щасливого, безжурного життя — в флянелі і в білих черевиках. Погода чудова...

Та інколи гарматні стріли, що долітають з гаврського полігону, по довгих смутних перервах, стрясають сей мирний овид, нарушуючи його ідилію. Понурий, чорний і душний зов війни, яка шаліє там... так далеко.

Два юнаки, які щойно скінчили партію гри, попивають чай з двома партнерками, гарненькими молодими дівчатками. Обидва грачі, як і всі інші, мають приписовий тенісовий одяг. На перший погляд ніщо в них не приковує увагу. Але придивившись їм пильніше, я бачу в їх руках, в їх захованні, щось виразно мужеське, гордовите, що вдарає мене. Їх вигляд дивно вирізняється від вигляду деяких представників золотої молоді, одягнених за останнім криком моди, від тих п'яних в льондонським жаргоні, які — з відкинутим назад одним махом шітки, наче полякованим волоссям, — парадують перед трибунами, горді, що можуть пишатися своїми шиями, ніжно позолоченими сумлінно відміряною порцією сонця, та білістю великого батистового ковніра, широко розгорнутого на куртці в широкі яскраві пасми.

Два юнаки, які мене зацікавили, мають інший вигляд. Їх молодечі обличчя з енергійними і наче ствердленими рисами більше опалені, а їх волосся коротке. Один, в зухвало насадженим на голову чорним береті, з маленьким вигаптованим на нім срібним стрілецьким рогом. Другий — зараз над брову —

має зовсім свіжий шрам. Вище долоні видніють бранзолети з білого металу, — се їх розпізнавчі бляхи. Я розпитуюся: се два поручники, які проводять тут серед родини свою тижневу відпустку.

Я сідаю до сусіднього столика, маючи замір зробити кілька рисунків. Всі четверо усадовилися на вигідних *gossiping-chairs*. Вони смакують свою солодку втому, задоволені, що добре грали, що чується так приємно їх тіло, по яким через легкі сорочки гуляє легкий вітерець. Ще трохи задихані, рожеві, переняті щойно скінченою, завзято оспорюваною партією, молоді дівчата поправляють сміючись волосся, модно стягнуте широкою стяжкою. Всі вони творять чарівну і милу групу, і я не можу заборонити собі приязним ухом слухати їх розмову. Відривки сеї розмови долітають до мене.

Спочатку вони замінюються легкими фразами, говорять про теніс. Нагло одна з дівчат каже хлопцеві в береті:

— Не забудьтеж, що ми знов разом граємо завтра!

— Дуже мені прикро, пані, але се неможливо. Мій товариш і я, ще сьогодні ввечері відїздимо, о 11... Нас кличе сурма.

— Як, вже кінець відпустці?

— Вже кінець. Коли війна довга, відпустки короткі.

— Се сумно! А я так певно числила на вас, щоб ви грати *handicap*! Се просто чудо. Ви й досі лишилися прекрасною ракеткою, як перед війною.

— Ас *courts'iv*! А там також грають в теніс. Лише що сітка трошечки гачкувата, й м'яч твердші. А кидати гранату — се найкращий спосіб вправити руку.

— Отже се невідклично? Ви пускаєте мене в трубу? Кудиж ви їдете, таємничі вандрівники?

— В досить паскудну місцевину, мої пані, але яка має таку гарненьку назву — *le Chemin des Dames*...

— *Le Chemin des Dames*! Що за жак. Ми бачили се в *Illustration*. Алеж се страшно.

Зовсім природно розмова переходить від теніса на війну, перескакує з нечуваною легкістю від найбільш веселих слів на кошмарні оповідання, повні крові і болота, вогнистого пилу і затровених газів.

Тим самим розміреним тоном, не шукаючи зовсім ефектів, хоч трохи зниженим голосом, з відтинком поваги, стрілецький поручник поволі ковтаючи свій чай, оповідає історію з танками, від якої волосся стає на голові.

— Мій курінь мав завдання вирушити за танками. Хлопці машерували не зле. З своїми замаскованими залізними бляхами, побіленими чудернацькими, жовтими, зеленими й чорними плямами, волочилися танки, тяжко підскакуючи наче величезні ропухи розпухлі від отруї.

Зненацька один з них перевертається до гори ногами і падає у величезну вирву. Вже нерухається: паскудна панна. Зараз же бачу, як з нього крізь низькі двердята, вискакує лю-

дина, що починає крутитися, бігаючи мов навіжена. Пізнаю його: се мій бідний приятель Х... Він крутиться довкола себе, страшно викривляючися, потрясаючи мов божевільний головою, з якої стікають кроплі якогось плину. Здалека мені здається, що се кроплі поту. В сих машинах така спека! Запитайтеся в когось, хто провадив їх! Але се не був піт, се була нафта, що горіла: він палився, сей нещасний! Вибухи заглушали його крики. Але видко було добре, що він ричав... І ніякого способу, прийти йому на поміч! Німці поділили в танк і стрільна падали мов дощ, зриваючи в гору снопи білої крейди — хтось би сказав якісь мучні гейзери. Ближче до нас другий танк совгався далше. Німці оточили його. Раптом, один з них, якийсь велитень, хопив одною рукою дуло скорострілу, що визирало з танку, намагаючись повернути його в інший бік, тоді як другою рукою крізь отвір пробував шпурнути гранат в середину. Се йому не вдалося; гранат вдаряє в залізну бляху і вибухає просто йому в лице. Він падає, заллятий кровю і я бачу, як його голова — випорожнюється, гуль-гулькаючи мов карафка з вином...

Поручник затримується на хвилину, щоб замішати цукор. А потім ідуть жажливі описи вечірного поля битви, по наступі, під стрібаючими світлами прожекторів; про маси німецьких трунів, зіплених в одну клейку купу згуслої крові, скрючені мерці, що з широко отвореними ротами, здавалося, аж вилися з реготу.

Потім мовчанка, коротка надума... Чутно сміх, що доноситься з якоїсь вілі. Чутно ще однотонний голос судіїв, що прикуцнувши на своїх високих кріслах, анонсуєть пункти: *thirty all... advantage...*

Розмова точиться далі:

— Ви маєте чудові сандали, звідки вони?

— З Брокеді. Лиш треба уважати: очка дуже часто друкать панчохи... а під теперішній час шовкові панчохи...

Молода дівчина в мідалово-зеленім светері проходить повз групу.

— Знаєте, є один свободний court! Коли хочете заграти, треба бігти!

— Чудово!

Всі встають, хапають свої ракети і біжать їй навздогін.

Сей діяльог, де змінюються з чудовою безжурністю найбільш веселі дотепи з жажливими оповіданнями про поле битви, я віддав так, як чув: як вдаряючий знак того героїчного душевного напняття, в яким жила та молодь. В той самий вечір юнаки покинуть сей „рай“, щоби вернути до свого пекла, скинуть свої легкі і приємні спортові одяги, щоби наново натягнути на себе свої брудні волосяниці... І вони усміхаються!

Жертаючи життям, вони роблять се з найвищою елеганцією, по французьки. Вони ідуть, щоби ставити чоло смерти на тім полі страхіть, яке ніби на глум — носить гальянту назву: *Chemin des Dames*.

Поль Валері

Що таке Європа?

(З французького)

Подивімся на мапу нашої півкулі. Маленький європейський світ стоїть — в порівнанні з іншими — на першому місці. Не зважаючи на свій невеличкий простір, не зважаючи на не дуже надзвичайне багатство ґрунту. Причина цього чуда — в якості людности Європи. Ся якість надолужує меншу кількість населення, менше число квадратних миль, менше число тон руди, приділені Європі. Покладіть на одну тацу терезів індійську імперію, на другу Англію. І побачите, що таця з меншим тягарем — переважить другу.

Я завважив, що якість людини повинна рішати про перевагу Європи. Кажучи загалом, активна пожадливість, горяча і безкорисна цікавість, щаслива мішанина уяви і суворой логічності, певний скептицизм, але не песимістичний, деякий — але не пасивний — містицизм — ось найхарактеристичніші прикмети європейської людини.

Що є людина? Людина — се те відокремлене створіння, се та чудернацька жива істота, яка протиставляє себе всім іншим, яка підноситься над всіма іншими, — своїми... *мріями*, (*songes*). — напруженістю, повязаністю й різнородністю своїх *мрій*! — надзвичайними наслідками, що вони викликають, змінюючи саму природу людини; і не лише її природу, але й природу, яка оточує людину; природу, яку вона невтомно намагається підкорити своїм *мріям*.

Я хочу сказати, що людина — безнастанно й необхідно — журачить тим, чого нема, вічно протиставляється тому, що є; що вона — або невсипущою працею, або генієм — створює все потрібне, щоб надати своїм *мріям* могутності і точности дійсности, а з другої сторони — щоби накинути тій дійсности чим раз нові зміни, які наблизилиб її до її *мрій*.

Людина завше протиставляє минуле — теперішньому, майбутнє — минулому, можливе — дійсному, образ — явищу. Вона рівночасно є і те, що іде наперед і те, що посувається назад; те, що будує і те, що руйнує; те, що є випадок і ризик і те, що є обрахунок. Всюди людина снить про те, щоб здійснити свої *мрії*, а з усіх реалізацій тих *мрій*, — найбільш численні, найбільш несподівані, найбільш плідні — довершила досить обмежена частина людскости, замешкала на терені — відносно до цілої замешкалої землі — досить малім.

Сею виїмковою частиною землі — є Європа, замешкала європейцями, яких європейський дух доконав тих чуд.

Щож се таке ся Европа? Се щось в роді приліпки старого континенту, окцидентальний додаток Азії. Европа дивиться на захід. На півдні вона граничить з великим і славним морем, яке відіграло блискучу роль в виробленні європейського духа. Всі народи на побережю того моря — пересякнуті тим духом. Вони заміняли між собою товари і штурханці, засновували порти й кольонії, де на ринку не лише предмети торгівлі, але й вірування, мови, звичаї, технічні винаходи були предметами виміни і торгу. Ще заки сучасна Европа прийняла свій теперішній вигляд, Середземне море бачило, як в його східнім басені, повстало щось в роді пре-Европи. Єгипет, Фінікія, були наче моделями нашої цивілізації. Потім приходять греки, римляни, араби, іберійські народи. Довкола блискучого озера, здається, бачимо цілу масу богів і героїв найславніших на світі: Горус, Ізіс і Озіріс, Астарта і кабіри, Палляда, Посейдон, Мінерва, Нептун і їм подібні, боряться за пановання над сим морем, яке розносило дивні думки св. Павла, так само, як воно колитало мрії й обрахунки Бонапарта...

Але на його береги, де стільки народів стикалися й мішалися між собою, навчаючи один другого протягом віків, збігалися ще інші народи, приваблені чудовим небом, красою і особливою буйністю життя під його сонцем. Кельти, слов'яни, германські народи теж відчули чар сього найшляхетнішого моря. Впродовж цілих віків се море було бажаною цілю і місцем, де розвивалася найбільша активність людини. Активність економічна, розумова, політична, релігійна, артистична, — родилася довкола сього моря. Тут же спостерігаємо ми зявища, які звістували формацію Європи, тут бачимо як зарисовується в певній добі поділ людскости на дві групи чим раз більш ріжнородні:

Одна, що займає найбільшу частину кулі, лишається наче нерухома в своїх звичаях, в своїм знанні, в своїй практичній могутности, не поступає наперед або поступає ледви помітно. Друга — стає жертвою невсипущої тривоги і розшуків. Множаться виміни, найріжнородніші питання ворущаються в її лоні, способи життя, знання, можливостей розросту і могутности, з вік на вік множаться з нечуваною швидкістю. Незабаром ріжниця в позитивнім знанні і в могутности між нею і рештою світа, стає така велика, що настає порушення рівноваги. Европа нагло „виходить з себе”, вона вибирається на підбій нових земель. Европа на своїм терені осягає максимум життя, плідности інтелектуального богатства і амбіцій.

Ся тріумфуюча Европа, зроджена з виміни всіх духових і матеріяльних річей, з добровільної й недобровільної співпраці рас, з конкуренції релігій, систем, інтересів, на дуже обмеженім терені, уявляється мені такоюж повною життя, наче якийсь ринок, де всі добрі і дорогоцінні

річи порівнюють, розцінюють і міняють з руки в руку. Ся Європа формується як велитенське місто. Воно має свої музеї, свої сади, свої ателіє, свої лабораторії, свої сальони. Вона має Венецію, має Оксфорд, має Севілію, вона має Рим, має Париж. Європа — се свого роду система, утворена певною людською різноманітністю і спеціально сприяючою місцевістю, формована особливо блискучою і хвилюючою історією. Плід сеї історії є європеєць.

Порівнаймо сей тип з простішими типами людскости. Се свого роду монстр. Він має занадто перевантажену пам'ять. Має чудернацьку безмежну амбіцію, жаждоу знання і багатств. Належачи до тої чи іншої нації, яка панувала колись над світом, і яка ще мріє про свого Цезаря або Наполеона, він носить з собою свою гордість, надію і тугу. Нема таких наукових підбоїв, про які європейська людина не моглаби мріяти. А коли їй доводиться часом впасти в песимізм, вона — не забуває, що й песимізмові завдячують своє походження деякі першорядні твори. Навіть з своєї розпачі вона видобуває пісню, замість запастися в душевну порожнечу. Навіть з тої розпачі родиться в ній тверда і блискуча воля, парадоксальний мотив чину, оснований на погорді людей і життя.

Але хтож се такий європеєць?

Зроблю тут спробу дефініції. Се не льогічна дефініція. Се — просто певний спосіб бачити річ, точка погляду. Отже я уважаю європейцями всі народи, які перейшли продовж історії три слідуючі впливи. Перший — се вплив Риму. Скрізь, де панувала римська імперія, скрізь, де давала себе відчувати її потуга, і навіть там, де імперія була лиш предметом страху, подиву і заздрости, скрізь, де тяжила вага римського меча, всюди, де маєстат установ і права, де апарат і авторитет римської магістратури були прийняті, наслідувані, а часом просто лише малповані, — скрізь там є щось з Європи. Скрізь там, де Рим, сей вічний модель організованої і сталої сили, витиснув печать свого духа, своєї потуги — забобонної й розумної, дивно перенятої правничим, мілітарним, релігійним і формалістичним духом потуги, яка перша накиннула завойованим народам добродійства доброї адміністрації.

Дальше йде християнізм. Коли лишимо на боці Московщину, яка не знала римського закону, ні імперії Цезаря, — то побачимо, що обсяг поширення релігії Христа ще й нині майже покривається з обшаром, де панувала влада імперії. Підбій імперії захопив лише людину політично, формував її дух в зовнішніх звичаях. Завойовання християнське підбило совість людини.

Але з тим всім ми ще не булиб довершеними європейцями. Нашому обличю ще щось бракувало. Йому бракувала та чудесна модифікація, якій ми завдячуємо не

лише почуття громадського ладу, культ громади і земної справедливості, якій завдячуємо глибину нашої душі, абсолютну ідеальність і поняття вічної справедливості; нам бракувала б та субтельна і потужна акція, якій завдячуємо найкраще в нашій інтелігенції, точність і солідність нашого знання, ясність, чистість і витонченність нашого мистецтва й літератури. Всі ті чесноти маємо ми від Греції. При сій нагоді треба подивляти ролю римської імперії, яка підбивала — щоб самій бути підбитою. Пересякнута Грецією, пересякнута християнізмом, вона отворила їм велитенське поле діяльності, організоване, замирене й упорядковане.

Те, що ми завдячуємо Греції — мабуть найбільше ріжнить нас від решти людскости. Ми завдячуємо їй дисципліну духа. Ми завдячуємо їй методу думання. З сеї дисципліни вийшла потім наука.

Такими уявляю я три передумови, які складаються на поняття європейця. Скрізь, де мали якесь значіння імена Цезаря, Гая, Траяна й Віргілія, де імена Мойсея і святого Павла, імена Аристотеля, Платона і Евкліда мали однакову повагу, — там була Європа. Всяка порода і всяка земля, яка була поступенно романізована, християнізована і — що до її духа — піддана дисципліні греків, — є цілковито європейська.

Серед тих пород і земель є такі, що дістали лише одну чи дві з тих трьох печатей європейського духа. Але в кождім разі число понять і способів думання, які є спільні тим породам, є далеко більше, ніж число понять спільних їм з арабами чи китайцями...

Існує частина земної кулі, яка глибоко ріжниться від всіх інших. Щодо могутності і знання, Європа ще й тепер важить далеко більше від решти світа. Властиво, треба сказати не Європа, лише європейський дух, якого могутним творивом є й Америка.

Скрізь, де панує європейський дух, бачимо максимум потреб, максимум праці, максимум капіталу, максимум видатности, максимум амбітности, максимум могутності, максимум зміни зовнішньої природи, максимум зносин і виміни. Сума сих максимумів — є Європа.

З другого боку, передумовою сеї формації і сеї дивної нерівности, є очевидно якість одиниць, пересічна якість Номо Еуропаеус'а. Європейську людину не можна означити ні з помістю поняття раси, ні мови, ні звичаїв, лише — напруженістю її бажань і розмахом волі...

Ж. Р.

Чи Англія зірве з жидами?

(з французького)

Відколи араби завважили, що імміграція жидів до Палестини переступила границі звичайної кольонізації, а стала натомість дуже подібною до інвазії і до вивласнення автохтонів, вони відповіли спротивом, чимраз ostrішим.

Насамперед були лише особисті реакції, потім поодинокі протести стали чимраз ширші, узгіднені, здисципліновані, там і тут появилися організовані гурти. Сі гурти, в свою чергу, теж почали лучитися так, що нарешті маємо вже діло з загальним бунтом, з своєю власною армією, своїми начальниками, кадрами, доктриною і навіть власними тактичними методами.

Встановлено навіть вище командування, директорію з чотирьох генералів, з яких кождий має необмежені повновласти в своїй ділянці. Палестину поділено на чотири відтинки:

перший, Наплюз і долина Йордану;
другий, Назарет і Сен-Жан-Дакр;
третій, Яффа і Газа;
четвертий, Єрусалим і Геброн.

Чотири арабські начальники накреслили навіть підстави пятилітнього пляну рекрутації, виживлення й організації. Сирійська часопись, з якої я черпаю ці подробиці, додає, що рекрутація відбуватиметься в той спосіб, що шотикня покликатимуть до зброї молодих арабів, здібних до військової служби. Насамперед будуть покликані юнаки, уроджені в 1915, 16, 17 і 18 р. Нові затяжці і добровольці мають зложити присягу вірності націоналістичному арабському рухові.

Щоби улегшити фінансування пляну, спеціальна конференція рішила відкликатися до всього населення з зазивом і запевненням, що вона проголосить цілорічний мораторій і повідомить про се рішення всі місцеві й чужинецькі банки.

Утворилася також таємна влада, яка старається правити країною незалежно від існуючої англійської влади. В горах ділають трибунали, які судять зрадників і займаються навіть цивільними справами межи автохтонами. Вони накладають кари, суворо виконувані і грошеві пені.

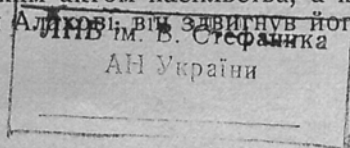
Льондонський уряд властиво зайняв щодо Палестини становище, якого не дається утримати. Він має в країні не

менше 40 тисяч війська й поліції, число величезне — коли подумати, що англійці тримають під зброєю дуже мало корпусів та що Палестина є так завелика, як кешенкова хустка — три французькі департаменти. Отже, не зважаючи на сю збройну силу, тим більш імпозантну, що до неї приділений могутній военний матеріал, м. и. авто-скоростріли й танки, — не зважаючи на се, англійці не можуть собі дати ради з бунтом. *Daily Telegraph* писав недавно, що „виконування мандату обмежується до трикутника Тель-Авів—Єрусалим—Гаїффа”. Та й ся точка погляду є заоптимістична, бо нещодавно сам Єрусалим був продовж 24-ох годин цілковито відтятий від світа. Решта країни — фактично евакуована. Один арабський часопис в Дамаску, який я маю перед собою, доносить, що „трибунали в повітах Наплюз, Тулькарем і Дженін, заперестали свою діяльність”. Навіть в Яффі велике число урядів замкнули свої двері.

Згідно з останніми звістками, ціле полудне Палестини перейшло неподільно в руки повстанців, а в чотирьох найважливіших містах, в Єрихоні, в Газі, Бетсабеї і Рамелі — не видно англійців. Для Великої Британії се не лише війна, а — що гірше — програна війна. Се також — цілком безвихідна війна. Бо араби не попустять ніколи, і се з двох причин:

Перша — се містичне значіння, яке має для них Єрусалим. Ми звикли дивитися на Єрусалим, як на символ виключно християнський. Отже і для ісламу се місто має великий чар. В нім бо, як каже традиція, Магомет вступив на небо. Єрусалим так само зв'язаний з мусульманською релігією, як і з християнською. По Мецці — се найдорожче місто для сторонників пророка, се — друге святе місто ісламу.

Зрештою, в Єрусалимі християнство та іслам — хоч і конкурують між собою, але без всякої взаємної ворожості. Було там безліч інцидентів межи ривалізуючими християнськими сектами, але дуже мало — між мусульманами й християнами. Сама історія завойовання міста — дуже гарна і цікава. Один з найперших наступників Магомета обложив се місто. Коли християнський патріярх, що боронив його, здав собі справу, що дальша оборона не має виглядів, він дав знати, що готов піддати місто, але під двома услів'ями: що святі для християн місця будуть завше шановані та що коли таку обіцянку урочисто дасть сам каліф. На тім погодилися обі сторони і тоді наступив дуже зворушуючий інцидент: Каліф, щоби виявити свою глибоку пошану до Єрусалиму, залишивши своє військо під брамою міста, вийшов до нього сам-один, без всякої дружини, і зложив свою пошану перед святими місцями. Ніколи ніодна християнська церква не була спровокована ніяким актом насильства, а коли Омар захотів збудувати храм Алімові, він звинувачив його не в та-

кім місці, яке могло би викликати нехіть християн, але на руїнах великого жидівського храму.

З сих оповідань можна здати собі звіт з того, чим є Єрусалим для мусульман. Вони — улягаючи силі — могли би ще погодитися з християнським завоювником, але ніколи, абсолютно ніколи, доки на землі лишиться хоч один мусульманин, він не згодиться, щоб Єрусалим перейшов в руки тих жидів, яких він не лише ненавидить, але якими погорджує.

Ось чому — і се друга причина опору — палестинських арабів в їх боротьбі підтримує цілий світ. Подумайте, що є на світі приблизно 300 мільйонів магометан, що в самому Китаї є їх 12 мільйонів, що в Шангаї є 9 мечетів, — і ви здасте собі справу з велитенської ваги ісламу. Коли вибух бунт в Єрусалимі, сусідні арабські князі підтримали його, а грошеві збірки на ту ціль відбувалися навіть в Індії і в Мароку. Палестинська справа збудила дух панарабської солідарності і дала конкретну форму арабським мріям про єдність.

Англія непокоїться. Вона є перша мусульманська потуга світа і на своїх безконечних посіlostях начислює не менше як вісімдесят або дев'яносто мільйонів сторонників пророка. Недавно всеарабський зїзд в Каїрі проголосив, що декларацію Бальфура (що заповідала „жидівську домовку” в Палестині) — уважає за неіснуючу і необов'язуючу. Що ще важніше, зїзд проголосив, що:

„приняття жадань зїзду є одинокою можливою розв'язкою проблеми. Коли се не станеться, всі арабські народи будуть вивані уважати британських підданих і жидів за ворогів, з усіма соціальними, політичними і економічними наслідками, які така акція за собою потягне. Зїзд домагається також від усіх урядів усіх арабських країн підтримати ці постанови і повідомити про них Велику Британію і Союз Народів.

Зїзд ухвалює заснувати сталу комісію з осідком в Каїрі, яка дбала би про виконання сих постанов”.

Отже — як бачимо — се недвозначна грозьба виповідження формальної війни. І в сю війну не може вдатися британська імперія, коли не хоче захитати самими своїми підвалинами.

Правда, з другої сторони, є жида льондонського Сіті, яких впливи є досить великі серед сеї нації банкірів і комерсантів. Але якраз тому, що англієць є практичний реаліст, він докладно зважить обидві недогоди. Та й самі льондонські жида мабуть запитують себе, чи не варта — для власного ратунку — пожертвувати палестинськими співвизнавцями. Положення жидів в цілім світі стає тепер та-

ким тяжким, що час офензиві і пансемітизму здається вже для них минув на все. Жиди обмежуються тепер обороною, самі, мабуть, розуміючи, що є становища, яких годі оборонити. І дійсно, явище, якого свідками є ми — се відплив великого жидівського припливу XIX-го віку.

Все се починають гаразд розуміти в Лондоні і здається там вже рішилися на необхідні жертви. *Times* від 7 жовтня уважають, що британський уряд повинен насамперед „взяти під увагу інші засоби полагодження справи, аніж практиковані досі”. *Daily Herald* з тої самої дати доводить, що коли Велика Британія не хоче викликати проти себе святої війни ісламу, вона „повинна виконати зобов'язання, які затигнула передусім супроти арабів” (під час великої війни). Майже всі лондонські часописи однозгідні в домаганні „швидкої і справедливої розв'язки” палестинського питання. Виглядає, що воєнна операція проти мусульманських ділень Єрусалиму — є лише престижовою чинністю, що має цілю *sauver la face* урядові, щоб ніхто не подумав, що він улягає силі. 14 жовтня в *Daily Express* лорд Біверброк написав, що в решті решт англійцям належить лише мандат в Палестині, що ся країна не є частиною імперії і що легко булоб її позбутися, вистарчить лише зложити мандат.

Англіїці ніколи не упираються, коли бачуть, що положення є без виходу. Коли вони бачуть, що якийсь інтерес є кепський, вони його залишають. Колиб так сталося, то не в перший раз побачилиби ми як Велика Британія віддає територію, яку вона зайняла і яка з тої чи іншої причини, вже її не цікавить. Маємо приклад Іонійських островів і інші.

Можна сподіватися з кожним днем повного звороту в дотеперішній політиці Англії в Палестині. Мабуть лондонський уряд зачне переговори з арабами на основі угоди, яка — охороняючи ізраелітську імміграцію в розмірах, досягнутих нею досі, — зречеться дальшого чисельного побільшення жидівства в тій країні і фактично поставить хрест над Бальфуровою ідеєю жидівської Палестини.

Е. Маланюк

Пізній лавр

(Я. І. Щоголів)

I

30 травня 1898 року в Харкові стояв погожий весняний день. Соняшне проміння хвилю розливалось по вулицях і домах. Втакий день відбувся сумний похорон харківського старожила, поета Якова Ів. Щоголева. В тойже день на вікнах книгарень появилася книжечка в веселій весняній зеленій оправі — се була *Слобожанщина*: вийшла вона на вулицю, ніби хотіла провести свого творця до місця його вічного покою, буцім мала промовити, що *єсть бо дереву надежда, аще бо постычено будетъ, наки процвететъ и лѣторосль его не оскудѣетъ*.¹⁾

Сі глибокі й несподівані своєю пророчою, шевченківською вимовою слова з книги Іова, поет поставив епіграфом до першої з двох, виданих ним книжок віршів, що носила скромну й не менш топографічну назву *Ворскло* (1883 р.).

Якимби ницим я не був, але, якщо тільки не загине наша на-родність (sic!), то й на батьківщині моїй прийде час на мою поезію десь 25 — 30 літ по моїй смерті, коли багато чого зміниться і загнудатись розгнуздане...

Отак, сливе в дусі Стендаля, писав на схилі довгого віку (7 III 1891) відлюдник-Щоголів до одного з нечисленних аматорів своєї поезії Івана Дерев'янкина, м.и. помішника начальника петербурзької Почтово-Телеграф. Округи.²⁾

„Спізнений козак“, „патріархальний гетьманець“ (що його, дратувала „розгнуздана“ сучасність та, мовляв, цюкували ехидні „кияне й галичане“), „непривітаний співець“ і тому подібні романтичні образи — то стали й настирливі автометафори Щоголева; то поетичне упостатнення власної особи, що його систематично всугеровував поет читачеві і в віршах, і в вельми скуднім листуванні до — кінця життя.

Коли на початку літературної діяльності Щоголева була се спізнена *licentia poetica*, то геть пізніше, на тлі „нігілістичних“ і „розгнузданих“ 80 — 90-их років, в старечих устах навмисне старомодного пана з Гетьманщини, романтика та звучала по своєму переконливо й патетично. Бреніла в ній, може й скарга, сказатиб, на „порожнечу“, на безгоміння літературного життя. А людиною літератури Щоголів всеж таки, б у в.

¹⁾ Я. І. Щоголів — *Твори* Харків 1919 Вступна стаття редактора проф. М. Сумцова стр. 17.

²⁾ Для цікавості щодо доби й обставин подаємо в оригіналі уривок з листа петербурзького достойника до поета:

Вы зажгли Вашъ свѣтильникъ, но невѣдомо, чего ради оставили его подъ спудомъ... Дайте возможность какъ украинцамъ, такъ и москалям ознакомиться съ Вашей громкой и славной лирой. Если не современники, то потомство увѣнчаетъ Васъ лаврами.
(М. Сумцов *ibidem*)

Позатим сей, що так назвемо його, хуторянський байронізм, мав в своєрідних умовах України своє традиційне коріння, а біля 80-их років набрав спеціального історично-оправданого значіння. Згадаймо Кулішеве аполіогетичне „О тихі хутори, великі у малому“, як і цілу, сказатиб ідеологію „хутора“ в пізнім антикозацькій культурницькій Куліша.

Аджеж „хутір“, як і „село“ („О селянський милий, любий наш спокою, всякої печалі лишений“ — співав ще Скворода) — мали в українській поезії свою давню традицію. Тож нічого дивного, що мешканець немого тоді Харкова — Щоголів, натура замкнута й вперта, традиційно ненавидюча „клекіт щоденний мурованих стін“ (*Похорон*) і в творчості своїй свідомо ставши виразником, такби мовити, агресивного консерватизму, здолав створити з свого харківського дому „самотній і відлюдний хутір“ (Зеров).

Але хутором був не лише харківський дім поета. „Хутором“, вірніш старо-козацьким „зимовиком“, в символічній і високій сенсі слова, на тлі народницько-українофільських десятиліть минулого століття, — уявляється нам нині ціла поезія Щоголева.

II

Коли пристанемо на таке окреслення, як „спізнений козак“ (формула для Щоголева-поета либонь найповніша); коли „патріархальний гетьманець“ досить точно визначає психологічно-побутові сторони Щоголева-людини, — то трудно цілком згодитися на таке сентиментально-романтичне самоокреслення поета — „Непривітаний співець“, що ним затитулував Зеров свою, багату й піонерську студію про Щоголева (див. *Непривітаний співець* — передмова до книги: Я. Щоголів — *Поезії* Книгоспілка 1926).

Понижчаз строфа написана в рік смерті поета, мала свою рацію лише для останніх десятиліть життя:

Так в той час, як настає
В самоті його кінець,
Гордовито умирає
Непривітаний співець.

(*Лебідь* 1898)

Щоголів бо, якщо ходять про критика й читача, був „привітаний“ своєчасно, коли навіть не рахувати досить ки-сло, з причин позалітературних, „привітання“ перших спроб двадцятилітнього студента-Щоголева славнозвісним Бєлінс-ким³⁾ в його нищительній рецензії в *Отечест. Записках*

³⁾ Варто зацитувати з ядовитої рецензії батька російського ліберального україножерства спостереження, що нажалі, й досі не стра-тило своєї актуальності:

Україна, як всім відомо, країна, що її небо благословило: хліб і вірші родяться в ній, навіть в роки пересічних урожаїв, шістьдесяткротю (*сам-шестьдесят*). Коли потрібуєте віршів для

(1844 р.) на кн. 4 *Молодика*. Бо вже перші зріліші вірші Щоголева (1846 р.), що потрапили до *Хати* щойно 1860, редактор альманаху видрукував під своєю назвою *Первоцвіт*, додавши вельми прихильну оцінку. А тим редактором був ніхто інший як сам Куліш.

Інша річ, що „принципово“ самотній Щоголів довідався про видрукування своїх творів чотири роки пізніше і то лише випадково, коли в салоні певної знайомої родини господиня дому заспівала Щоголеву (великому аматорові музики: „я з дитинства скромний у всім, окрім музики“) найновіший романс, і він здивовано пізнав в нім свої вірші (*Грецьосій*). А співачка з меншим здивуванням довідалася, що автором віршів, недавно покладених на ноти, був її знайомий!

Не було отже, поза самим поетом, причин для майже тридцятилітньої (за винятком чотирьох поезій 1864 р.) перерви в його літературній творчості. Перерваж та тревала від *Первоцвіту* 1846 р. аж по фатальний в історії української культури рік 1876, рік оголошення „правил“ відомих під назвою *Lex Jusefoviana*, що були припечатанням вже доконаного погрому нашого культурного життя.

Відновлення творчості в таких безнадійних для друкованого слова обставинах сам поет пояснює причиною „випадковою“ (лист до П. Єфименка): мовляв — „бажанням Кониського мати що-небудь“ від Щоголева для плянованого в Києві збірника (*Батьківщина*), що до речі, не вийшов. Безперечно „бажання“ гострозорого й вічномолодого Кониського могло бути сильним імпульсом. Певне значіння належить надати також свідощтву поета, який мав горяче батьківське серце, що далі писав він виключно для старших своїх дітей — сина-скрипала (помер 1879 на запалення мозку) й доньки (померла в рік пізніше, мабуть на сухоти).

Та може бути й таке припущення, що причиною відновлення творчості Щоголева міг бути саме доконаний тоді погром куктурного життя, саме *Lex Jusefoviana*, що пригадали й загострили давню (ще з харківсько-романтичних часів) „есхатологічну“ думку про „загибель нашої народности“ та „конання мови“.

Лише в світлі сього припущення стає зрозумілим этой біблійний епіграф до збірника *Ворскло* (1883): *єсть бо древу надежда, аще бо постычено будет, паки процветет...* Видається бо нам, що „красномовний і несподівано сильний в устах людини льояльної й консервативної“ (Зеров) — епіграф

альманаху, пошліть до Харкова обіжника з проханням і можете видавати хоч тисячу альманахів річно — матеріялу залишиться ще на п'ять тисяч. Щодо якості матеріялу — то инше питання. Боже мій! скільки на Україні поетів! Що, якби там було хоч на половину стількиж читачів, — аджеж то булаб одна з найосвіченіших країн в Європі.

(*Отечеств. Записки* 1844 р. том 34).

сей саме й був відповіддю письменника на скорпіони 1876 р.; відповіддю, що мимоволі пригадає один з найгеніальніших образів пізнього Шевченка (1860) про старого дуба й зелені парості.

Повертаючись до причин майже тридцятилітнього мовчання поета, мусимо ствердити, що причини ті, хоч певно, важливі, мали скорше всього позалітературний характер, як і причини відновлення творчості. Сю незрозуміло довгу творчу павзу, що наступила мимо теплого й заохотливого благословенства Куліша, Щоголів, учень Метлинського й колега Костомарова, пояснював досить наївно, лише „службою“ (в Палаті Державних Маєтків, в канцелярії губернатора і т. п.). Зеров схиляється до спрощеного, хоч частинно вірного, погляду Гн. Хоткевича (*ЛНВ* 1898 VIII-IX): що Щоголів „не був письменником з природи“ і тому „якби йому заборонено було писати, або якби він пережив що небудь прикре за своє писання, то не носивби він за халявою (Хоткевич натякає на Шевченка) книжечки у чорній палітурці“.

Жадні аналогії з Шевченком тут, розуміється не на місці. Ні літературна величина Щоголева, ні, його натура не дають підстав до спільної мірки з геніальним явищем національного духа і, слава Богу, додаймо, що часи, коли Шевченко служив за постійного еталюна при оцінці будь-яких літературних проявів, вже минають.

Геній знаходиться понад (чи поза) літературним процесом, хоч се не значить, що він на той процес не впливає. Геніальні письменники, кажучи упрощено, ще не творять літератури, як певного усталеного прояву культури, як певного специфічного „господарства“ (динаміка генія часом і розсаджує усталені речі). Літературу творять власне Самійленки й Маковеї (як се я в свій час доводив), Метлинські й Щоголеви.

Для мене не підлягає сумніву, що Щоголів, поза „останнім козаком“ в добі народництва, був власне також письменником з природи, літератом. За сим промовляють і специфічно-літературне оточення (харківські романтики, перехід з правничого на фільологічний виділ, „Українські Атени“, як звали Харків 40-х років, *Молодик*, і т. и.), і його перші літературні кроки поруч антологічного Щербини,⁴⁾ що дали Щоголеву технічне приготування, і перечуленість на перші голоси критики (Белінського), коли Щоголів „кинув зшиток до печі і тим скінчив з писанням“. За сим промовляє таке вельми проречисте визнання, як „зі словом поезія я не шуткував“ (лист до І. Дерев'якина), як і притаманна правдивому артистові свідомість власної вартості, що в своєрідних умовах українського літературного життя гіпертрофувала в Щоголеві

⁴⁾ Напів-грек з походження, що, хоч писав стилізовані вірші умовною мовою імперії („російською“), та не залишив в російській літературі сливе жадного сліду.

амбіцію і зробила з нього замкнено-гордовитого відлюдка, людину раз на завше ображену браком „належної“ з боку земляків пошани, ізольовану в вузькій колі родинного життя.

І хто знає, чи не поточилосяб творче життя Щоголева цілком инакше, якби привітну опінію Куліша про *Первоцвіт* прочитав був поет тодіж р. 1860, а не ішісся літ пізніше, коли тогоч знаменного 1876 року альманах *Хата* нарешті потрапив до його рук.

Від письменника типу Щоголева не можна вимагати ані Шевченкової вульканічності, ані мистецького героїзму. Того типу письменники потребують постійного літературного оточення, хоч більш-менш, налагодженого літературно-видавничого життя, періодиків і т. п. І коли вже шукати причини, що започаткували його трицятитітний безчин, то передовсім, требаб звернути увагу на загальний стан українського життя 50 — 60-их р.р. і зіставити дві дати: рік закінчення Щоголевим університету (1848) і рік розгрому кирило-методіївського осередку ледви налагодженого духового життя (1847).

Катастрофа 1847 року не могла не зробити відповідного враження на людей навіть з героїчним первнем. Заламала вона, хоч і не зломилася, декого з найдіяльніших братчиків, за винятком хіба єдиного Шевченка. Та й ним, однак, потрясла. Тож не підлягає сумніву, що детонація катастрофи 1847 також по своєму „привітала“ молодого абсолювента університету Щоголева і приголомшила його надовго, вказавши одразу стежку до відлюдного й самотнього хутору.

III

Що з Щоголева був таки письменник та шей з виразною ціхою професіоналізму, свідчить його лист (до Білиловського), з якого подаємо такі характеристичні уривки:

Не вірте, коли Вам кажуть, що Лермонтов склав *Ветку Палестини* експромтом, стоячи перед образом в чужій кімнаті. Сі речі не даються легко, щоб доведуть Вам автографи поважних письменників... Не далася й мені даром моя пісня: перш ніж була вона проспівана, вимоголося, окрім таланту, багато праці й юбілерного карбування...

...Видавати книжку на бібулі за 35 копійок, як дурну (sic) *Енеїду* або неменш дурні (sic) байки Глібова, підвищеного галичанами (sic) в генерали поезії, дати сю книжку ярмарковому крамареві до короби разом з *Богом* та *Бруслаком* — я на те не згоджуюсь! Цур йому! Краще подерти та кинути, коли немає читача на карбованця.. От де причина втечі наших талановитих письменників на російські полиці. А деж наші багатії?..

...Я хочу бачити мою книжку в сболонці, відповідній до праці, що в ній міститься. Я хочу, щоб її без обридження могли тримати в умитих руках і людина освічена, і вихований юнак, і доброї вдачі семінарист, і статечний хуторянин, і мрійлива донька священника, і хороша гімназистка; а при 20 мільонах нашого народу таких, думаю, знайдеться більш ніж 25...

...Якщо вона (книжка) матиме тільки пятакового читача, то тоді ліпше вже пускати по ярмарках пятакові метелики.⁵⁾

⁵⁾ *Твори* В-во „Рух“ 1919 р. Стр. 244-245.

В зіставленні з змістом його обидвох книжок, виданих справді винятково естетично, лист сей дорисовує нам постать Щоголева-поета. І, об'єктивно беручи, даремно нарікав він на „непривітаність“ в своїх передсмертних рядках.

Коли з'явилася його, запізнена перша книжка *Ворскло*, зустріла вона одразу ж і признання і — відповідний добі і обставинам — розголос. Привітну рецензію про неї написав в *Київській Старині* (1884) такий стриманий і тонкий критик, як Горленко. Відмітили його творчість одразу ж тодішні історики літератури і у Києві (Петров), і у Львові (Огонівський). Вірші Щоголева друкують журнали з *Зорею* галицькою включно. Їх перекладають (російські переклади А. Іванова-Классика) і рецензують чужинці.

Жадна книжка, що трактує про українську літературу, не оминає його імені. Щоголів справді, як каже Сумцов, „за життя став українським клясиком“...

А мимо того, хуторська відлюдність і самота залишалися його, тодішнім словом кажучи, поприщем і в житті, і в мистецтві, та й по смерті тягнуть над його памятю. І, може, власне та дивно властивість його особистості, та атмосфера осамітнення, яка щільно її оточує й досі, вабить і зацікавлює дослідників.

Аджеж в нашій літературі є постаті більш кольоритні, більш таємничі в порівнанні з отсим, по-старосвітському голеним, слобожанським буркуном, з професорською чуприною, з тяжким поглядом глибоко осаджених очей, із згрідливо-гірко стиснутими устами! Тай поезії його теж, зрештою, не належать до творів, що, надихані велитенською творчою енергією, живуть таємничо незнищальним життям, переісточуючись що-доби і що-доби розкриваючи все нові й нові грані то барви. Поезії ті — так само несконфіковані й солідні, як їх автор. Вони, назагал, прозорі, раз на все викристалізовані, де-не-де помутнілі від часу і, либонь на завше, позбавлені яких будь несподіванок.

От де вже майбутнім критичним Колюбам — напевно нічого буде робити!

Вірші Щоголева майже „зроблені“ певною, трохи аж ремісничою, рукою поважного майстра, що працював свідомо, солідно і сумлінно так, аби дорібок служив довго, не для одного лише покоління. Немає в них ані взлетів, ані зривів. Напняття ліричного первня лише таке, аби форма, переважно епічна, не розпалася — не більше й не менше. І твори його неяскової, але правдивої, поезії живуть хоч пригаслим, але теплим і безсумнівним життям. Живуть і житимуть.

Недарма серед по-старовинному акуратно зложених циклів в його творах либонь найвидатніше місце займає цикл „ремісничий“, „цеховий“, де перед нами проходить ціла галерея любовно змальованих типів старої, по-гетьманської, але все ще козацької України: пан-отець, чернець, сніцер,

ткач, пасішник, чумак, швець, кравець, чабан... Поет якби відчував до них спеціальну, „цехову“ симпатію,

Але то не тільки старечо-літепла чи, здавалосяб, снобістична у відлюдного стародума симпатія. То щось значно більше, поважніше:

Бо коли, абстрагуючи від мистецьких, естетичних і формальних, моментів, і враховуючи суспільно-історичне тло та зіставляючи певні дати, переглядаємо дорібок Щоголева, — з'являється здогад, що колишній учень Метлинського („бо вже наша мова конає“) і ровесник романтичної частини Чигиринського Кобзаря („Нема Січі... Минулося... Невернеться...“) піднявся немалою в останній чверті XIX ст. завдання. І хто знає, чи зловісний Lex Jusefoviana посередньо не відіграв тут спасенної ролі морального і творчого штурхана, що розбуркав в мовчазнім поеті „спізненого козака“.

Щоголів рішив, не більше й не менше, як затримати, заховати, закласти в своїх творах „святую старовину“, все те, що „минає“ і „конає“. Ту стару, патріархальну, козацьку у Гетьманщину, в якій от-от

*Закинуть жида, як черви
Брежунець в судах забреше,*

в якій сама „народність“ мовляв ледви „заціліє“. Сей вихованець харківського романтизму 40-х років не дарма на схилі віку писав, що „переконань своїх ціле життя незміню“. Свій романтичний консерватизм, з затиснутими устами, ховав він в хуторській самоті майже трицять літ, щоб потім, всупереч „розгнущаним часам“, всупереч „непереможному ходу прогресу“ (а треба знати чим для людей 70 — 80-их років був святійший „Прогрес“!), наперекір, всьому і вся — розгорнути той консерватизм перед здивованими очима закукурічених — Чернишевськими та Герценами — земляків.

І коли подивитися в сім аспекті на дорібок Щоголева, бачимо, якою по статтю на тлі українського культурного процесу вирисовується сей, напозір неяркий і супокійний класик! В його хуторській ізольованості, в його вельми непротім консерватизмі, в патріархальній характерності і навіть „льолялізмі“, в самій статичності його віршів — відчувається таке напруження, така запорозька затятість, така певність національної сили, що стає ясним, чим саме притягав і притягає нашу увагу сей дивний сучасник і свідок найглухійшої доби „пропащого часу“ України.

Справді, щось аж революційне коріниться в консерватизмі Щоголева! Консерватизм його не завжди залишається лише статичним, оборонним: Часто він переходить і в наступ. Се там, де він вже не іронічно, а просто обурено накидується на „гречкосіїв“ (*Бабусіна казка*), палко звеличує „кров запорожця“ та гірко, але зовсім по-своєму, зовсім не-шабляново оплакує Січ.

Прикметна риса Щоголева те, що попри всю романтичність тематики, він залишається дуже конкретним, річевим

в трактуванні тем, не ухиляючись ані в романтичний „туман“, ані в романтичний шаблон; ніколи не зіслизгуючи на проторений шлях, здавалосяб, натурального для нього харківсько-романтичного епігонізму. В козацько-консервативнім романтизмі своїм він наближається хіба до романтичного реалізму Шевченка, розуміється, в найменшій мірі не посідаючи його вулканічної динаміки.

IV

Серед поезій Щоголева є твір, що не зовсім гармонізує з його супокійною й лагідною музою.

Се напів-сатиричне звернення *До бурсаків* річ, що, як з обуренням пише поет, „зробила вражіння зимної води, несподівано вилитої на голову“ суспільства в Києві (який „дає камертон української діяльності“).

Се „злочасное стихотвореніє“ (1878) варто нагадати; хочаб задля деяких, майже пророчих його моментів:

Знаю тебе, бурсо; знаю тебе здавна
Як по всім країнам та була ти славна;
Галушки глitala, сирівець смоктала,
З вибійки халатом не вередувала;
Непота учила, Бургія зубрила,
На Різдво з вертепом до панів ходила.
Правда, що тягла ти добре оковиту,
Іноді харцизтом обридала світу;
Тільки вже за тебе коштувала й ліки —
З свіжої берези віники великі.
От ти і справлялась, вчилась та потрошку
Вибиравалась в люде на пряму дорожку,
І, в кожух одягши спину свою голу,
Дякувала дуже префектам за школу!

А тепер, як вчитись моторошно стане,
Так за лінь до тебе префект не пристане:
Втрапилося всюди поучення модне —
Неподоба п'ять тіло благородне!
Кажуть бо то лучче випровадить тихо
Бельбаса на волю; а тобі не лихо
Лодирі та стриги завели вербунку,
Щоб тягнути всяких дурнів у комунку.
От тебе і тягнуть. Схаменися, бурсо!
Злодіїв не слухай та кінчай-но курса.
Лучче кілька років галушок поїсти
Ніж на ту погану шибеницю лізти:
Хай на їй тихенько злодій поповисне,
А тобі, біднязі, тепле сонце бризне.

Справді можна собі уявити вражіння від цієї своєї роду „бомби“, що таїлася серед лагідної ліро-епіки скромного *Ворскла*. „Підчас друку *Ворскла* сподівалися від мене чогось, може, вроді Чернишевського, а вийшло навпаки“ — пізніше писав „спізнений козак“ до Дерезлянкина.

При всій лагідно-сатиричній дидактичності і наївній ко-
струбатості сих віршів, автор, „льоаяліст“ і „назадник“, тра-
фив в найболючіше місце тодішньої суспільної дійсности; зде-

маскував, вже тоді, напрямок, по якому пізніш попхнуть частину суспільства „лодири та стриґи“.

Удар був болючий, а біль тривав ще довго. Характеристично, що приятель поета і дослідник його життя й творчости та перший редактор повного видання творів — М. Сумцов висловився, як він пише, проти поезії *До бурсаків* ще підчас укладання *Ворскла*, бо вірш той „взагалі закаламутить вражіння“. А потім „пораяв повідкидати деякі кінці з моралізаціями через те, що вони не відповідають доволі попередньому художньому образу“. Та Щоголів „подякував за пораду... але нічого і сенько не зробив відповідно моїх порад“. І сього М. Сумцов не міг переболіти до кінця, бо, редагуючи повне видання творів Щоголева вже по подіях 1917-18 рр., всеж таки додав в тексті до тієї поезії примітку: „Поезія слабенька і автора, за неї вже не раз докоряли...“ (*Твори* вид. „Рух“ Харків 1919-стр. 152).

Видно з усього (навіть не ставляючи крапок над і), що сатира *До бурсаків* попала в ціль, хоч згубному ділу започаткованому „патлатими нігілістами“ й деякими, менш „патлатими“ професорами, що то „розвивали стремління до збезобличення й космополітизму“ (лист до Дерев'янкина), — вже не можна було запобігти. І воно дало свої фатальні наслідки геть пізніше в вирішальних місяцях 1917-18 рр.

V

З патетичної височини, що на неї українське життя підніс повив кирилометодіївців і геній Шевченка, впало воно по катастрофі 1847 року знову вниз, в „народ“, в етнографію й фольклор, в культуру „домашнього обиходу“, в безісторичну українофільську аполітичність і в аполітичне *de facto*, „суспільницьке“, — народництво, що затрачувало національні контури в безкресній мішанині всеросійськості.

Голос пізнього Шевченка фактично вже лунав в порожнечі. Палахкотів несамопитий Куліш, але то була розпачливо-трагічна борсанина вже полоненого духа, вже міцно оплутаного прометея з пригаслим смолоскипом: вогонь того смолоскипа (що то при нім „видко було по всій Україні“) був Шевченків.

Врешті й Куліш, як скалічений і ранений звір до барлогу, — відступив на хутір, звідкіля, задивлений у візію кн'язої державности, ще вергав громами, але вони вже нікого, ані не страшили ані не зворушували.⁶⁾ Поле бою потрохи зай-

⁶⁾ Громи ті били по „козацькості“ в цілому, отже скермовані були також і проти того, що Щоголів — в тім самім часі — намагався заховати й увічнити. І в сій одночасній, ніби діаметрально-протилежній діяльності двох видатних хутор'ян кінця минулого століття увижається нині якась своєрідна історична рівновага.

мав, по своєму героїчний, просвітянин з каганцями й метеликами, маючи поруч себе передбаченого Щоголевым „бурсака“.

Щоголів відступив і „окопався“ на хуторі значно скорше — і тому, що не був войовником, і тому що посідав значну дозу старосвітської „заховавчої“ мудрости. Та в тім хуторським бастіоні здолав, не лише переховати дорогі й здорові твадиції козацько-побутового історизму на протязі довгих літ народницько-просвітянської павзи, але й часом, як бачимо, влучно стрільнути в перші ідейні загони нещадних орд майбутнього.

Сидячи на хуторі, Щоголів відсиджувався проти течії. І в тім, що „спізнений козак“ свідомо не прийняв ані переможної навали ідей і ідейок своєї доби, ані самої доби, — при цілій статичності такого, негативного лише становища — всеж таки був свій патос і свій героїзм.

З XI 38

Ген. Д.

Матерія чи людина?

(від великої війни до еспанської)

В еспанській війні — писав в *Illustration* ген. Дюваль — ми не знаходимо ніякої зброї, ні воєнного матеріалу, які не були б вже використані в світовій війні. Питання воєнного матеріалу було — серед військовиків головним питанням підчас війни 1914-18. Все, до чого дійшла воєнна думка підчас світової війни, — було примінено, з деякими удосконаленнями, у громадянській війні в Еспанії.

Стан нашої психіки, психіки перед 1914 р. — не приготував нас до тяжкої науки і до тяжких досвідів тої війни. Від віків матеріяльні умовини війни були ті самі. Вони відповідали технічному безрухові нашої цивілізації. Від 20-ох віків, коли Цезар провадив війну в Галії, а Бонапарт свою — в Італії, єдиним засобом спокуси Рену з По, був кінний кур'єр. Від 4-х чи 5-х віків воєнна зброя удосконалювалася, але дуже поволі. Гармата і рушниця — се був найвищий щабель довершености. Щож до решти — то як і давніше, відкликувалися до сили людей і звірят.

Нові сили, що їх скорила собі наука XIX віку, — сили пари, електрики, газу — здавалося, не можна було практично використати на полі битви. Але в рр. 1895 — 1914 наступила чудесна переміна, безприкладна в історії світа. Ми навчилися пристосовувати до публичного вжитку — крім залізниць і телеграфу, ще й телефон, авто, авіон, радіотелеграфію, перенесення сили на віддаль і пр. Вік звірячої сили скінчився. Наступала ера сили механічної, а наслідків того ніхто ще тоді не передбачав. Військові гадали, що гармата і рушниця такі є ще найвищі досягнення техніки в полі їх зацікавлення.

Перші тижні війни повчили, що так не є. Машини, яких необхідність на війні тепер ясна кожному — як скоростріли, телефони, літаки — тоді ще уважали за прилади без великого значіння. Не розуміли ще, що людська активність в часах війни мусіла організуватися саме довкола машини. Але згодом один винахід наступав по другім, почали шукати за чимраз могутнішим матеріалом. Розвинулися і удосконалилися — телефон, авто, гармати, літак, радіо і телеграф. Потім витягли всі користи, які вони могли дати як доповнюючі засоби — з фотографії і оптичних приладів. Дальше — бойові повози (*chars de combat*) різного типу, бомби з отруйними газами (*obus a gaz toxiques*). Споруджено велитенський новий військовий матеріал, і з тим матеріалом — рішено в 1918 проблему перемоги.

Від тоді не було вже ніодного стратегічного чи тактичного посунення, довершеного без допомоги машини, чи то були рухи цілих відділів, розвідки, чи бої. Створено нові вартости в обсягу сили — статичної й динамічної. Повстали нові проблеми гієрархізованя тих сил та їх згармонізованя. Бо — ніодної машини можна не уживати самостійно, відокремлено. Найбільша амбіція всіх військових начальників, се — вміти координувати комбінувати ті сили й зусилля з огляду на замірений маневр. Тепер, з розвитком машин, се уміння стало основною проблемою стратегії і тактики. Витворилася своєрідна гієрархія матеріалу: рушниця зайняла місце о кілька щаблів нижче по скорострілах, полевая гармата — безсила проти окопів, могла своїми вибуховими стрільнями розторощувати дротяні загороди, Гаубіцу (*obusier*) закасував скоростріл, далекострільна гармата — гаубіцу. Обсерваційний літак, радіотелефонія — запряглися на службу арматі. Установлено й иншу гієрархію в небі, підпорядковуючи одні літаки — другим *Avion de chasse* хутко дав раду розвідчим і обсерваційним літакам. Навпаки, його самого могли тримати в шаху — літаки-бомбардовці. Проти всіх тих огнестрільних машин — створено на землі бойові вози (*char de combat*) всяких родів — які в 1918 р. стали головним чинником, який рішив про перемогу союзників. Тим не менше гармата залишилась ще паном поля битви, хоч — з другої сторони — її вже не боявся бойовий віз, бо ділав заскоком, прикриваючись тереном. Тоді йому протиставили особливі гармати, поставлені в першій лінії, які випускали велику кількість стрілен в короткий час. Се була проти-

возова армата (canon antichar), яку збудували щойно по війні. В кінці війни здавалося теж, що летунська бомба, набита вибуховим, чи запальним матеріалом або отруйним газом повинна стати головним знарядом війни.

Чи війна в Іспанії — знищила ту гієрархію різних родів зброї? Чи впровадила нову гієрархію матеріялу?

Гармата — ся королева поля битви 1914-18, слабо заступлена в війні в Іспанії. Не знаходимо тут калібра більшого від 150 мілім. тай гармат сього останнього калібра — теж було мало. Гаубіц (obusier) — стрічаємо також дуже небагато. Найчастіше — гармати середнього і малого калібра, також гірські, протилетунські і противозові. Але знову не такі численні, щоби з них створити непереможну барикаду для піхоти. Штурмові бойові вози (char d'assaut) — трималися в шаху противозовими гарматами (canon antichar). Не зважаючи на літаки і гармати, скоростріл всеж таки лишився машиною грізною на еспанських полях битв.

За те проблема наступу прибрала инший вигляд. В Іспанії нема безперервної лінії окопів, як було за великої війни. Наступаючий, розтягаючи вправо чи вліво свої сили, завше зможе досягнути якесь крило противника, зайти йому на його задні лінії, або його окружити. Се — звичайна тактика піхоти ген. Франка. Отже в данім випадку маневр дуже часто дає собі раду з матеріалом противника. Що до літаків, то вони справляють великий моральний ефект, менше матеріальний. Літакові легше досягнути ціль, яку має на землі. Колиж має за ціль ворожий літак, його завдання тяжче. Повітряне бомбардування рідко досягає своєї цілі. Чи цілковите знищення замірених об'єктів несповниме? Чи бомбовий напад літаків не може досягнути цілі? На мою думку може. Колиж се рідко трапляється в еспанській війні, то головню тому, що ген. Франко не хоче сього знищення, не хоче руйнувати своїх, еспанських міст, ні бомбами, ні отруйними газами. З тої самої причини рідко коли висилає він летунські виправи на Мадрид, Валенсію і Барцельону.

Головна прикмета новочасної зброї — її точність. Военні машини кепсько утримувані, з якими незручно поводитися — хутко тратять цілу свою силу і значіння. Вони вимагають вишколених кадрів і дуже вправної, й вимуштрованої обслуги. З тими вимогами — досить довго було слабо в Іспанії. Важна є не сама гієрархія матеріялу, але його комбінація, його — „концерт“. А концерт вартий завше стільки, скільки його організатор і шеф. Тактику відділу накидає йому його організація. Залежно від того, чи відділ має менше або більше могутні засоби, здатні до того чи иншого завдання, — він поконеє його або ні. При таких обставинах, при машинізації зброї й матеріялу, сильно виростає значіння моральної і умової ролі начальника. Він — душа цілого того матеріялу, цілої тої си-

ли. Ся сила буде як він: могутня або слаба, інтелігентна або сліпа. Нема мірила, яке моглоби остаточно вирішити — добрий чи ні є сей або той матеріал або система матеріалів. Бо головна змінна величина в тій оцінці — міститься в серці і в мозку начальника.

Більш як коли будь, в них треба шукати причини перемоги чи поразки.

Д. Р.

Александр Федорович Керенський

(Як падають уряди)

Знаний французький публіцист П. А. Кусто, дав в одній часописі портретну галерію „кретинів демократії“. Серед них відводить одне з перших місць славнозвісному і в нашій історії — А. Керенському. В теперішню добу, яка „руйнує й будує світи“ — цікаво приглянутися зблизька сій постаті і — повчитися від неї: як не треба робити...

Коли ви торкаєтеся постаті Керенського — пише Кусто — ви чуєтеся тріхи звязані. Бо Керенський є дуже милий і чемний. За його обличчям не відчуваєте підступу, ні злоби. Останній раз я бачив, — пише французький публіцист — сього страшного соціаліста й революціонера — в російській церкві на вулиці Дарю, як він побожно клав на своє чоло знаки хреста. Нічим поштивий і віруючий буржуа. Ви відчули би відразу — що сей панок хутко зеднавби собі довіря своєї дільниці, колиб замість бути головою держави, доля судилаб йому заняття відповідніше до його талантів, напр. заняття субекта в якійсь крамниці або щось подібне.

Трагедія Керенського була в тім — що він родився красномовним, що досягнув віку дозрілого мужчини в ту добу російської історії, коли вибухла революція; коли вир подій — до яких він рішучо не доріс — змусив його зайняти становище голови імперії 150 мільонів душ; нарешті в тім — що він і себе і се своє становище потратував заповажно.

Керенський був жертвою своєї красномовности. Але мільйони москалів, які згинули завдяки його помилці, також були жертвами і далеко більш гідними пожалування, ніж він. Тому не можна бути дуже поблажливим до Керенського лише через те, що він є поштивна людина; через те, що особисто він менш відрозливий, аніж многі інші з урочистих кретинів, більш облудних або підступних. В політиці — наміри не числяться. А коли звертати увагу лише на наслідки, то демократичний

„експеримент“ Керенського, його проречисті проповіді, його слези чеснотливого дикуну XVIII віку, його любов „правди“, його гуманітарні скрупули — спричинили більший пролив крові і більші катастрофи, аніж звичайне і неприкрите варварство Тамерляна або Чингізхана.

Випадок Керенського — тяжкий через те, що він сам зовсім не розуміє його значіння. Від того часу, коли жменька бунтарів вигнала його з Петербургу, і відколи він скоронився у Франції, цілий час свого відпочинку він нічого не робить, як лиш дивується, що й досі не є головою ради міністрів! Ніхто з „великих“ вигнанців не давав стільки інтервію і статей в часописах як він. І в кождім з тих інтервію, наш вигнанець з гірким присмаком поясняє як то він став жертвою виїмкової і незавиненої неволі. Він ніколи не скаже: „Я повинен би був розстріляти Леніна і Троцького, і дати необмежені повновласти генералові Корнілову!“ — очевидно з російської точки погляду, яка одиноко мала його обов'язувати. Навпаки, він завзято намагається показати, що лишити большевиків на свободі і всадити Корнілова до в'язниці — було дуже мудро. Мало бракує, щоб він не додав: „колиб мене доля поставила знову в подібне становище, яб зробив так само як тоді“. Але хоч так не каже, він напевно так думає. Він переконаний, що насправду виконав цілий свій обов'язок; що його уряд був найкращим з можливих урядів в демократичній Росії; що він приніс народові правдиве щастя і свободу.

Десять років по своїм упадку, він ще повторяє в *Temps* (17 I 1926): „Єдиний уряд можливий в Росії — се демократичний уряд“. Десять літ пізніше він розводиться на ту саму тему в творі, якому дає скромний наголовок *L'Expérience Kerenski* (Payot 1936) і в яким перечислює всі добродійства, якими обдарував маси. В такім разі чому ж він впав? Через большевиків? Ні. Завдяки помилкам недобрих реакціонерів, невразливих на його красномовність. Се вони все покерешували і все напсували. Се вони не дали довести його експерименту до блискучого кінця.

Тим часом, коли ми й маємо чого дивуватися, то не тому, що режим Керенського впав, лише що він так довго тримався.

Напередодні війни, Александер Федорович Керенський був провінційальним адвокатом, галасливим і рухливим, який здобув собі певний розголос, торощуючи своїм словом царський режим. Але ніщо не вказувало на нього як на будучого голову уряду. Його батько, директор гімназії в Ташкенті, виховав сина в пошані до закону, в любови до царя і в страху Божім, одним словом в старомодних як на кінець XIX віку — ідеях, серед того потоку слез, що їх проливав Лев Толстой над великодушними душогубами, чеснотливими повіями і со- лодколагідними терористами.

В Петербурзі, де він студіював права, молодий Керенський хутко забув про батькові науки і дав себе звести про-

рокам революції. Він сам був балакучий промовець. Своїм словом він починає зводити інших. Упивається власним провідництвом, стає войовником „свобідної Росії“. В 1905 попадає на кілька місяців в тюрму. Записавшись до партії соціалістів-революціонерів, в 1912 стає членом її центрального комітету. В тім самім році його вибирають послом до Думи від Саратову під охороною посольської нетикальності, він остро атакує царський режим. Підчас процесу жида Бейліса, обвинуваченого в ритуальнім убійстві, він є серед тринадцяти адвокатів-оборонців... Його промови — се промови проти царату. Мабуть тоді зродилася й легенда про відвагу Керенського. В дійсностіж, жакликий царський абсолютизм був просто взірцем лібералізму, коли порівняти його до режиму, що панує в Росії тепер. В ті часи, той хто критикував уряд Миколи II — ризикував мало чим. Навпаки, такий критик заше мав по своїй стороні подив аристократії і здегенерованої буржуазії, жадної самогубства.

Надходить війна. Що робить Керенський? Він говорить далше — проти війни очевидно, проти уряду. Не зі злої волі, певно. Він — дефетист, він невільник власної красномовності, власного слезливого словника „людяного“ інтелігента; точнісінько так, як батько Гюго, який тремтів з радости на вістку про капітуляцію Седана.

В середині літа 1915 р., Керенський збирає в своїм петербурзькім мешканні кілька політичних друзів. Ухвалюють постанову, яка пятає „імперіялістичну різанину“ і проголошує, що „демократи повинні прямувати всіма засобами до якнайскоршого закінчення війни“. В грудні 1916 р. Керенського видаляють з Думи за те, що перешкаджав міністрові правосуддя Щегловітову виголосити промову. Перенятий, як всі російські інтелігенти споминами про „великих предків“ 1789 р., Керенський — коли жандарми виводили його з салі нарад, — кинув історичні слова:

„Ми коримося насильству, але прийде година...“

Тим не менше, він лишається на свободі, хоронений своєю посольською нетикальністю і може далше вести свою дефетистичну пропаганду. Нарешті царат рішається арештувати його. Навіть Распутін — перед смертю — радив цариці розстріляти його. Але надходить революція.

З початку лютого 1917 р., на одних зборах скрайної посольської лівиці, Керенський проголошує, що „Росія ще не дозріла до революції“. Два дні пізніше — приходить упадок царату. Ся революція, яку Керенський — не вірячи в неї — приготував, заскочує його не менше, ніж Миколу II. Революція робить його міністром правосуддя. Йому остаточно перевертається в голові. Нарешті він дійшов до великої цілі! „Товариші, не стріляйте, я — міністр!“

Першим рішенням уряду князя Львова — як відомо — був славнозвісний „приказ ч. 1“, який скасував в армії кару смерті і обовязок віддавати військову пошану старшим рангою.

Потім — була скасована цензура преси, дозволені маніфестації всякого роду, проголошена свобода стоваришень, зборів, пропаганди і т. п.

В квітні, в заплъомбованім вагоні, приїздить з Швайцарії Ленін з вантажом жидів. Тяжко було, очевидно, обвинувати Леніна, що він не був нічим іншим, як тільки німецьким агентом; тим не менше, отримавши — в розгарі війни, матеріальну поміч від ворогів своєї країни, він став винним злочину державної зради. Керенський, міністр правосуддя, міг його замкнути. Але він волів лишити його на свободі, щоби його витали захоплені дезертири і передміське шумовиння. Та ошаджуючи Леніна — Керенський, в той же час, намагається вратувати життя цареві, плянуючи вивести його до Англії. Гуманний Керенський — не хоче причинити неприємності нікому, ні Ленінові, ні Миколі II. Він переконаний, що добрим словом можна поладити все.

17 травня, воєнний і морський міністр Гучков, що нарешті зрозумів куди веде революція, подається у відставку. Його зараз же заступає Керенський. Найвищим начальником армій на суходолі і на морі і то під час війни — стає адвокат. Яким способом хоче повести їх в бій? Силою свого слова! Свого універсального єдиного засобу!

Тим часом становище далеко не таке блискуче. Воно видало від уряду виїмково суворих і безпардонних заряджень. „Приказ ч. 1“ — допровадив до своїх неминучих наслідків. Вояки, певні безкарности і віддані на поталу дефетистичній пропаганді, яку більшовики ведуть в самих окопах, масово дезертують... Осяяний наглим просвітленням думки, Керенський привертає кару смерті. Але зараз же по тім, в одній промові, він патетично проголошує: „Ви можете проклясти мене, коли хоч один раз я підпишу засуд смерті!“

Тим часом розклад російської армії іде приспішеним кроком...

Але тепер, коли він тримає владу в руках, Керенський направду хоче провадити війну. Він прагнув поразки царату. Але він бажає воєнного тріумфу демократії.

„Вперед — взиває він вояків — вперед до бою за свободу! Я кличу вас не на свято, лиш на смерть!“

Нарешті 1 липня, Керенський, який чимраз більше бере себе за Наполеона, видає відозву, в якій стоїть м. и.:

„Свобода і революція наражені на небезпеку знищення... Найвищий час, щоби армія сповнила свій обов'язок... Я приказую вам іти наперед!“

Отже се офензива демократії, велика офензива демократії... Але вояки уважають, що їм далеко менше небезпечно (чим вони ризикують?) помордувати своїх старшин, аніж іти до наступу під вогнем німецьких скорострілів. В той же час більшовики викликають в Петербурзі повстання, яке приводить уряд майже на край пропасти.

Під сю пору Керенський є десь на фронті, де виголошує

свої підбадьорюючі промови: „Дайте мені рушницю, нехай я вмру на чолі армії!..“ Він повторяє ці слова щодня, на різних відтинках фронту, але ніколи йому не дають рушниці і ніколи він не вмирає на чолі армії... Занятий своїми промовами на фронті, він лишає іншим здусити большевицьке повстання в столиці. Вернувши до Петербургу — він стає головою ради міністрів. Троцький, Каменев, Луначарський і пані Колонтай — в тюрмі. Ленін і Зінов'єв — ховаються. Так само Сталін... Може ще не пізно врятувати положення. Найтяжче — зроблене! Бо большевицькі провідники унепіддані. Але Керенський — правдивий демократ. Для нього нема „ворогів зліва“. Ледви вернувши до столиці, він спішить до в'язниці на переговори з Троцьким і кілька днів потім — жидівський агітатор вже знову на свободі — на приказ Керенського...

Положення, як се легко собі уявити, стає тривожним і тяжким. Керенський тим дуже заклопотаний. Він вагається межі двома бажаннями — не зробити нікому „кривди“, і бажанням — хоч трошки упорядкувати російську демократію. Особливо на фронті положення майже катастрофальне. Вояки дезертують цілими курінями, опановують потяги і вертають додому. Керенський питає ген. Корнілова, головного команданта російських армій, — які заходи потрібні щоби привернути карність в війську, і генераліссімус не лишає щодо того ніякого сумніву: ніяка дисципліна на фронті не можлива, коли не взятися енергійно за причини зла, коли не почати чистки в запілля. Бо з запілля ідуть на фронт большевицькі кличі і „лозунгі“, в запілліж підготовляється дезертирство. Воєнний стан мусить бути проголошений в цілій імперії, а тоді можна вести війну даліше.

Керенський вагається. Він гаразд розуміє, що Корнілов має рацію, але він чує відразу до заходів, які уважає суперечними з духом демократії. Тихцем він заохочує Корнілова. Але коли сей береться надобре за виконання свого пляну, Керенський нагло виступає проти нього. Тоді Корнілов робить „путч“, який був кепсько підготований і тому кінчиться соромною невдачею 13 вересня...

Щоби повалити Корнілова, Керенський мусів відкликати-ся до своїх вчорашніх ворогів, до побіджених в липневім повстанні большевиків, які тепер — скориставши з нагоди — знову набирають сили. В тойже час відвертаються від Керенського ще лояльні полки, зражені становищем, яке він зайняв супроти Корнілова. Президент-адвокат по всіх своїх хитромудрих вихилисах — зразив собі всіх. Тому коли 7 листопада большевики рішаються перейти до наступу, щоби боронити Зимовий Палад лишається тільки жіночий курінь, який два дні тримається проти кронштадських моряків.

Сам Керенський не чекав на моряків. Він виїхав на фронт в надії зібрати вірні собі відділи і здусити повстання. Але козаки, яких він хоче зднати своєю промовою, сміються йому

в лице: „а що зробили ви з Корніловим?“ — питаються вони. Нарешті Керенському удається знайти одного генерала Краснова, з чотиристами кіннотчиків, які годяться йти на Петербург. Большевикам не було тяжко розбити сей маленький відділ в „битві“ під Пулковом.

Керенський тікає, ховається по селах аж до травня 1918 р. Нарешті — не дочекавшись упадку большевиків — (бо сі знають, що треба робити тим, які прагнуть затримати владу!) — він удається закордон. Для нього починається нова кар'єра: професора політичних наук. Бо Керенський не задовольняється тим, що робить безперестанно свою власну аполіогію. Він крім того дає поради иншим.

Хоч нема особливої певності, що він має до того всі потрібні кваліфікації...

Володимир Решетука

Ідея і форма мистецького твору

М-р В. Барагура умістив статтю в *Рідній Мові* (1938 р. V—VI). Стаття має наголовок: „Ідея і форма літературного твору“.

Наші становища супроти мистецького твору зовсім протилежні — неприєднані. У мене суть мистецтва становить дух-ідея, а в автора згаданої статті — форма.

Форми мистецького твору не розумію в „вузькому значінні“, розумію її ширше. „Форма твору — се всі засоби, що служать до оживлення ідеї“ — таку дефініцію подає автор на форму, а опісля розвиває її. „Форма твору — се всі засоби“. Отже, я розумію форму мистецького твору як „засіб“, що ним мистець виражає свою ідею. Лише вважаю всякі засоби в мистецтві річю другорядною, а не як п. Барагура — першорядною.

Людська душа починає рухатися, починає шукати засобів щойно тоді, коли знайде ціль, коли має мету. В иншій випадку все стає безцільною, безідейною блуканиною, навіть з найкращими засобами в руках. Перше мистець му- сить щось „побачити“, щось „почути“, а тоді щойно шукає засобів. Paul Jamot¹⁾ пише:

„Уже від тисячліть мистці вправляються у вишукуванні цілей і засобів. Мистецтво — се молодша сестра релігії; воно увільняє світ з хаосу, уперто підтягає його до досконалости“.

Форми мистецького твору не лепковажу, тому вже

¹⁾ *Entretiens „L'art et la realite — L'art et l'etat“* — Paris 1935.

давно я писав: „Коли говоримо про першорядне значіння ідеї, не можемо не признати належного місця формі. Щоб дух міг лишити по собі знак, він мусить втілитися, мусить прийняти форму. Так само всяка ідея мусить прийняти форму, коли бажає себе зазначити. Та тільки таке тіло шанують, в якому живе дух, — бездушне складають до гробу”...

Правда, з засобами, з формою, часто навіть геніяльні мистці мають поважні труднощі, але врешті таки їх поконують і стаються мистцями. Се можемо сказати й про нашого Стефаника. Він теж „дер собі волосся й кусав пальці до крові”, але ідеї своєї другим не продавав і тому став правдивим мистцем, тому полишив твори вічної вартости.

Отже приклад з нещасним Сидором Блюмом, що не міг виявити своєї ідеї, хоч може й „плястичний”, але зовсім невдачний, бож Блюм, ідучи консеквентно за думками автора, не правдивий мистець, а звичайний собі „паталах”, якого п. Барагура зробив майже генієм. Але трудно, так було треба...

Мені таки більш імponує Кіплінг, який „хоч вигикав лише своє натхнення, але є генієм” — як каже про нього Оскар Уайльд.

Формалісти, а з ними теж п. Барагура, потрапляють насолоджуватися... навіть фальшивими ідеями, фальшивими засадами, аби тільки було „по-мистецьки”.

Коли Хільон (*Орлія* Л. Українки), навчившись „піїтики”, хотів вступити в хор панегіристів, Антей, його вчитель, не мав для нього слів погорди:

...Ти? Ти вступиш
у хор панегіристів? Тую зграю
запроданців, злочинців проти хисту?
О, кращеб ти навіки занімів,
позбувся рук, оглух, ніж так упасти...

Хільон не збагнув мистецтва, він знав тільки його форму, тому так легко було йому нести свій хист у „римський дім розпусти”. Антей — правдивий мистець, тому не може зрадити свого хисту, бо понад все цінить у мистецтві не форму, а дух, людський геній. Він вже „заплачений”, коли бачить, як: „Мертва форма умить оживає, як геній молодий у прадавній формі шумує та іскриться самоцвітом, як молоде вино в старім кришталі”...

У тих поетичних словах виявила Леся Українка своє відношення до ідеї і форми мистецького твору. У поетки форма — прадавня, мертва, а оживляє її молодий геній, що шумує та іскриться самоцвітом. Ідея — се „молоде вино”, а форма — „старий криштал”. Не криштал оживляє вино, а вино криштал!

З приводу української педагогічної вистави писала одна наша часопись: „Сі експонати викликають подив у гля-

дача — деякі своєю архаїчністю, деякі знову своєю прецизністю виконання... Але вага педагогічної вистави не в її оригінальних експонатах. Вага цієї вистави в тому, що в мертвих експонатах виступає дух живої людини”...

Байдуже, хто писав ті слова: чи менший критик, чи більший, важне те, що вони вкривають у собі глибокий зміст, говорять про правдиві вартості.

Колиж іде мова про сучасного теоретика мистецтва — Бенедето Кроче, то краще булоб його лишити в спокою... Коли Кроче твердить, що мистецтво — се вислів, то не думає хіба, що кождий вислів — мистецтво, бо се булаб груба помилка, простима для всякого иншого критика, а непростима для Кроче. Кроче твердить²⁾, що мистецтво — се синтеза: динаміки й статички; енергії і матерії; експансії і простору... Динамікою, енергією, експансією в мистецтві є дух-ідея, а статика, простір, матерія — се форма мистецтва.

В иншому творі³⁾ згаданий теоретик домагається змодернізування поезики. На його думку сьогоднішня поезика, як наука емпірична, виряджає досі поезії велику кривду, бо її тільки механічно парцелює, а тимчасом основна, духовна вартість поезії (*Das Kunstwerk ist jedoch stets eine geistige Tat*) губиться поміж пальцями дослідників.

Отже знову доказ, що Кроче кладе в мистецтві натиск не на „емпіричне” (форму!), але на „не-емпіричне”, на те абстрактне, що ніби, по думці п. Барагури, в мистецькій оцінці повинно стояти на дальшому пляні.

Колиб форма дійсно була альфою й омегою при мистецькій оцінці, то, думаю, ходилоб тут передусім про „викінчену, цілковиту” форму. Але так не є, бо чейже навіть сам автор пише: „Ідеї, подані у викінченій, цілковитій формі лишають у нас несмак, розчаровують нас... Найцінніша частина твору — се власне недоскази, сі нерозв’язані проблеми й питання, що їх автор поставив”... Цінне признание! А говорить воно про те, що в мистецькому творі найцінніше — не „викінчена, цілковита” форма, а поставлена проблема. Не дивниця, що мистці, які мають щось сказати своїй суспільності, перед своїм виступом дуже часто проголошують маніфести, виявляють своє „вірую”. У Мене під руками маніфест представника італійського футуризму — Марінеті. Він проголошував: „...Любимо небезпеку, бе з наших грудей енергія і відвага одержимих. Досі література величала мертвоту рефлексії, сонливість... Ми будемо величати рух напасника, гарячкову безсонність, гімнастичний крок, небезпечний скок... Проголошуємо, що змігся блиск усесвіта; прибула йому нова краса — краса хижости”...

²⁾ *Breviaire d'Esthetique.*

³⁾ *Für eine moderne Poetik.*

Для представників італійського футуризму головне те, що вони будуть любити, а що ненавидіти; що будуть величати, а чим погорджувати. Так теж задивлявся на сю справу творець Заратустри. Вартість естетична — се для нього: вартостевий стан душі мистця, його засадничий духовий жест. Протівляться таким думкам приклонники безплідного естетизму — ті, що недобачують в естетичних почуваннях ніякої „практичної”, життєвої вартости. А вартість та мусить бути, хоч, на перший погляд, трудно її доглянути...

„Уже сам факт, пише психолог Е. В. Titchener, що естетичні почування не зникли так, як інші рухи в тягу психічного розвою (напр. рух вух), насуває припущення, що почування сі мусять мати якесь практичне значіння”.

Коли мистець хоче нас зворушити, сам мусить бути зворушений; коли хоче, щоб ми плакали, сам мусить терпіти. *Si vis me flere, dolendum est primum ipsi tibi* — сю засаду знали вже старинні теоретики мистецтва й шукали цієї правди-засади в мистецтві.

Поети беруться за труд, шукають форми на те, щоб увільнитися від муки-ідеї, що її автор неслухно називає „пасивним абстрактом”. Думаю, що абстракт сей аж надто активний, коли поети називають його „лютим демоном”, коли він „бушує, палить і розриває серце”. Ще заки поети візьмуться за труд, ще заки шукають форми, — душі їх „насичена вогнем”, „повна жалю, скорбот”, „тремтяча бажанням пісні”. Виходить, що ідея таки може бути „вогненна”, чи хто з нас того собі бажає, чи ні, а т. зв. „пасивний абстракт” — се властиво те, чого взагалі нема.

Хоч сам автор називає ідею „пасивним абстрактом”, то з природи речі, не може бути консеквентним, бо й у нього ідея „живе”, „шукає”, а навіть „спонукує”. Коли так, то вона таки зовсім не пасивна!

Ідея — се душа мистецького твору, а правдиві мистці завжди дбають більше про душу свого твору, ніж про його тіло: „...Боже, дай иншу душу творові моему, або мою від мене забери” — так молився мистець Річард у *Піснї* Л. Українки.

Коли в душі мистця назрівають певні ідеї-проблеми, то він напевно знайде для них вираз. Ось як пише М. Коцюбинський про свого „Невідомого”:

„Чую, що він вростає в мене, як корінь у землю, стає все дорожчим. Не одділяю навіть себе од нього. Не можу. Щось таємниче, містичне таїться в нашій звязку, так, неначе один з нас — тїнь другого: поки один з нас живе, другий теж мусить жити... Він розростається у моїх грудях, займає увесь мозок, гнітив, душив і так хотілось скинути його. „Ага, ти думав — я твій, а ти тепер мій” — сміявся злорадо

він у мені і дратував... Ах, як мені хочеться взяти перо, обмочити його в блакиті неба, в шумливій воді, в кров власного серця, і все списати... Клапоть паперу, тільки клапоть паперу!..."

Артистичне оформлення твору — се вже останній етап процесу творення, се труд, який завершує муку, що почалась у таємних джерелах душевної жати, душевного захвату.

Деякі теоретики твердять, що сюжетом правдивого мистецького твору може стати все, кожда річ: шляхетна, приземна, мала, велика, будуюча, руйнуюча, а навіть попросту образлива, щоб тільки образи були добре скомпоновані.

Св. Тома з Аквіну писав: *Videmus, quod aliqua imago dicitur esse pulchra, si perfecte representat rem, quamvis turpem*. Отже й у нього навіть огидну річ можна назвати гарною, коли вона тільки добре скомпонована... Та св. Томі тільки так виглядало (*dicitur*) так здавалося!

В сьогоднішній психології знайдемо думки зовсім противні. Сьогоднішня психологія показує, що не все те, що діється в нашій психіці, може оглядати денне світло, а тим більше не може все те стати темою - сюжетом мистецького твору. Часом зміст наших мрій, наших снів буває того рода, що висшї влади душі зовсім з ним не погоджуються, відкидають його, як безвартісний, як чужий їхньому характерові...

„Є в нас — пише *George Green* — якась психіка, чи може часті психіки, якої чинність є того рода, що ми з нею не погоджуємося. Уважаємо її незгідною з нашим характером, займаємо супроти неї становище певного лагідного осуду й старанно її укриваємо”...

Отже сюжет мистецького твору не може бути байдужим, бо є деякі сюжети, що, хоча б їх одіти в найкращу форму, то вони все таки будуть будити несмак, бо вже самі собою не є „естетичні”.

Як наш фізичний організм має свої відпадки й ми ними не хвалимося, так теж у нашому психічному організмі часом діється щось таке, з чим треба радше... скриватися, ніж тим хвалитися. Сюжетом мистецького твору повинно стати тільки те, що органічно належить до психіки мистця, чи взагалі людини; тут повинні забирати голос висшї влади душі, усеж те, що неістотне, випадкове — повинно відпасти.

Колиб остаточно метою мистецтва було само тільки компонування образів п'яниць, лихварів, бандитів, ангелів, святих, тоді можна б погодитися з думкою, що добре скомпонований образ лихваря чи бандита може мати більшу вартість естетичну від зле скомпонованого ангела чи святого... Та так не є! Мистецькі образи мусять мати передусім своє „оправдання”, вони мусять бути „очищені і про-світлені ідейним світлом мистця”. Сі різні образи тільки

тоді будуть естетичні, тільки тоді не вплинуть на обнищення естетичної вартості твору, коли знайдуть своє оправдання в службі „для перемоги ідеалів правди, добра й краси над неправдою, злом і поганю”.

П. Барагура пише: „Без величної і суцільної ідеї не може повстати поетичний твір”. Та ці слова, хоч гарно сформовані — безмістовні. Автор має їх хіба для доброго вражіння, але сам до них не прикладає більшої ваги. Не можу узнати „величною і суцільною” ідеєю того, що Шатобріян писав християнський твір тільки тому, що атеїстичний не поплачував. Хіба, що величною ідеєю є завжди те, що „поплачує”. А вже зовсім не булоб „величі” тоді, колиб Шевченко для грошей запродав був свою музу в „римський дім розпусти” та співав про „Парашу, радість нашу”. У п. Барагури все те можливе, щоб тільки було „по-мистецьки” зроблене.

На його думку, мистецький твір можна осудити, можна не любити, можна назвати його шкідливим, зрадницьким, одним словом, можна на нього з кількох сторін „наплевати”, а потім — сказати, що він гарний та естетично ним насолоджуватися! Дійсно, треба мати спеціальні здібності, щоб виробити собі такий „тонкий” естетичний смак, що позволивби назвати естетичним те, що для мене ненависне, зрадницьке, шкідливе...

На мою думку, мистець творить цілою своєю істотою, усім своїм серцем та всею душею. І коли творить, то не каже тоді: „згиньте всі мої засади моральні, естетичні, національні, соціальні, бо я тепер мистець і не можу про вас пам'ятати!”. Так само, коли оцінюємо твір, коли приписуємо йому якусь вартість, чи то безвартність, то в такий оцінці заангажована ціла наша духовна індивідуальність. І критик, що також має претенсії до індивідуальності, не може її вбивати, він теж не може сказати: „згиньте всі мої засади, бо я тепер критик і не маю права про вас пам'ятати!”. Наш естетичний смак, наше поняття про красу виростає з нашої духовної індивідуальності, як цілоти, якої не можна парцелювати так, як кому подобається.

Нарікає п. Барагура, що кождий шукає в творі своїх ідей, що кождий ставить за *conditio sine qua non*, щоб літературний твір містив його світогляд, а ніхто не хоче розуміти, що — мовляв — література до сього не покликана...

У статті „Психологічні основи успіху літературного твору” сам автор пише: „Однаке не завжди вдається людині заспокоїти всі свої інстинктовні бажання у власних мріях, витворених власною уявою... Тому не дивниця, що шукаємо їх заспокоєння на іншій дорозі: шукаємо його у літературному творі”... Отже як з сією *conditio* та з сією дивницею? Чи маємо право шукати наших ідей у літератур-

ному творі, чи не маємо? Чи є дивниця, чи нема дивниці? На мою думку *conditio* — оправдана, а дивниця таки не оправдана.

Влучно завважує В. Домбровський: „Найліпшою мірою оцінки мистецької вартості є ступінь інтенсивності, з якою поетичний твір ділає на нашу душу”... Від сього діяння ніяк не можемо відлучити наших ідеалів, наших мрій на яві. Така була моя думка, коли я писав, що більшу естетичну вартість представляє для нас твір, що торкається наших ідеалів.

Для автора краса поетичного твору є чимсь абстрактним, відірваним від світогляду... „Для нас, як пише вище згаданий критик, краса поетичного твору не є чимсь абстрактним, відірваним від нашого світогляду, наших національних і суспільних ідеалів; ми цінімо твори поетів не тільки задля їх мистецької краси, але й як вираз тих почувань, думок і бажань людської душі, що підносять людину в країну ідеалів, змагань і поривів”...

Коли люди не хочуть п. Барагури розуміти, то діється се не з якоїсь простацької чи діввацької впертості, але з мотивів глибших: люди не можуть так легко зректися своєї індивідуальності, не хочуть її парцелювати, не хочуть себе калічити й не можуть так легко бути штучними. Тож, ради Бога, даймо людям можливість заховати їх індивідуальність, не калічмо їх, не каструймо, бо Бог створив їх цілими, а й мистецтво не хоче бачити їх скаліченими.

Мистецьким, в повному значінні того слова, є для мене тільки те, що сприймаю цілим моїм еством, усіми змислами. Коли оцінюємо мистецький твір, так, як се робить автор, то тим самим виставляємо свідоцтво вбожества в першій мірі нашій індивідуальності, а опісля мистецькому творові. Хто хоче обмежити літературну критику до дослідів „естетичної вартості” твору, той не зможе ні пізнати, ні зрозуміти твору.

Автор обговорюваної тут статті, коли навіть говорять про ідею, то звичайно її сплющує, якщо не профанує. У нього ідея — се буденне явище, у нього майже всі люди мають ідею, а колиб ідея рішала про мистецькість твору, то всі люди булиб мистцями! Меніж здається, коли нашим „мистцям” не вдаються їхні твори, то се передусім тому, що вони взагалі не мають ідей і не вміють їх плекати. От-так собі: троха „поплакають”, а решта „поплескають” та й уже вдають „віщих” та й уже голосять те, чого взагалі ані не „чули”, ані не „бачили”.

Мати ідею, значить — запалитися нею, значить почути від неї у своєму серці „жагу”, почути її „пал”; значить виплекати собі „демона”, що, без огляду на час і простір, жене нас в обітовану землю, яку ми собі вподобали. Коли

є такий „демон”, — тоді вже душа мистця мусить стати „кузнею”.

„...Боже, ти прокляв мене, бось наказав з душі моєї зробити кузню і кувати в ній чистий металль людського слова. А Ти, Великий, не зважаєш на те, що в тій кузні лється піт і кусні руди в ній лишаються і чорною саджею вона припадає... Ох, відійми від уст, бо гірка чаша. Молюся, чолом буду молитву по камінню писати, Твою молитву, відійми”...

Так молився Стефаник і так моляться ті, що на правду виплекали собі ідею. Ідея — се не буденне явище й грубою помилкою є думати, що більшість людей має ідею, що більшість людей могла б стати мистцями.

„Чи се аж така глибока ідея прожити кілька днів із любовою в горах”? — питає автор. На се питання може бути різна відповідь. Либонь залежатиме вона від того „особливого соку”, що йому на ім’я — кров. Молода кров скаже без надуми: так!, а стара, що почула в собі старість, скаже: зовсім ні! Мовляв Стефаників Максим: „А ти, небого ниво, малий спасибіг будеш мати з сеї старої крові, бо стара кров, як старий гній, ніц не родит; мені утрата, а тобі ніякого зиску”... Час робить своє... Та тільки з сеї причини не треба сплющувати, обезцінювати ідеї!

На тлі любови повстають не тільки ліричні перлини, але теж першорядні трагедії — світової слави. От хочаб трагедія „Ромео і Юлія”. Трагедія задля „марної” любови!... Чи се аж така надто глибока ідея? — питає автор. Чи стільки світла, що у вікні? Всякому можна ставити такі питання, та ставлять їх звичайно життєві банкроти...

Думаю, що немає причини клопотатися, що зробити з тими перлинами літератури, що мають просту ідею, а зате першорядну форму. Можна зробити з ними те саме, що робиться напр. з режисажами „Фортуни” чи „Елеганта”. які крім того, що мають „бездоганне технічне оформлення”, мають теж бодай скромну ідею.

Коли на першому місці ставлю в мистецькому творі ідею, не форму, то се тому, що другорядними уважаю всякі „декоративні акцесорії”, першорядними: проблеми, змагання. Либонь того самого домагається від наших мистецьких творів теж п. Барагура, коли пише: „Чиж наш селянин не має душі, ідей, проблем, змагань, чиж під зверхніми декоративними акцесоріями не криється щось глибше?...” Іншими словами, автор кличе до наших мистців: давайте нам нові ідеї, нові проблеми, змагання! І нащо ж тих глибин, ідей, проблем, змагань, коли при т. зв. „мистецькій оцінці” на те все дивимось крізь пальці, бо те все другорядне!

Зробити нашу „вербу” чи нашу „дівчину” вселюдськими — се не значить вирядити їх у якісь загально-люд-

ські декоративні аксесорії, се власне значить щось глибше, се значить зробити їх передусім „нашими”, з нашими ідеями, проблемами, змаганнями, з нашим світоглядом.

Та тут саме, на точці світогляду, нове непорозуміння, новий клопіт!

П. Барагура пише: „Не можемо бути зарозумілі й наївні та вірити, що наш світогляд найкращий, бо наші противники на тій самій підставі можуть вірити, що їх світогляд теж найкращий”..

Правда, деколи таке „становище” дає певні користи, бо кажуть, що покірне телятко дві матки ссе. Та частіше з такими людьми буває так, як у казці з тою твариною, якій:

...w żłobie dano
w jeden owies, w drugi siano...

Бідне сотворіння шурило уха, крутило головою, бо не знало, від чого почати, щоб собі добре попоїсти, бо й овес смакував і сіно пахло... І так у своїй осличій задумі стояло зранку до вечора, а звечора знову до ранку — поки не здохло.

З науки п. Барагури виходить, що кождий світогляд треба респектувати, бо властиво всі світогляди можуть бути найкращі. Де далі скажуть нам, що найкращий світогляд гіндуський. Знане нам, що гіндуси, згідно з своїм світоглядом, купаються в бруднім Гангу, їдять „жоровчі плячки” та пють „малп'ячі відходи”. Отже, респектуючи кождий чужий світогляд та вважаючи його одновартісним з нашим (може навіть кращим!), випадало б засідати до спільної трапези, покинувши свою „зарозумілість” та свою „наївність”!...

Думаю, що всякий теоретик, хоч який „не-наївний”, зробився б „наївний” і таки не покинув би своєї зарозумілості, коли б прийшло що до чого...

Але буває, що на точці світогляду трапляються дуже сантиментальні джентельмени, таки дуже сантиментальні!

Авторові не подобалося, що наша література є вчительською й пропагатором ріжних кличів, тому проголошує: „Час уже найвищий, щоб наша література перестала бути тільки вчительською народом, носієм і пропагатором кличів національних, релігійних, суспільних... Богато краще зробить се газетна стаття, віче, мітинг, але не літературний твір”. А однак треба знати, що не всі тієї самої думки. Противної думки був теж Ва й с с е н т о ф ф. Він писав:

„Від дитячих літ я мріяв про те, щоб навчати мій народ за допомогою артистичної сугестії... Радість моя випливала з того, що я осягнув цю довгих трудах вимріяну віддавна ціль: я здобув можливість змушувати великі маси людей думати моїми думками, зворушуватися моїми почуваннями”...

Отже немає сенсу в тому випадку виголошувати патетичну проповідь та захоплюватися „давчальними можливостями” газетної статті чи вуличного мітингу, а вуличну сугестію ставити вище артистичної.

Уже така сила артистичної сугестії, що вона, навіть не навчаючи, навчає. А наш тривожний час вимагає не кастратів від мистецтва, а провідників і вчителів.

О. В.

Віденський арбітраж

Недавно писала *Prager Presse* (5 XI): з Берліну:

„В тутешніх колах — як повідомляють з поінформованого місця — не лишилося не завваженим, що деякі закордонні часописи толкують постанову віденського полюбовного суду так, що сею постановою досягнуто лише певний шабель в розв'язанні чехословацької проблеми. Супроти того, тут підкреслюють, що постанови полюбовних судів звичайно не на те ухвалюються, щоби створювати щось тимчасове, що навпаки, вони мають установлювати остаточне поладнання якоїсь справи. Що відноситься зокрема до віденського арбітражу, то обидва судії, Німеччина й Італія згорі не залишили ніякого сумніву, що вони могли прийняти на себе обов'язки полюбовних судіїв лише під умовою, коли обидві противні сторони вже згорі загварантують прийняття тої постанови як остаточного присуду. Таке приречення без застережень дали і Угорщина і Чехія. Отже нема ніякого приводу обидвом сторонам не дотримати лояльно свого приречення. З притиском тут підкреслюється, що Німеччина зайнялася чеською проблемою, щоб створити в Середній Європі не плинні лише „стабілізовані відносини“.

До сього освідчення додав від себе *Daily Telegraph* (5 XI), що є воно „острою відповіддю півофіційної заяви“ (a sharp reply in a semiofficial statement).

Ся заява відноситься до статуту Закарпатської України. Частина мадярської і мадярофільської преси старається всупереч очевидності — представити справу в іншій світлі. Але здибуємо й голоси, які починають здавати собі справу, що коли бажання хоч і буває нераз батьком думки, то не завше — батьком факту. *Polonia* (5 XI) напр. пише з приводу віденського рішення:

„можна потішатися тим, що те дивоглядне(?) рішення не є остаточне. Але ся потіха досить слаба. Угорщині не буде легко виступити по арбітражі з новими домаганнями. А залізниці (на Закарпатті) можна вибудувати. Коли сьому не стояли на заваді Альпи і повстали Тотард і Симпльон, то тим менше стануть на заваді Карпати. Напевно теж знайдеться незабаром рада не лиш на комунікаційні, але й економічні недогоди“.

В тім самім тоні писало й *Ślowsko Narodowe* (6 XI):

„Факт лишається фактом. Закарпатська Україна залишається при Чехо-Словакії. Що Угорщині віддано Ужгород, Мукачево, головні залізничні вузли і долину над Тисою, се лиш доводить, що Німеччина готова була заплатити Італії. (а в другім ряді Угорщині) дуже високу ціну, аби лиш утримати Закарпатську Україну. Мабуть той малий край відіграє велику роль в її політичних плянах. Не перецінюймо значіння економічних недогід обшару Закарпаття. Навіть країна господарсько упосліджена може існувати. Гори, неписьменність, нужда — се тільки перешкоди. Можуть вони зломити слабу волю. Та де входить в гру могутня воля, там перешкоди зникають. Сучасне становище наказує твердо дивитися на дійсність“.

Якіж німецькі пляни в звязку з Закарпаттям — має на думці часопис? Ще недавно, Закарпаття було вимріяним коридором, яким Росія — все одно советська чи біла — мала прийти ва поміч словянофільській Празі, загрожений германізмом. Тепер — супонують деякі часописи — має вона стати коридором Німеччини в її наступі на Україну.

Dziennik Narodowy (ч. 318) прагне

„зорієнтувати читачів щодо правдивого положення, яке витворила Німеччина віденським арбітражем. Вона заміряє мідно усадовитися в маленькім Закарпатті, і при його допомозі здійснити свої великі економічні й політичні заміри на чорноморським побережжю“.

В тім самім дусі пише *ABC* (18 XI):

„Справа Закарпаття знову пригадала нам справу України. Певні впливові німецькі круги віддавна мріють про створення України. Для тих кругів — Україна то стремління створити німецьку колонію над Чорним Морем, то стремління розбити Росію, то атут в боротьбі з комунізмом“.

На ту саму тему говорить п. Грайовський, льондонський кореспондент часописі *Il. Kurier Codzienny* (3 XI):

„Не забуваймо, що порахунок з Росією лежить реально в площині замірів Гітлера. Європейська політика часто робить помилку, трактуючи той обрахунок як притоку або вимівку, як реторичну фразу. Так говорив мені в літі один з моїх льондонських знайомих. Діялося се в часі, коли в таких розмовах стало висувалося питання: — добре, але кудюю?“

Від часу, коли Німеччина обійняла тихий протекторат над Чехословакією, коли перепроваджує ректифікацію границь обкраденої дальше республіки, і коли проблема Закарпатської України лишається в знаменнім завіщенні(?), питання — кудюю? — стратило трохи своє вістря. Зайшли події, які приблизили порахунок з Росією в темпі, який мало хто передбачав. Переміна „райху“ на велитенську промислову центрально-середньої і південно-східної Європи, заострила питання відновної рілньничої і сирівцевої противаги. Утвердження Японії в Китаї і хронічний упуст крови в Росії в постаті дальших

чисток в армії — ось дальші моменти покусї. . Закарпаття може бути тим легше змінене на осередок далекосяжної акції.

Не забуваймо, що в останніх тижнях „райх“ виступив в цілком новій ролі речника прав пригнічених народів. Та нова роля Німеччини може бути продовжена в часі і в просторі: Советська Україна може стати пописовою спробою Берліна як „речника пригнічених народів“.

— Прошу не забувати, що армія німецька була одна з нечисленних в історії, яка видіталася в порядку і складі з Росії. Довершила того в найгірших можливо умовинах. Прошу не забувати, що армія німецька вірцево розбудувала етапи на Україні і що Україна не є для нас незнана земля.

Такі слова сказав один з моїх німецьких розмовників, тому рік з гаком, в добі нюрнберського зїзду 1937 р., коли ми, при шклянці пива дискутували академічне трохи тоді питання конфлікту Німеччини з Советами“.

А в другім числі (4 XI) той самий *Kurier* інформує, як „великими кроками ступає велитень знад Рену вздовж голубого Дунаю, аж до Чорного моря в своїй політиці Drang nach Südosten. Німці хочуть здійснити „семе море“ Європи, яким безперечно буде той новий шлях, що получатъ води північного моря з Чорним, скорочуючи транспорт товарів на схід кілька тисяч кілометрів, ломлячи тим самим всі дотеперішні калькуляції коштів транспорту, поглиблюючи канал Людвіка, получуючи Дунай з Ельбою і Одрою, здійснюючи канал Рен-Дунай“.

Хто може протиставитися тим плянам? Москва? Захочання советської дипломатії підчас судетської кризи не вказує на те, що СССР мігби спротивитися німецьким плянам вже на теперішнім, приготівчим щаблі їх здійснення. Єдине, на що здобувається російська преса — се на зброю слабих, на некультурну лайку, на нестриманий вибух смішної мегальоманії й безсилої лютї. Так пише советська преса. Так пише й емігрантський *Меч* (30 X). Про Закарпатську Україну пише він, що „палає вона злобою до всього російського“; що на її чолі стали „ляльки українського сепаратизму“; що німці хочуть „використати Закарпатську Україну щоб створити собі пляндарм, звідки буде дуже вигідно вести підривну політичну роботу проти советської України“, в якій обороні виступає „бє-єіогвардійський“ *Меч*, при чім мегальоманська часопись навіть лдгрожується, що „в сій боротьбі проти наших словянських ворогів ми шукатимемо союзників скрізь, між всіма народами-які захочуть помогти нам“.

Чи знайде біла чи Червона Росія тих союзників? І де? Може в Японії чи Італії? Або в знесиленій Фрайції? Думаємо, що ні. В Угорщині? Її свобода рухів міцно звязана єпілним фронтом Румунії-Югославії і — Чехословакії, що с не в таких вже злих відносинах з Німеччиною... В Англії? Англія — від летів Чемберлена і від ліквідації Ідена, — не зраджує великої охоти стати вже тепер навпоперек експан-

зії Німеччини в бік України чи Росії. Зрештою, як на противницю самостійної України, скептично дивиться на Англію й *Merkuriusz Polski* (ч. 54), який пише:

„Але справа Дунаю і Міттельєвропи має ще інші аспекти. З середноєвропейської бази відчиняються два шляхи: на Близький Схід і на Україну. Кудю підуть німці? Коли на шлях — Берлін-Багдад, то загрозять житевим підставам бритійської імперії. Се розуміє Англія. Вже нині почалася ривалізація за Царгород і Ангору. Німеччина дає позичку Туреччині в 150 міл. марок, Англія дає їй 10 міл. фунтів стерлінгів... Але Англія тим не обмежується. Вона прямує до того, щоби відвернути німецький наступ від Азії, і спрямувати його на Україну“.

Правда, за се згаданий часопись суворо картає Велику Британію, розписуючись (ч. 55), що Англія — „бореться з найсильнішим противником чужими руками“; що є вона „облудна“; повна „корсарської захланности“; що є „зматеріалізована“; що „відвернулася від Бога“; що збудувала свою імперію „ані мудрістю, ані жертвою крові“ і що взагалі англійці — се „лурийний народ“, а тому і імперія їх хутко розлетиться. Але се все справи не змінє, Англія мабуть таки не стане — в справі України — на точку погляду *Merkuriusz'a*, що зрештою — з огляду на заповіджений скорий упадок бритійської імперії — мусить бути тій часописі байдуже...

А коли справи так стоять, то де є та концепція, та далекогозора думка політична, яка моглаб кинути себе на терези подій і виступити як активна сила проти намірів Німеччини, зберегти в силі віденський арбітраж і відірвати Україну від Росії?

В останнім зошиті *Вістника* в звязку з обговорюваною тут проблемою я згадав м. и. „прометеївську“ ідею. У відповідь *ВРУ* (ч. 43) — не входячи в річеву полеміку — закинув нашому місячникові втрату „рештків об'єктивізму“, „абсурдальність, неслухняність“ його тверджень, і їх „наївність та дитинність“... Не закинемо того самого нашим противникам, лише деякий брак культури і реальної політичної концепції. Бо якіж концепції висувають „прометеївські“ органи преси? Як прагнуть ударемнити наміри Німеччини відірвати Україну від СССР? Провідництво „на чолі слов'янських народів“? „Незалежний“ Крим? Викликання привида Андрусова, або якоїсь іншої „денікіяди“?

„Шукання над Чорним і Каспійським морем відповіді на „аншлюс“? (*Polityka* ч. 8). „Gott strafe England“? Або програма *Przelom'u* (ч. IX-X) „взяти Угорщину під свою опіку“, забезпечивши собі „вихід на близький турецько-перський азійський Схід“, не забуваючи водночас на есентуальний новий Грунз льд?

Я думаю, що сей ремедіум трохи за широкий, є що на нього не вистарчилоб сил, навіть в Мусоліні і Гітлера разом

взятих, що репрезентують 120 мільйонів людей в двох національних державах.

Думаю, що все це неповажно. Тим більше, що чи не стверджує сам *Merkuryusz Polski* (ч. 54), що в „прометеївських кругах“ — „не видно провідної думки“?

Розвал СРСР — відкриває в перспективі — проблему України, проблему Чорного моря. На нинішній день — актуальна проблема Закарпаття. Здалека тяжко щось сказати про майбутнє молодій державі, якій належать всі наші симпатії. Мусимо однак признати, що такі потягнення закарпатського уряду, як розв'язання московільських часописів, товариств і московільської ради, яка повстала в 1919 р. і якої завданням було московити країну, школи, ціле громадянське життя, а з Закарпаття зробити поміст між Росією і Чехією; розв'язання російської „національної гвардії“ й марксієвського спортивного товариства „Орел“, ліквідація Бродія і заява, що мадярська меншість користатиме з таких самих прав, як на Угорщині — українська меншість, — свідчать, що „дух часу“ якимсь чином зачепив думки того закарпатського покоління, якому припало відповідальне завдання року Божого 1938-го. Все це свідчить, що дух вічної пам'яті київської Центральної Ради — вмирає там на наших очах, щоби — бодай — ніколи не відродитися. Хоч, з другої сторони — постанова, що аж сойм має установити і офіційну назву Закарпаття і урядову мову країни — нікому з українців приємності справити не може...

Перед урядом Закарпаття стоїть не лише завдання локального характеру: не лише повернути лад і надати українській країні український вигляд, не лише скінчити з чужими агентурами. Він повинен тямити, що з трьох рішень: стати помістом комунізму на Заході, служити відскочною для великої Угорщини і служити українській ідеї — перші два рішення не входять в гру. Закарпатські українці повинні пам'ятати постанову, прийняту ними в тім самім Хусті ще в 1919 році.

М. К.

Смерть Мустафи-Кемалю

Мустафа - Кемаль, той, хто в останній секунді затримав свою націю над краєм пропасти, — вмер 10 листопада сього року.

Кемаль - паша був першим новочасним диктатором поміж тими, яких видвигнула на нашій континенті повоєнна доба.

Вже на початках своєї кар'єри, молодим старшиною, він був революціонером. Писав статті й поезії, в яких кликав боротися за визволення своєї країни від ярма кріа-вого султана Абд-уль-Гаміда і його чужинецьких опікунів. В 1905, як сотник генерального штабу, він приступає до

революційного нелегального союзу — „Ватан” (вітчина). Всесильна і всевидюча султанська поліція підозріває його. Кемаль засилають в Сирію. Звідти через Грецію він тікає до Солуні і бере активну участь в молодотурецькій революції 1908 року, яка скінчилася детронізацією Абд-уль-Гаміда. Пізніше бере участь в війні з Італією в Триполісі і в балканських війнах 1912 р., коли Туреччина — коротко перед світовою війною — політично наближається до Німеччини кайзера, — і коли до Царгороду прибуває маршал Ліман-фон-Сандерс, покликаний Енвером-пашею реорганізувати турецьку армію, — Кемаль — хоч і безуспішно — протриває сьому. На його думку „турки самі мають вести свої справи”. За спротив — його посилають в почесне заслання до Софії, як военного атташе. На сім становищі його застає світова війна.

Кемаль був сторонником неутраляности Туреччини. Але офіційна політика була инакша. Як патріот і військовий, він бере активну участь у сій війні, в якій вславився головню як оборонець Дарданелів, що успішно відбив всі завзяті й розпачливі наступи англійських і французьких військ. Метою наступу тих військ було — перетяти лінію Берлін-Багдад. 18 березня 1915 величезна союзна фльота атакує турецькі батареї коло протоків. Атака не вдається. Союзники тратять три кружляки, затоплені турецькими гарматами і чотири — як нездатні до бою. Наприкінці сих боїв — у турків вичерпується весь їх запас амуніції, але сього не знають союзники і віддаляються на сусідні острови. Кемаль-паша витривав кілька хвилин довше від своїх противників і тим рішив вислід боїв за протоки. Тоді союзники висаджують війська на Галіполі, думаючи осягнути свого суходолом. І тут — перемога вже хилилася на їх бік, коли справу знову вирішив инакше — Кемаль. З трьома полками XIX-ої дивізії він був в резерві, очікуючи приказу прийти на поміч заатакованим головним силам султанської армії. Але сей приказ не прийшов в час, тоді — на власну руку — Кемаль, в найкращу хвилину, посилає свої полки в бій, і лише завдяки величезній притомности духа і блискавичній децизії — удалося йому перетягти непевну перемогу — на бік турків. В кінці грудня — союзники рішають припинити дарданельську акцію. Згромадивши в сій точці фронту 489.000 армію, вони втратили: англійці — 43.000 забитих і 162.000 ранених, французи — 10.000 забитих і 37.000 ранених.

Але всеж, коли не в Туреччині, то в Болгарії — фронт центральних держав заломлюється. Війна — програна. Особливо болісно відчула се Туреччина. Вона була тепер загрожена в самім своїм істнованні як незалежна держава. Французька й італійська армії — в Стамбулі, британська фльота — стереже Босфор. Союзники тримають в своїх

руках форти столиці і залізниці. Сирія, Палестина, Арабія — навіки втрачені для отоманської імперії, яка лежала в агонії. В Царгороді — сидить уряд-примара, іграшка в руках побідників. Мустафа-Кемаль ані хвилину не думає про капітуляцію, ані про підпорядкування царгородському урядові.

Розмир, який скінчив велику війну, був підписаний о 11 годині в 11 день 11-го місяця 1918 року. Сьому розмирові й виповідає війну Кемаль. Дату виповідження сеї війни — легко запам'ятати — в ній три рази приходить число дев'ятнадцять. Се сталося 19 травня 1919 року, коли він висаджується в Малій Азії в Самсуні. Відти починається нова ера в історії Туреччини. Чотири дні перед тим греки — з ініціативи Льюїс Джорджа, і при мовчазній згоді султана — висадилися в Смирні і розпочали свій похід в Малу Азію, щоби — з волі аліянтів — остаточно припечатати поділ отоманської імперії.

З сього Самсуна — над Чорним морем — з сеї турецької „Білої Церкви” — в найнесприятливіших умовах — підніс Кемаль своє повстання, повстання проти п'яної своєї перемоги Антанти і — проти Мегмеда VI, марного нащадка великих падишахів...

Те, що розпочав, очевидно був, як сказали би наші „льобялісти”, — анархічний путч, була дика, отаманська авантюра, бунт проти свого „законного суверена”! Але — инакшого виходу не було там, де „суверен”, для святого спокою, запродав справу імперії — чужинцям. Вислід „анархістичної авантури” — був корисний для „авантюриста”, і тому її йому простили, а його самого — зачислили не в почет „Махнів”, а в почет великих державних мужів і відважних борців за славу і честь свого народу...

Завдання Кемалю було тяжке. Треба було збудити з летаргу свій власний народ, розбитий мілітарно і прибитий психічно, знеохочений і зневірений, дезорганізований, народ, без матеріальних ресурсів, без зброї й амуніції.

5 червня Кемаль одержує з Царгороду приказ вернути до столиці. Він відмовляється, зголошуючи відставку. А тим часом — 25 червня, в Ерзерумі, скликає конгрес, потім — в Сиваші. Сей останній отверто зриває з царгородським „урядом”. Мустафа Кемаль підносить урочистий протест проти окупації чужинцями столиці імперії, окупації, направленої „проти суверенності і свободи нації”, і починає офензиву проти греків.

По ряді кривавих боїв, в серпні 1922 р. територія азійської Туреччини очищена від неприятеля. Антанта — недавня переможна Антанта — програє свою справу в сім кутку континенту. В 1923 році Туреччина переіменює — задовго перед Німеччиною — свій „Версаль” — Севрський мировий договір і, 24 липня 1923, заключає новий. Націо-

налістичний уряд в Анкарі постановою 29 жовтня 1923 проголошує Мегмеда VI-го позбавленим трону і оголошує республіку, якої першим президентом вибирають Кемалю. Як шеф нового уряду — Кемаль вступає до Царгороду і розпочинає ряд внутрішніх реформ, скріплюючи рівночасно міжнародне становище Туреччини. Касує фез, старий турецький календар, старий кодекс цивільний і карний, стару арабську абетку, каліфат. По замиренню з Грецією 1934, Туреччина організує балканську антанту. Пакт в Садабаді 1937 затіснює відносини Туреччини з Іраком, Іраном і Афганістаном, створюючи блок 25 мільйонів душ, — заборолу проти СРСР, а може й Англії. Конвенцією в Монте 1936 повертає собі Туреччина право ремілітаризації Дарданелів. В останні часи — виступає Туреччина як активний чинник середземноморської (Александретта) і чорноморської політики. Дві великі держави — Велика Британія і Німеччина намагаються зеднати її для своєї політики. Натомість стара — запечаткована трактатом 16 березня 1921 р. приязнь з советською Росією — протривавши десять літ — починає надшерблюватися. Офіційний орган турецької республіки писав в лютому 1938: „Туреччина не є ані проти-комуністична, в тим сенсі, що є протиросійська, ні проти-фашистська в тим сенсі, що є протинімецька чи протита-лійська”. Але — „в засаді націоналістична, Туреччина є проти комуністична, а будучи націоналістичною, — не потребує бути фашистською”.

По охолодженні відносин з СРСР, який хотів зробити з Туреччини знаряд своєї політики, — Ангора навязала тісніші зносини з Англією. 3 грудня 1936 підписано угоду між обома державами про англійську підтримку — розходилося про 3 мільйони фунтів — турецькому промислові. Потім прийшла позичка в 10 мільйонів фунтів на розбудову турецьких портів і розробку мінеральних багатств. Крім того Туреччина замовила в Англії — за шість мільйонів фунтів — кілька легких кружляків і 3 „дестроєри”. Наприкінці свого життя — шукаючи всіма засобами піднести свою країну — розчарований в дружбі Росії — Кемаль звернувся до свого давнього противника з 1918 року...

Кемаль-паша народився і діяв ще в рамках давньої османської імперії — очевидно трохи зменшеної — але всеж імперії, яка огортала велику частину Балканського півострова, Альбанію, Стару Сербію, відтинаючи Грецію від північно-балканських держав довгою смугою, що починалася в Царгороді і кінчилася над Адрією; — імперії, яка володіла Арабією й Палестиною, а в Африці — Триполісом... Останні проміння заходячого сонця каліфів! Спомини давньої слави, якої утратити не міг навіть геній Мустафи Кемалю.

Але йому удалося врятувати свій — ще не згангрену-

ваний і сильний морально — народ від скреслення його з Карти Європи. Він вернув своєму народові віру в себе і місце — серед інших вільних народів світа. В протилежність до Мусолінія і Гітлера, диктатор Туреччини не вийшов з якогось сильного націоналістичного руху (молодотурецький - панотоманський рух мав інший характер і інших героїв — Енвера і ін.). Цілий кемалівський рух — се був він сам і та жменька відданих, що пішла за ним. Пристрасно закоханий в ідеал свободи свого народу, він взагалі любив життя і не відмовляв собі ніяких приємностей, які воно могло достарчити і які — остаточно — зломали його залізну натуру.

Його наступник — Ізмет - паша, — се його невідступний товариш долі й недолі, спритний дипломат. З ним входить Туреччина може в один з найбухливіших періодів свого розвитку. Бо питання Чорного моря знову стає актуальним в європейській політиці. І тут роля Туреччини не є байдужа і для України.

Є. Л. Д.

Ненько-шароварницька „геополітика”

(Юрій Липа — *Призначення України* вид. „Хортиця”*)

*Покірне телятко дві матки сес
народня приказка*

Ніколи так, як тепер — в добі напруженої боротьби ідей, рас, порядків — під знаком якої стоїть Європа, — не відчувалася така потреба в яскравій думці, в виразних дороговказах. Криком кричить наш час за точним розподілом між добром і злом, правдою — і брехнею; тим, що треба любити — і тим, чим треба погорджувати; між чорним і білим, дриглястим — і твердим; за чимсь ясно окресленим і виразним. Сю поділову лінію треба переводити в кожній душі, в кожній одиниці.

І коли хтось се робить, — се ділає як кий в муравлищі серед нашої демократичної „еліти”. Все, що любить „нейтральну” й „об’єктивну” позицію (на двох стільцях), все, що оглядається на чужі доктрини (Союз народів, міжнародну демократію, „три Руси”, соціалізм, масонерію), всі,

*) Цінні вказівки щодо „наукової” частини книги Ю. Липи завдячуємо пп. Р. Єндикові і О. Лагутенкові, яких компетенція в сих питаннях напевно більша від компетенції Ю. Липи.

що люблять каламутну воду, — намагаються знищити яскравий світогляд нового українства, який побідно пере-дирається через хащі старих ідеологій. Все замазати! Ні-якого означеного напрямку! Ніяких певних дороговказів! Нічого за остро! — ось гасло нашого демократичного му-равлища.

До добушів малоросіяинства, з якими вже зводив по-леміку *Вістник* — приєднався тепер голос Ю. Липи з його книжкою *Призначення України*. Все в сій книзі — радує малоросійську душу: об'єм (300 сторінок!), водни-стість і суперечність викладу, туманність і невиразність тверджень, і літепло-елейна, чисто малоросійська патріотична тромтадрація. Прикмети — які приведуть в захоп-лення кожного „просвітянина“, як сей термін розумів Хвильовий.

Характеристичне передусім motto:

„треба належати до своїх часів. Отже, і революціонер, і реакціо-нер видаються мені однаково нерозумними. Реакціонери хочуть жити так, як колись жилося. Се — божевілля. Революціонери хочуть жити так, як колись будемо жити. Се — ще більше божевілля, бо ніхто не знає, що буде змістом завтрашнього дня. Ми повинні тільки ви-вчати, оглядати і підтримувати”.

Як в зеркалі, відбивається в сім мотті — контемплія-ційна, чисто споглядальна, пасивно-безвольна психіка ма-лоросіянина. Тільки оглядати! Тільки вивчати! Крий Боже, не кермувати життям!

Жити лише сьогоднішнім днем — ідеал феллаха. По-що заглядати в минуле? Минулого феллах не знає. Шлях в майбутнє, те що напереді? — най його розглядають черед-ники! Тим не журяться вівці, покірні гирлизі і сторожевим псам. Для них існує лише теперішнє. Бо майбутньогож „ніхто не знає“, воно — невідоме. А як можна запускатися в невідоме? Особливо, коли „не знаємо його змісту“. Так ніби той „зміст“ має хтось укладати, а не ми самі... Фі-лістрові хтось інший — „обставини“, „еволюція“, „біг по-дій“ — має відкрити сей зміст... С в о г о — він не має і „не знає“...

Тим часом, великі деміурги історії — ніколи не жили нинішнім днем. Чи Гітлер 1922 року — жив своєю сучас-ністю? Жидами, парламентарними брудами і сварками, вай-марським плазунством, Версалем? Ні, він жив видивом свого майбутнього, яке зробив — сучасним. Він ні в кого не питався про зміст сього майбутнього, він носив його готове в собі. Так само Кемаль, так само Мазепа... Ніхто з них не жив своїм теперішнім, яке для них просто не існувало. Коли жити майбутнім, — є „божевілля“, то всі ці люди були „божевільними“ — очевидно в очах феллахів, яких „призначення“ — тільки — „вивчати, оглядати і під-тримувати“ — того чи іншого тріумфатора, але ніколи не

ділати самим... І вони насправду „не знають”, що буде змістом завтрішнього дня. Тому і переходять над ними до порядку денного ті, що „знають”. Але якраз се безвольно-споглядалне феллахське „вірую” — вибрав собі за мотто Юрій Липа — річ для нього високо знаменна... Досі ми знали Ю. Липу — як поета, новеліста, економіста, медика, публіциста. Тепер — він виступає в ролі археолога й геополітика. Очевидно, се нова ділянка знання, яку він собі наспіх присвоїв — часи бо летять, і треба сказати все, що знаєш і чого не знаєш... В першій лінії покликується він — як „геополітик” — на В. Щербаківського і ми думаємо, що лише із скромности сей останній не запротестував ніде проти надужиття його імени ляком, який не визнається в проблемах, про які взявся повчати інших...

Я думаю, що колиб В. Щербаківський був менше скромний, він напевно зайнявби супроти „геополітичних” висновків Ю. Липи — такеж саме становище, яке вже нераз займав супроти подібних „учених”. В *ЛНВ-ку* (1931 кн. I) обговорював В. Щербаківський подібного до Ю. Липи „ученого” і — йота-в-йоту можна про останнього сказати те, що сказав Щербаківський про тамтого... В своїй книзі — Ю. Липа не робить ніяких цитат. Себто, він просто подає в скобках ім'я автора, з якого нібито взяв свою думку, але старанно уникає подати том або сторінку, навіть тоді, коли „цитований” твір — має десять томів...

„Найгірше одначе з тими місцями в автора — пише Щербаківський про попередника Ю. Липи — де він покликається на інших, без вказівки сторінок. Так у нього приписується авторам зміст і сенс часто діаметрально протилежний тому, що говорить цитований ним автор... Автор не спеціаліст і все звертається до непевних популярних джерел... В автора виявляється претенсійність, яка може заімпонувати лякові, але викликає сум у спеціаліста. Він впавав жертвою тої самої системи російського виховання, що призвичаювало до всезнайства і поверховости”... Ніби характеристика *Призначення України*. Ті самі популярні джерела. Таке саме „цитовання”. Та сама претенсійність ляка. І, мабуть, те саме російське виховання. Бо в цілій книзі Ю. Липи — слідно велику пошану до советських учених і глибоку нехоть, а часом відразу, до всього, що пахне Європою...

В тім самім *ЛНВ-ку* (1930 кн. II) розправляєється В. Щербаківський з другим „ученим” — П. Н. Савицьким, що писав про старі часи на Україні. І знову — неначе критика *Призначення України*:

„Його статті повні глибокомисльних фраз... Особливо шкідливими для своєї науки він вважає факти і точні вказівки, звідкіля що він узяв... За своїм власним викладом не визнає ніякого права, ні обов'язку послідовности та си-

стеми". Науку заступають автори — „творчий патос і відкривання Америк". Цілий твір нагадує всествіт у перший день творення — такий в нім хаос, брак усякої системи, ладу, а над тим хаосом літає самовдоволенний дух автора".

Такою в суті річі є книга Ю. Липи. Маленький приклад на доказ, як він її писав. Напр. говорячи про царя Мітридату — Ю. Липа каже, що про нього казав Ціцерон, що був він — *rex post Alexandrum maximus* і перекладає — „найбільший король по Олександрі Великім", — себто „максімус", що відноситься до „рекс" — відніс до Александра і то не в відповіднім відмінку... (ст. 77). І се не ляпсус. На ст. 75 він знову пише: *Rex Bosphoricum* коли має бути *Bosphorica*. І автор-медик, який повинен знати латину. Що се? Неохайність? Неувага? Писання на коліні? Думаю, що все разом. Але читач має право підозрівати, що така неохайність є і в інших сторінках і в твердженнях автора і в цитатах, тим більше, що вони не документовані. Сі дрібні „помилки" відзеркалюють цілу хаотичність, яка панувала в голові автора, коли він писав свою книгу. Перейшовши до слідуючої сторінки, він забуває, що написав в попередній. Або — мимоволі піддається впливам кожодчасової лектури, не опанованої, не стравленої і не пропущеної через призму власної думки, якої йому brak.

Напр. в однім місці автор каже: що в Москві немає „віри у свою кровну спільноту, безжалісну для інших, чужих" (17). А на другім місці (10) написано, що з Москви іде — „прокляття на всіх, хто инакше думає, ніж Москва". Сі суперечности — на простороні сімох сторінок... На ст. 79 острів Дельос є „в Егейським морі", а на ст. 76 — говориться про „Дельос, що лежить між Геллядою й Італією"... На ст. 79 читаємо, що царство Мітридату, „чорноморська Картагена грозила з півночі римській державі так само, як кількадесять літ перед тим грозила йому Картагена з півдня". Отже Мітридат був таким самим прізвищем противником Риму, як Ганібал? Отже, якби той новий Ганібал переміг, то се бувби упадок Риму? Але на слідуючій, 80-ій стор. читаємо зовсім щось инше: що „з перемогою Мітридату Рим і так не багато втратить"... Виникає сумнів, чи автор взагалі щось думав, коли писав свій „учений" твір? На ст. 142 знов говориться, що монголи в своїх походах „мусілиб дуже поволі пересуватись" через брак шляхів, або хитрощі населення, а на ст. 91 довідуємося, що „завойовання (монголами) Європи тривало тільки шість літ"... Як на ті часи — дуже скоро доконали вони того завойовання! Отже відповідно до того, що авторові треба довести, він — як на фільмовій стяжці — каже монголам летіти чвалом, то посуватися *au ralenti*...

На ст. 242 автор гудить Куліша за те, що був „пораженцем" і „мегальоманом": „Куліш не належав до тих осіб,

що нехтуючи сучасне, покладають надії на прийдешнє, або утворюють культ минулого... Він вірив у сучасність"... І за се ганить Ю. Липа Куліша, себто — за те, що Куліш майже дослівно повторяє формулу, яку вибрав той самий Ю. Липа, як мотто до цілої своєї книги! Таж в мотті якраз називається божевільними тих, які живуть минулим, або майбутнім, таж в мотті доводиться, що треба жити сучасним. А коли се саме говорить Куліш — Ю. Липа купить з нього... Чи се забудкуватість автора, чи щось гірше?

На ст. 243 довідуємося, що „Петербург толерував і муравлів і Дон Кіхотів” — серед українських діячів, а боровся, мовляв, лише з „соціалістичними бунтарями”. А на ст. 240 читаємо про тих діячів: „перша прикмета їх праці була муравлиність. Працювали щоденними, дрібними зусиллями. І якжеж їм перешкаджали в тій праці російська адміністрація, поліція”... Отже, з одної сторони — тих „муравлів” московська влада — толерувала, а з другої — страшенно їм перешкаджала! Як се все міститься в голові автора — тяжко собі уявити. Але ще тяжче, що від тої саламахи — в захоплення приходять ті, що звуть себе „інтелігентами”, отже людьми, що повинні вміти не тільки читати, а й над прочитаним думати...

Автор має велику слабість до соціалізму — очевидно до нашого рідного, безкровного, вихолощеного, „братолюбного”. Тому пише, що „українські соціал-демократи, а навіть соціалісти-революціонери, були відрадним явищем в расі, в порівнанні з анархічними ліриками Дон Кіхотами” (244) — бо сеї останньої породи наш Санчо-Панца органічно не зносить. Але в тім самім розділі (243) читаємо, що „своїм плоским світоглядом і звичайністю українські соціалісти нераз безжалісно нищили характер і культуру українського села, значно висшу від усяких марксизмів”... Виходить, отже, що люди, які „безжалісно нищили характер і культуру нашого села” — були, на думку нашого безтурботного автора — „відрадним явищем в расі”? Чи се пише нормальна людина? На ст. 33 автор глузує з „яфетичної тесрії”, а на ст. 249 — узнає „методу яфетичного мовознавства” за наукову...

На ст. 80. читаємо: „Швидко Люкуля за незвичну чесність Рим відкликє і посилає Помпея”... Чи вождями римлян були бандити й злодії? Чи був бандитом Помпей? Можна мати органічну відразу до Заходу (як її має автор), але пощо писати такі нісенітниці?

Разом з тими суперечностями — йдуть різні неточности і плутанини: субект перекладається як предмет, тоді, коли се слово значить — підмет; зам. гевристика — пише гевристика. Мабуть для

оригінальності — як пише напр. Мітрадат зам. Мітридат, або Ханбалик, зам. всім знаного Пекіна. Боймлер — виходить у нього (з російська) Баймлером, а Самуель Гор (Hoar) — (з польська) Хором і т. п.

Не антрополог, говорить про антропологію. Не історик — говорить про історію. Не географ — говорить про географію. Не економіст — говорить про економіку. Не археолог — говорить про археологію. Джерела книжки — вислухані виклади, розмови з професорами, скорочений зміст творів діда, переданий внуком, спогади випадкових людей, повісті, перекази, байки, анекдоти, часописі, шкільні підручники і теологічно-містичні міркування самого автора... Липа волівби не означувати поняття раси, щоб дефініцією його — „не нищити”. Цікаве і вигідне становище! Колиж нарешті дефініює, то не з біологічного боку, а з соціологічного, етнографічного або географічного, вимішуючи і змінюючи до вподоби. Тимто трипільці, як складова частина України — шляхетна „раса”, також готи й гелени, але вже німці — „орда”, хоч готи ближчі їм ніж нам. Не знаючи ні Гобіно, ні Ляпужа — покликується Липа на їх погляди про цінності й багатства расових домішок, хоч вони сього не твердили.

На ст. 125, говорячи про групи крови, автор пише: — „в москвинів і в монголів” є до 80% групи „В”... А на ст. 156 — говориться про значіння групи „В” — характеристичної для москвинів (20%) і взагалі для народів від Уралу до Пацифіку”... Отже, раз москалі мають 80% тої групи, другий раз — лише 20%! І всю сю галімацію, в якій автор на одній сторінці забуває, що сказав на попередній — підноситься читачеві, як науковий твір, а збудованим на таких „фактах” твердженням, дається заголовок: „Призначення України”... Чи подібні річи допустимі?

На ст. 10 автор картає німця Гінтера: Сей німець з погордою дивиться, мовляв, на українців, як на нижчу расу й приписує їй (разом з деякими іншими народами) такі негативні риси, як „нахил до нігілізму, замкненість, недовірливість”. Отже се риси — негативні? А на ст. 196 — серед „сильних підстав українського характеру” — автор вичисляє (за поляком Ставровським) ті самі — „скритність, стриманість”... Що на одній сторінці осуджується, на другій — хвалиться. Чи читач що з того второпав?

Так само безцеремонно поводитьсь Ю. Липа і з мапами. На ст. 11. мапа: „Європа в 1937”, де чорним зазначені чотири „бльоки” — Англія, Німеччина, Італія й Росія, кожний з окремою „духовістю”. При чім до „німецького світу” — не зачислив автор ні Австрії, ні навіть Східної Прусії, відділяючи „німецький світ” від „римського світу”, так, немовби вони, навіть ще перед аншлюсом — не стикалися. Натомісць Україну — зачислив до „совітського світу”,

тільки тому, що її Москва підбила. А може автор думає, що „духовість” нашого народу має щось спільне з „совітським”, чи взагалі з московським світом? З сієїж фантастичної мани виходилоб, що своєю „духовістю” українці належать до різних „світів”.

Про Німеччину говорить Ю. Липа, як про державу „аелитенського військового табору” (10) — говорить як про щось негативне. Так само про „касарняну германскість” (12). Але коли говорить (191) про Україну, то каже: „про козацьку державу Б. Хмельницького можемо сказати те, що сказав колись Мірабо про Прусію: „се не країна, що посідає армію, се армія, що посідає країну”. Отже, сама в собі Прусія — огидна касарняність, колиж її наслідуює Україна — то се дуже добре... Як се погодити? Ніяк! Автор навіть не старається взяти протилежні кінці своїх фантазій, ані довести, що таке повязання можливе. Так не старається він довести відважне твердження, що українське чумацтво — „гідне стояти в проявах білої раси побіч балтійської Ганзи чи купців Родосу або Венеції” (105). Певно, чомуб ні? Можна й бандуриста Вересая поставити обіч Бетовена...

З одної сторони автор безжалісно картає гітлеризм за його „власну виключну моральність”, за „подив свого і свідоме пониження всього, що не своє” (14), бо се прикмети „орди” (13). Але з другої сторони — заразже цитує польського професора К. Гжибовського — що „власна місія і почуття нехиті до чужих — ось що найпевніше в окресленні слова *н а ц і я*”, а чутеве (позитивне) відношення до „свого” і (негативне) до „чужого” — се щось „органічне”, що „прийшло від тисячеліть” (17, 18)... Хай зрозуміє, хто вміє! Раз автор накидується на тих, що проповідують „виключну моральність” своєї раси, а раз — твердить, що нам треба бути „по українськи моральними” (19)... Раз гітлерівці й фашисти — се вожді дикої „орди”, що в її поході є „лише знищення” (13), а потім нагло — „вожді Риму і Берліну” обдаровуються всіма чеснотами, бо „шанували душу поколінь найвище” (20)... Раз внесли вони н о в і методи, н е ч у в а н і „в дотеперішній національній боротьбі” (13), а раз виходить, що їх намаганням було „знайти той моральний ритм, що пливе з тисячеліть” (20), а не з вчора... Раз твердить Ю. Липа, що „Рим, Берлін, Москва” — „се є окремих стиль”, спільний їм всім стиль державної організації (12)... А з ст. 20 довідуємося, що вже не Рим, Берлін і Москва, а німецький, італійський і англійський світи — є „сі три європейські бльоки, споріднені в розумінні державної організації” (20). Отже звідки тут взялася Англія і чому відпала Москва? Але таких питань не можна ставляти авторів. Він пише те, що йому хвиля принесе, або що в приятельській розмові оповість добрий знайомий — раз се може бути такий авторитет (кепсько зрозумілий), як

В. Антонович, а раз... Андрій Жук (6) — „какая різниця”? Що з цього виходять вже згадані баламутства, суперечності і нісенітниця — сим автор не дуже мабуть переймається, знаючи, що нашого демократа (на якого обчислена книжка) не так візьмеш точністю вислову і остріві думки, як елейністю стилю і „порячою любовію” до неньки України...

Щодо Росії — то й цього питання Ю. Липа для себе не вирішив — Європа вона, чи не Європа? Раз — се Європа, бо майже те саме, що Рим і Берлін, а раз знову — підписується під поглядом советського вченого, що Москва є „наслідницею Золотої орди” (29), яка „дала виразну органічну, духову традицію Московщини” (29). Виходить отже, що країну з органічною духовою традицією монгольської орди — можна зачислювати до Європи, і уважати, що вона має „спільний стиль” з Римом! Читаючи все те, соромно стає за українського читача, який без спротиву ковтає подібну лектуру.

Але на сім не кінець. Подібних перлів письменницької нехлюйности і хаотичности думки можна назбирати більше. Раз військо запорозьке — се „о р д е н” (231), а раз — український войовник „не має в собі ідеалів, ані германської (військово-чернечий о р д е н), ані уральської (орда) войовничости” (182)... Отже, чи є ідеалом нашого войовника орден, чи не є? Коли кількадесять літ перед 1917 роком ми „вибрали” собі назву „українці”, то (240) „вибрали найпростішу назву, знану, правда, від тисячоліття (*Слово о полку Ігоря*)...” „Слово о полку Ігоря” написано в 1187 р. Коли додати 1000 літ — матимемо 2187 рік. Чи кількадесять літ перед 1917 роком ми писали „року Божого 2187?” Чи то така „ліценція поетика”, як отой Александер Великий, чи **Рах Bosphoricum?**

На ст. 244 довідуємося, що соціалісти (разом з молодю сільською інтелігенцією, що дала старшин і підстаршин), — „в и н е с л и г і д н о першу хвилю наступу росіян в 1917 р., наступу російських соціалістів”... Але на ст. 23 — чисто, як у *Вістнику* — читаємо, що „українські маси” в 1917 році списалися добре — „нераз в с у п е р е ч с в о ї й е л і т і” (отим соціалістам!), що „не мала тоді загалом ані традицій керми, ані концепції війська, чи держави”; що через неї „майже міліонове військо пізніш розсіялось завдяки доктринерству й нежитевости інтелігентів” (24)... Чи могли такі люди „гідно” заховуватися в 1917 році? Як се нам автор пояснить?

Говорячи про „форми енергії” української нації — Ю. Липа каже, що „л е р ш о ю такою формою є почуття хліборобскости” (283). А на тій самій сторінці — вже пишеться — „опанування теренів — друга форма української енергії. Навіть, властиво, вона, а не хліборобскість, характеризує українців”... Отже виходить, що на першій місці сто-

їть вже не хліборобскість? Чи як? І що „властиво” хотів сказати автор своєю гієрархією „форм енергії”, яку змінє на тій самій сторінці одним слівцем „властиво”?

Тамжеж, де нема суперечностей, там автор також не багато завдає труду своїй думці. Він просто висуне якесь твердження і додасть, що так „мабуть треба думати”, „здається”, „треба припускати”, або — „як висловлюється один (який?) з українських учених”, і се вистарчає йому для обґрунтування якоїсь дуже сумнівної „теорії” про „факти”, що мали місце кілька тисяч літ перед початком нашої ери! Певно, уважний читач — не потерпить від науки автора, нація не вмере від його хаотичних рецепт. Але пощо хтось з таким хаосом в мозку і з такими химерними скоками осудів і думок писатиме рецепту нації?

Найбільше очевидно куляє „наукова” частина твору. Се просто набір слів, дбайливо вихолощених від всякого ясного змісту. Роззброююча певність ляка, непроходима саламаха здогадів другорядних авторів (Готіє, Пархоменко, Гурко), що підносяться Ю. Липою до рівня незбитих істин; припущення, які подаються за твердо усталені факти, та необосновані теорії, видавані за загально прийняті доктрини. Все се разом не дозволяє ставитися до книжки поважно... На ст. 5 автор пише про „славного Міннса”, що розкопував якісь егейські бібліотеки. Отже Міннс ніяких бібліотек в Егеї не розкопував, робив се хтось інший, а сплутати автора епохальної праці *Scythians and Greeks* з сером Артуром Евансом — се все одно, що помішати Магомета з византійським цісарем... Для Ю. Липи не потрібний хочби натяк на знання предмету, про який пише: „правдоподібно завдяки геттітам трипільці були в торговельних зв'язках із землями Еламу (Персія) і Анау (Закавказзя)” (62). Звідки се? Чому Анау заїхав аж до Закавказзя, коли його два горбки й досі стоять в Туркестані — се авторові байдуже. Він пише — „правдоподібно”, „хто знає” — і справа скінчена. „Хто знає, чи не був славний похід егейців на Трою такоюж війною за оливу, як сучасні війни за вугілля”? (64). Хто знає? — Та ніхто того не знає, — але закручено, поставлено твердження, „обоснована” ціла „теорія”. І так в цілій книжці. Якщо своїх нісенітниць не вистарчає, позичає Ю. Липа чужі (напр. в С. Шелухина).

І економічний чинник в історії, і вага шляхів виміни й торгівлі в старі часи, і міграції народів на теренах нашої країни, і багатство інших питань — мають велике значіння для розуміння нашого минулого, але ці проблеми треба поважно вивчати, а не підходити до них з чисто „хлестаківською” безцеремонністю. Проблема „трипільців”, як і проблеми геополітики — се проблеми, якими наука займається здавна, але — „уникаючи висновків і узагальнень”, доки не матиме певности фактів та їх толковання. Так робить

кожда наука, не лиш археологія, але не Ю. Липа, який не знає навіть абетки сеї дисципліни: він не розрізняє передісторію від протоісторії (60); для нього варяги — раз „племя” (132), раз — „се слово означає в о-йовників” (149); він не розрізняє терміну геленський від геленістичний; не має ясного поняття про те, що таке „дольмени”. Що трипільське підложжа і егейське, на яким зросла геленська духовість, були дуже близько споріднені — на доказ сього немає фактів. „За готських часів понтийське мистецтво двигнулося з занепаду, його звіриний стиль малоазійського походження вподобали готи. Сей стиль, яко готське мистецтво, рознесли готи з України по цілій Європі” (137)... Отже готів виперли з України десь перед 400 р., а перший будинок в готським стилі — собор Сен-Дені почав будуватися в 1122 р. Таким чином, за Липою, сі готи носили свій стиль аж понад 700 років, поки донесли! Тим часом справа значно простіша: назва *l'art gothique* нічого спільного з самими готами не має. Назва „готське” була погірдлива, вдумали її ченці, що трималися засад романського мистецтва, що не вподобали собі нового мистецтва... Аналогій в історії мистецтва досить — *baroque* значить „смішне”, „недоладне”, або *style nouvelle* 1900 р.

Тепер кілька слів про трипільців. Є теорія, що коли зник останній льодовець, а з ним впала бар'єра, що ділила Азію від Європи, тоді наступила „велика революція” (вираз Ж. де Моргана) і народи Сибіру посунули на Європу через Україну. В сих рухах шукають причини появи брахицефалів та мов арійської групи. Можна думати, що лише згодом наші землі заняли нові осадники брахицефального типу, зложивши найбільшу верству населення передісторичної України. Сих осадників в науці звуть „трипільцями” (село Трипільля, 40 кіл. на південь від Києва, де вперше знайдено зразки чудової кераміки). Звідки вони прийшли — невідомо. Те, що вони принесли з собою пшеницю, не значить, що вони прийшли з Месопотамії. Але коли триматися сеї теорії, то прихід сих округлоголових, що нібито дали українському народові його наймаркантніші риси, — був не нашим щастям, а навпаки — нашим великим нещастям. Бо тоді — якраз йому ми завдячуємо нашу бездержавність, якраз йому завдячуємо, що в наших народі впродовж 4 тисяч літ його існування — переважали феллахські настрої (яких адоратором є Ю. Липа), що так в парі ідуть разом з народами суто хліборобськими на плідній врожайній землі (феллахи в Єгипті, сумери — в Месопотамії, доісторичні китайці і т. п.). Феллах все стерпить, аби тільки ходити коло тої „глинки”. Страшні, великі події проходили над головами тих трипільців, віяли історичні завірюхи, народи приходили на

його землю, будували держави, боролися, гинули, — а він сіяв, жав, скородив. Та рідко коли він їв той хліб, що сіяв, або багатів ним — багатіли греки, скити, сармати, москалі; пшеницю, цукор, тягнуть до Греції, Риму, Франції, Англії, інші ходять в аксамитах, за його гроші куплених, сам він підперезується валом, радий, що „пани” дозволяють йому його глинку скородити. Правду каже Ю. Липа, (хоч і не має чого з того радіти), що „українські герої — се висловники туги й праці” (177), та що „хата — се ідеал українського патріотизму” (200). Хата, село, ніколи — місто, осідок трипільців. В місті сидять „пани”, що погороджують працею на глинці, сильні своєю вдачею пана й володаря-хияка. Сих „панів” — жменька в порівнанні з феллахами, але всі вони — „герої”, що не „тужать”, а б'ються, хочби за посідання тої самої „глинки” та за право на працю трипільця. Міста — щоб не казав Липа — рідко коли належали трипільцям. Нема чого пишатися Пантикапеею, Тмутараканню або Восфором — там сиділи греки, греко-сармати, генуезці, зрештою московські генерал-губернатори. Трипільці може там і були, але як раби, що „тужили” за глинкою. Рах *Bosphorica*, „чорноморський Ганнібал” — ми тут не при чому. Се інші герої билися та впроваджували або намагалися впровадити свою „пакс”, нашіж — „герої” — „тужили” і працювали „в поті чола”. Ціла наша історія — се спроба боротися з сим первнем в нашій душі. Але досі ще перемога не наша і проклята трипільська печать ще досі не стерта з нашого чола. Бувало, ми бралися за шаблю, билися хоробро й завзято, за Ігоря, за Мазепи, в 1917, але доти, доки сонечко не прогляне, доки жайворонок не заспіває, — тоді шабля падає з рук і вони самі тягнуться до рала — „тай волиж його крутороги — гей цоб!” А шаблю звичайно підійма хтось інший та й каже: „не било, нет і бить не может”! Нема чого, отже, тішити себе побрехенками. Не час. Час іде суворий, час останньої спроби, час, що коштуватиме життя мільйонів трипільців... І в сей вирішальний час є такі, що знов тягнуть нас в діл, ідеалізуючи найганебніших „героїв”, що тужать за „хатиночкою” в садочку та запрошують нас „тільки вивчати, оглядати і підтримувати”, а не діяти! І то якраз тоді, коли ми маємо вже правдивих героїв, що падають на далеких степах України, не випускаючи шаблі з рук, а не — як на видавничім знаку „Хортиці” — в землю застромлюючи її, яку так любенько обгортає картопельна галузка...

Але Ю. Липа має — „світогляд”. А є ним — так нам знаний старо-українофільський, „просвітянський” світогляд еkleктичного „народолюбного”, демократичного драгоманівства, яке розпачливо боронить свої розторощені становища... Основа сього „світогляду” — поляг до сходу і органічна, завзята ненависть до Заходу; не до пітеризму чи фа-

шизму — виступи проти них лише претекст, а до Заходу — як до сили, що дисциплінує думку і чин, як до суворой школи гарту, як до чогось ясного, плянового і блискучого, а головню — як до казкової країни яскравих індивідуальностей, з виразним почуттям права і обов'язку, як до чогось окресленого, сильного, сформованого. До сього Заходу хартитичний автор „Призначення України” — має лише відразу, і мимо свого декларативного москвофобства — його безнастанно до Сходу тягне. В однім місці він сам визнає, що „Україна зв'язана з південною Європою і почасти з західною... цілим комплексом... правових і моральних та релігійних здобутків тої спільної культури, яка центром виходу мала Месопотамію” (128), — але хутко про се забуває. Для нього не має великої різниці між більшевизмом і націоналізмом. Європу він ненавидить передусім за її „виключну моральність”, (слов'янська анархічна душа того не любить), — за прив'язання до свого. За се він картає не тільки національ-соціалізм і фашизм, але навіть — англійців, що їх патріотизм потрафить виливатися в „деліріум”, в „маячіння” (15). Всяке острє й глибоке почуття — гідне осуду Ю. Липи. Він взагалі відкидає саме поняття Європи через те, що — не має вона спільної духової столиці, як за Людовика XIV. Так ніби Європа за попередніх тринадцять Людовиків ту столицю мала... За те, що її народи провадять між собою війни, — так ніби і давніше не було в Європі семилітніх, трицятьлітніх і столітніх війн... Через те, що не має один європейський народ толеранції до „вір” других народів, — так ніби й стара Європа не знала завзятих релігійних війн! Колиж автор думає, що всупереч тому, що роблять напр. Мусоліні і Гітлер — Наполеон — топчучи ногою Іспанію і Німеччину — „визволяв” нації і мріяв про їх „братерство” (13) — то тут вже кінчиться полеміка, бо кінчиться здоровий розум...

Надбалтицькі племена — мало йому імпонують, за те дуже — кочовики знад Дону, які мали „власні культурні цінності” (249); імпонують татари з „високим рівнем військової техніки” (250); твердить, що теорія „вічної ненависти й боротьби з кочовиками і Сходом” — се ідея петербурського уряду, що воював з турками тай тільки і з признанням цитує на сю тему думку советського вченого Покровського (251). Татарів — Ю. Липа дуже хвалить, натомісць — німців вважає за „орду”, а блиск Заходу і його культури — зве „блефом” (269) — цілком в дусі царських слов'янофілів і надворних „учених” Сталіна, на які так радо в своїй „науковій” праці і так часто покликається. Татарське лихоліття, що бурею перейшло над давньою Україною — було для нього „не таке спустошливе й велике, як уважали досі” (138), але заняття німцями частини Франції, за світової війни — є вже „жорстока окупація” (143). Взагалі

„треба дуже обережно приймати перебільшені і ненависні описи монголів покореними і заляканими європейцями” (91) — які бо некультурні були ті європейці, що ненавиділи тих милих монголів! Хоч серед тих „покорених” — в першій лінії були наші предки... Зрештою, Ю. Липа радочитує проф-ів Ставровського, Гурку, Курнатовського, Буяка, Гандельсманя, отже не цілий Захід відкидає...

Як ідеолог „рідного” феллахства, має Ю. Липа, як я вже зазначив, слабкість до соціалізму. Се лише — фашизм і пр. — є чужинецькі доктрини, з якими треба боротися на нашім ґрунті, а марксизм — для Ю. Липи щось рідне і приемне, яке він бере в оборону перед націоналістами. Марксизм — се „відрадне явище” (244). Сеж — „символ соціальної справедливості”! Ідеологія — Маркса, Руссо і Фуріє — для Ю. Липи своя, рідна. Так, що панове соціалісти — отже конкретно — Любченки, Винниченки, Крушельницькі, — ще можуть (258) „придатися до експанзії раси” (нашої чи московської?) — одним словом, людодивий фронт з ренегатами! З „своїми, рідними”, що засідають в таких „рідних” установах, як той чи инший соціалістичний інтернаціонал...

Ідеалом Ю. Липи є — „українська людина”. Що се значить ота „українська людина” — се досить невиразно. В суті річи — се наш малоросіянин, але часом і „самотвержений” малоросіянин, бо навіть і такого, повний горячої любови до своєї раси, — Ю. Липа не викидає з расової спільноти. Прототипом сеї „української людини” — є ті піоніри українофільства XIX в., ті „мурашки”, які укривалися „в форму найбільш „захисну” перед очима ворогів, а однак під тою формою ховали найнебезпечніший зміст, органічну, расову духовість” (241). Так мабуть, як ті перші драгоманівці, що писали оди до „братів москалів”? Сам автор признає, що „може ся важка упертість і зробила їх нездібними до чогось рухливішого в житті”, що „їх прагнення” оберталися в таких вузьких формах, як „недільні школи”, „просвічування”, несистематичне популяризування маловажних відомостей”, і т. п. (241) — одним словом „просвітянство”, що його так висміяв Хвильовий. „Українські герої” Липи — се „висловники туги і праці” (177), се передусім — хлібороби заняттям або психікою, з їх „вивищуванням первня материнськості”. Правда, „в українській расі є і мужеські складні” (180), та Липа ними цікавиться менше. У Шевченка — його цікавлять не його „демонічні, світоборні мотиви”, як — родинні, „мотиви найбільшої відданості родині, як „раю на землі” (181), мотиви, від яких так солоденько стає на серці і так затишно... Мотиви „ставка, млинка і вишневого садка”. „Сього може, часто не розуміють інтелектуалісти, виховані в російськім або німецькім номадизмі”, а однак — ся мар-

мелядна риса — найбільш, на думку Липи, відповідає „духовости” нашої „раси”. „Хліборобскість” отої „української людини” — тягне й ще інші мармелядні її прикмети, такі дорогі Липі, м. и. „нахил до будови суспільної утопії” (189). Серед таких утопістів називає Липа — малоросіян з часів боспорського царства, потім — Бориса й Гліба, „опрощення” Вишенського, далі — Сковороду, „в якого стільки поживив Лев Толстой” і Липинського, з його маніловською „трудовою” монархією (190). Правда, забув ще Липа Винниченка з його „Соняшною Машиною”, але він гідно зайнявби своє почесне місце в галерії феллахських апостолів поруч з Левом Толстим, в любови до якого так необережно — але якжеж послідовно — прозравився автор „Призначення України”... Правда, як герой гідний наслідування, згадується ще „близький українцям”... Александер Македонський, але він пасує сюди як п'ястук до носу...

Липа говорить багато про „державність”, але розуміє її теж по феллахськи — як ідеал „порядку”, асоціації, менше уваги звертаючи на момент „жерми” і командування, на момент власновладства. Найвищу форму організації якоїсь породи він плутає з стадністю. Все підкреслює значіння „родин — асоціацій, цехів і родів” (219), артілей, кооперації (і навіть колхозів), — які є „запорукою відродження української державности” (219). „Ніцшеанську бомбастику” — він відкидає, як і „ритміку” нашої доби. Її мають заступити „Просвіти”, „сучасні союзи кооператив”, зв'язані з „давними валками чумацтва”. Вони, а не що інше — „ви-яскравляють справжні риси української державности” (221). Се — отже — ідеал підвладної суспільности, зовсім байдужої до державницьких ідеалів, ідеал — того чи іншого не політичного, а соціального устрою, яким у Липи є московська артіль і московський колхоз, у Липинського — інтернаціональний мітичний миролюбний хлібороб (українсько-московсько-білоруський), у Шаловала й Драгоманова — соціалістична чи анархістична громада („сама собі пан”), ідеал, який нераз лучиться з зовсім неукраїнською політичною формою державно-політичної організації суспільности, або який ігнорує сю форму як неістотну... Оскільки чужий є Липі ідеал володарства, власновладства — показує його твердження про „безпереривне володіння (українцями) своєю землею продовж тисячеліть” (127). „Факт” правдавности української раси, яка від тисячеліт порпалася на „свій” землі, віддаючи урожай Мітридитах, Катеринам і Сталінам — уважати за „володіння” сею землею — така думка могла зродитися тільки в голові феллаха, що дбає лише про рало, не про меч, про село, не про місто, про пановання над волами, а не над територією. Типова для ідеолога феллахства є у Липи — ідеалізація „хатиночки”, рідного кута. Сам характер прив'язання до

рідного краю — в українців „був глибоко родинний. Се — дім, „своя хата“, де є „своя правда“ (200). Се — привязання до краю, як до хати, як у Шаповала й Драгоманова — до громади, таке саме, як в „пашківській республіці“ — до свого села, поза яким їй було все одно, що робиться... Характеристично для Липи, що, як у динамічного Шевченка йому найбільше подобався його „рай на землі“, так з фрази Шевченка — „в своїй хаті своя правда, і сила і воля“ — Липа запам'ятав лише про „правду“... „Хата“ — се ідеал українського патріотизму... „тихі зорі, ясні води“. Важні не „програми“, а „привабливі, людські форми українського життя“ (200) — де можна булоб від всяких прикростей відпочити і трохи поспати. „Цвіркун у запічку“... Символом рідного краю нашого феллаха не є гірзна, тривожна, трагічно-прекрасна й бунтівнича Україна Шевченка, що упивалася в повині свого бурхливого щастя змагу і лету, — а, зновуж таки — „де згода в сімействі“. Пише Ю. Липа: „Може як формулу українського найглибшого патріотизму і треба прийняти нестерпне: „Де згода в сімействі, де мир і тишина, щасливі там люди, блаженна сторона“. Не маємо соромитися ані свого ідеалу (?), ані формули — „хата“... Отже патріотизм, як туга — за миром і тишиною, за блаженною стороною, де „валяться самі в рот галушки“, як писав один малоросіянин, за утопією „Соняшної Машини“, за Левом Толстим, якого углядів в Сковороді... І се все підноситься як формула „найглибшого патріотизму“ в наші часи! В часи Соловков, Аلكазарів, Кантона... Липа має смілість покликуватися на Англію, що співає *Home, sweet home*, як на взірць свого феллахського ідеалу (200). Не має рації — бо англійці звеличують свою „хату“, але кажуть — *my house — my castle*, себто — „моя хата — моя твердиня“ — фортеця, за якою — як в хатах піонерів Африки, Америки, Австралії — при кождім вікні стоїть вартовий з рушницею, вічно готовий до оборони. Се не „хатиночка“, де панує „мир і тишина“ і де сидить купа „блаженних“ туманів, що мріють про толстовський „рай на землі“... Цікаво теж, коли Липа висуває ідеал хлібороба, то ніколи того, що в „Синах“ Стефаніка або Яреми Шевченка, а — в постаті чумака, чи так зненавидженого Шевченком — гречкосія. „Державницький“ ідеал Липи — се ідеал Драгоманова, добровільного союзу рівноправних громад, ідеал — анархіста. Громада феллахів — не терпить яскравості, „малювничості“. Їй треба „солідаризму“ і „розміреного ритму“ (262). Феллах „не любив навіть розмов про значіння одиниці в праці“ (263) — одиниці, яка приказує, командує, організує, порядкує. Поняття проводу — у Липи теж чисто демократичне: „я ваш вожд, отже я йду за вами“, поняття, вартісне безлічю катастроф, прокляте страшними споминами недавнього минуло-

го... „Провідник українських людей — се їх висловник. Він не накидує їм своїх фантастичних експромтів і не експитує екстатичними видивами, як се є в людей номадського типу” (264). Так уявляє собі „малий Івась” завдання провідника! Ні, провідники, яких карикатуру він тут дав — се не провідники номадів. „Екстатичними видивами” — вели за собою масу не номадські провідники, а Готфрід Бульонський, Жанна Д'Арк, Наполеон, Ричард Львине Серце, Гнат Льойоля, Лютер, Чорний Принц, Сід Компедор, Ігор, Богдан. І якраз проти сього ідеалу окцидентального типу провідника — ворохобиться феллахівська натура Липи, який так не терпить все блискуче, індивідуальне, все, що приказує і веде — як Толстой не терпів Наполеона, воліючи від нього завошілого Платона Каратаєва...

Для Липи в наші часи — ідеалом провідника є... „провідник-отаман пересічної чумацької валки з кінця XIX століття” (264). „Є річю неймовірно провадження українців без їх на те згоди” — а сеї згоди очевидно провід завше повинен шукати, як шукав — коли горіла земля під ногами — в ухвалях Трудового Конгресу у Києві, чи Установчих Зборів... Демократія понад все! Понад все — „вільна” драгоманівська промада — якої волі не вільно нарушати, хоч лявина йшлаб... Сама ідея командування, приказу, істотна для провідництва — Липі чужа. Його ідеал „фірера” — се, як він характеризує Петлюру, — „поплавок” на поверхні стихії подій (265) — поплавок, якого події несуть де хочуть і куди хочуть... Яким вони кермують, не він — ними. Найважливіше — „добровільне об'єднання груп” (265) — от напр. підчас большевицького наступу на Україну — треба було не наказувати опору, а переконувати, щоб той опір вільні громади „добровільно” ухвалили... Керенщина — основна прикмета кожного плебея, нездібного до влади і провідництва, ся прикмета, як бачимо — властива і Липі. Держава — має будуватися на таких засадах, як і — „валка чумаків і союз кооператив”, як „хори і Просвіти”, на „договорі груп” (266)... *Contrat social!* Старий Руссо! Виключення з ідеї організації держави — всякого — істотного їй — примусу, влади, наказу, анархістичний ідеал драгоманівських „вільних громад” — ось ідеал Липи. Типовий — для всіх родів нашого феллахства. Недурно всі соціялісти так захопилися твором Липи!

Даючи сю рецепту, Липа покликається і на авторитет... Андрія Жука, який сказав — „кооперація зорганізує нас у націю” (266). Очевидно! Се така сама малоросійська рецепта, як і всяка друга — „просвіта зорганізує нас у націю!”, „рідна мова зорганізує нас у націю!”, „церковний хор зорганізує нас у націю!” і т. п. Завше „добровільне об'єднання”, „шляхом добровільного договору”. Чи то буде „спрягання” в праці, чи „заїгони” в війську, чи інші укра-

їнські „обеднання” (267). Отже й армія на підставі „добровільного” до неї приступлення і очевидно — „добровільного” виступу... Партії політичні з правом вільного вступу і виступу... І навіть нація — з добровільним з неї виступом! Цілий демократично-драгоманівський балаган — як ідеал державного будівництва.

Захоплений своїми „асоціаціями” і „обеднаннями” — Липа не завважив як добалакався до ідеалізації советсько-московського колхоза: „сей тип приняло українське село. Сей тип більше нагадує традиційну, українську асоціативну групу” (268). До подібних ідіотизмів договорюється наш адоратор „обеднань”... Декларативний ворог чужих форм і взірців — він приймає марксизм, приймає накинуту російськими большевиками чужу нам форму сільського життя — і не моргнувши оком, видає се все за суто українську традиційну форму! Добалакується до того, що встановлений чужою большевицькою владою „ідеал” російської „общини” — уважає за „неворожий психіци українського селянства” (268). Море крови проливав наш селянин, і проливає ще в боротьбі з сею „традиційною” формою землеволодіння в УССР, а кабінетний малоросіянин вмовляє, що та большевицька форма — властиво наша форма! „Все у купочку”, „всі разом” — хоч під чужим кнутом — се ідеал всякого феллаха. Але як сміють сі феллахи робити з сього ідеалу ідеал свободної нації?

Разом з ідеалізацією громади, „хатиночки”, рідної кучи — іде невиносима для здорової людини елеїнність тону в книзі Липи. Хтось сказав, що Леся Українка була найбільшим мужчиною серед поетів. В сім сенсі можна назвати Липу — найбільшою бабою серед українських письменників. Він кожної хвилини розчулюється, розкошує в сентименталізмі, розпливається в щасті, належати до рідної сім’ї. Нічим гоголівський Манілов. Ідеал громадянина для нього — „смирение в праці” (240). Ідеалі проводу — „в понятті „батько”. „Провідник — се той, хто узнає в кожному з своїх підвладних „дитину”, „сина” (197). Сила — се не сила „виключности”, а „сила братання” (12). А яке то гарне — „що кількадесять тисяч образів, мальованих вояками в таборах, се на 95% — квіти, лагідні краєвиди й ідилії” (183) — (без ідилій ніюдин сентиментальний малоросіянин не обійдеться!). Сю „лагідність” і „ніжність” несправедливо „дехто змішує з безсилістю”. Се тільки противага — „містичним блефам Заходу” (183)... Чи не тому так полюбив Липа варшавський гурток мистецтва, що він має таку ніжну, лагідну й ідилічну назву „Спокій”, що так пасує до наших часів? З сентименталізму він любить і соціалізм — бож той „має в руці червону квітку, символ соціальної справедливости” (257). І в вояків — квіточки, і в соціалістів — квіточки, і метелики — в голові. То знов — захвалюється „скромність” (263) —

підпорядкування проводу групі. Липа називає се навіть „кооперативним расизмом” (262). Чому ні? Може бути і такий „расизм”, може бути „рідномовний расизм”, „просвітянський расизм”, „наталкополтавський расизм”, расизм Гаркунів Задунайських, „ненькошароварницький” і ин. — все се може бути, все се таке питоме нашому малоросіянству, що замикається „добровільно” в своїй кучі, що свідомо збочує від великих шляхів історії... Лише бачити в сім „расизмі” — „призначення України” — се таки за богато! За часів Квітки се ще уйшлоби, але тепер...

Для малоросіянина — нема нічого більш нестерпного ніж — тяжкий панцир одної ідеї, доктрини, ясної думки. Для нього — „людина”, „українська людина” — понад все, хочби решта западалася в землю. Ся „людяність” — безліч разів писав про се *Вістник* — що ставляє одиницю над групову ідею — теж прикмета Сходу. Звідси ненависть малоросіян до групової дисципліни, яка карає киричників і не прощає перевертням. Ідеалом феллаха — всі в купу. Всі — навіть шкідники. Бо — як каже Липа — „під болотом і брудом нераз криються відвічні цінності” (4). Тому він хоч виступає проти „безгієрархічних груп болоховців” (208), але лише в давнині. Тепер — таких болоховців як соціалісти, Грушевський, Драгоманов — він приймає... Він проти всякої великої національної ідеї — коли вона вимагає жертв в людях. Тому він проти засади „людина ніщо — мета є всім” Для нього, навпаки, людина і її „блаженство” є всім, мета — нічим. Тому різко осуджує повстання ген. Франка, бо воно, мовляв, привело до „фізичного знищення Еспанії” (213). Що пановання большевизму, проти якого повстав Франко — привело до ще більшого знищення (приклад Росія) — про се феллахи не думають... Колиб еспанці — не теперішні, а їх предки — послухали Липу, в Еспанії напевно і досі панувалиб маври. Бо щоби їх вигнати — тодішні Франки воювали — 700 літ! Скількиж то крові проляли вони в ім'я глупої засади „людина — ніщо, мета — все”. Скільки „хатинок” понищили. Але Липа — треба віддати йому належне — думає як дійсний „трипілець”, що в ім'я святого спокою пересидів коло своєї глинки — і татарів, і печенигів, і Катерину і Петра, правда, пересидів як раб, але — остаточно і в колхозіж можна жити...

Головною засадою феллаха — воювати з тими, хто пише „декляматорські і безсинтетичні” книжки на тему „Де шукати наших традицій”, хто кличе „до роздору в рідній хаті” (201)... Що без сього „роздору”, без боротьби з людьми Пилипа — неможлива ніяка консолідація загалу, безліч разів писано в сім місячнику. Але Липа — иншої думки: людей Пилипа нема що нищити, бо й „під болотом і брудом нераз криються відвічні цінності”... Треба „бути зичливим до людей української крові” (199) хочби вони

називалися Любченки... І Любченків не вільно осуджувати, бо вони „із українського роду” (257). „Націоналізм”? Се — „ненависть і руїна внутрі раси” (259) — дарма, що ся ненависть спрямована проти Постишевих і Андріїв Хвиль... „Шалена нетолеранція до інших груп” у вістниківців (188) — гідна всякого осуду, бо се лише на пнилім Заході може іти боротьба за ідеї, доктрини — у нас мусить бути „гармонія”, безрух, „згода в сімействі”... Треба дбати передусім не про ідеї, доктрини й ідеали, а про „фізичне збереження раси” (213).

Феллах не може знести нічого окресленого, ясного, все мусить змінити, обезформити. Кождий „мусить прийняти постать своєї матери в цілости”, мусить „знести всі прояви українського характеру” (270). Шевченко, що гремів проти деяких „проявів українського характеру”, називаючи рідних земляків — „рабами з кокардою на лобі”, „льокаями в золотій оздобі”, „сміттям з помела”, „грязью” і пр. — напевно наслуховавсяб не одного поучення від ідеолога новітнього феллахства, Юрія Липи за внесення роздору в рідну хату, за те, що не хотів бачити „вічних цінностей” під брудом і сміттям... Але Шевченко — був виразником ідеалу яскраво протилежного „ідеалові” Липи, виразником ідеалу козака — проти „ідеалу” „мільйонів свинопасів”, який, як „трипільський”, старається „науково” обаргументувати в своїм *Призначенні України* — Юрій Липа.

Він взагалі — не з цього світу. Гамір боротьби, що ним повний світ — для нього як для кожного пана Халівського, що умово живе на хуторі, здалека від великих шляхів історії — є чиста нісенітниця. Боротьба доктрин та ідей — монархізму з диктаторством, демократії з автократією, боротьба клас, „реакції” і „поступу”, „Санців Панців і Дон Кіхотів — „вістниківців” — се для нього незрозуміла „чехарда”, що „пригноблююче ділає” на нашого „блаженного” хуторянина (275). Він не може вирватися з свого світу ідилій, а всіх, що десь метушаться і змагаються за інший світ — просто не розуміє, уважає за божевільних, як тих (гл. мотто), які змагаються за майбутнє і ненавидять своє сучасне... Воліє чумацьку валку.

Зметати з свого шляху — „сміття” і „грязь” — іти твердим шляхом Гераклів — сама думка про се виводить з рівноваги гречкосія. „Крики про зраду — се малодушність і гуртківництво”, бо — „раси не можна зрадити”, хоч Ефіяльти були расові греки, а самоотверженні малороси — расові українці... І Гринько, і Скрипник — все се були українські фенії, тільки що не пізналися на них (170). Драгоманів закріплював „духовий контакт з Росією” (279) — але шануймо його. Так феллахство логічно допроваджує до толеранції зрадництва, перекінництва, до розкладу — з середини — свого загалу. Так проповідь „призна-

чення України" — веде до гангрени і затруття національного організму.

Доктрина, ідеологія? Все разом, всі до купи, саламаха! Соціалізм — і націоналізм, український хлібороб — і московський колхоз, мілітаризм — і протимілітаризм, критика Центральної Ради — і прийняття її, критика Драгоманова — і пошана для нього, і захід — і незахід, і проти совітів і — за ними, кооператор — і Олександр Македонський, а головне нічого конкретного. Яскраво розрізнити — які традиції брати, які відкидати — крий Боже! За чи проти — сього нема! Нічого ясного, все баламутне, все замазане, все сіре. Цитати з Мусоліні — і лайка на нього. Нібито рідні традиції — а замість дійсних живих традицій — висування Мітрідатів, Неронів і Карлів Марксів як герольдів нашої „раси"... Нераз відноситься вражіння, що писала се все людина не зовсім нормальна.

Коли він хоче спрецизувати — кидаючи глибини історії — свої ідеї, то се виходить щось таке жалюгідне, що прикро читати. „Сучасні ідеї українців"? „Для виразнішого (?) окреслювання, не прив'язуємо ваги до котроїсь з них. Зрештою всі вони мають одне гасло... „Вільна Україна" (256—57) і що найцікавіше, автор думає, що дійсно сказав щось виразне і мудре. Тим часом за „вільну Україну" — був і А. Крушельницький, і Постишев... Або: ідеєю українства є ширити — „одність і любов до свого призначення", стреміти — до „справедливості і правди" (298). Або до „невянучої соціальної справедливості" (210)... Правда, як се ясно?

Зрешто, мабуть автор сам чує, що заплутався в загальних комуналах, які можуть викликати слезу розчулення у новочасних демократичних Манілових або Основяненок, але нормальному читачеві таки нічого не скажуть. І тому — знову вдається в високу політику і геополітику. Отже виходить, що „геополітичні тенденції" — є „реальні, є двигуном історії" (285), а не живі люди. „Під торговельним і геополітичним оглядом — се (Україна) одна з найважливіших земель світу" (118) — отже не журімся, чумаче, все буде гаразд, ота геополітика все зробить, що треба... Обдарувала „рідними" колхозами, обдарує й іншими блаженствами.

Денаціоналізація — се нонсенс, бо нас врятує геополітика (168). А хтоб і тепер не набрав віри й надії, для того остаточний аргумент: українській еліті „не запрожує ніщо на світі, бо вона має близькість Провидіння" (299). Бо надходить момент „четвертої великої раси в Європі" (300) — очевидно раси Юрія Липи, отже чого смутитися? Що нам треба робити? Нам? — „ставати самим собою" (300). Правда, яка глибокодумність? Аж в голові крутиться... „Таке (яке?) перше моральне завдання української раси..

Провидіння — вкаже даліше. Провидіння вкаже місію української раси в світі” (301). Ну, се вже вибачте! Водити читача на 300 сторінках нудних нісенітниць, а коли той розіритований нарешті запитається кудожі іти — відсилати його до другого вчителя — провидіння, се скандал. Події ідуть, люди спрагнені якоїсь ясною ідеєю, а Липа каже сидіти і — „чекати дальших наказів Провидіння” (301). Добре йому, що стоїть в безнастаннім контакті з тим „провидінням”. А що має робити звичайний смертельник?

Соціалістично - ліберальна наша преса, ясна річ, захоплена книжкою Липи. Бо нема в ній ні сліду „волютаризму” тих, що „намагаються влити націю в себе, пристосувати до своїх форм” (*Назустріч*). Бо все — туманне й баламутне, бо „як зміст українського руху ставляє автор правду і справедливість”, бо виступає проти „деморалізатора нації” — редактора *Вісника*“. (*Гром. Голос* 4 VI б. р.). Бо те, що проповідує, є „любов” до всіх, навіть до Гриньків, які в службі ГПУ „в межах можливостей обстоювали права української нації”. (*Коопер. Республіка* ч. VI б. р.).

Така є відовіжена ідеологія нашого феллахства і його теоретика, що до якого тепер хіба кождому буде ясно, що *Вісник* мусів з ним розійтись. Проти конкретних традицій князівської Русі і козацтва — висуває вона Мітрідатів, геліотів, „трипільців” драгоманівської „еліти”, яка не доросла до свого завдання. Звеличуючи гречкосіїв — проклинає „номадів”, так ніби запорожці, вікінги або хрестоносці не були теж „номадами”! Проти них висуває затишний ідеал „хатинки”, рала, „мира й тишини”. Проти єдиного ліку в грізні епохи — кристалізації племені вождів і не-вблаганого особистого добору — Ноїв ковчег „обєднання” і „згоди в сімействі”. Замість дії — висуває пасивне споглядання. Замість ясних ідей — туманні фрази, замість острих поділів — маніловська мармеляда. Замість боротьби з феллахівською інтелігенцією — її маринювання як „еліти”. Замість великої праці духового переродження нації — надії на „геополітику”, на число і на „провидіння”, що самі вже зроблять все потрібне без людської волі. Замість мудрости великих народів: *I peggiori nemici non sono fuori delle mura, ma dentro* (найгірші вороги не за мурами (міста), а в середині) — блаженний квієтизм. Замість майбутнього — сучасне. Так ніби не було незбитою правдою, що сучасного нема! Що воно — в пліннім стані з усіма його розбитими скрижалями, що треба кувати нові...

Се відсвіження феллахських ідеалів, які так немилосердно шмагав батогами свого слова Шевченко — се поворіт до малоросіяństwa, се ганірена, з якою жива нація повинна боротися уперто і поважно. Останні могики малоросіяństwa — чужі нашій добі — не можуть знайти і не знайдуть adeptів. Лиш треба їх демаскувати.

М. Л.

З пресового фільму

В органі української колонії Маньчжу-Ді-Го Далекий Схід ч. 10, що виходить в Харбіні, поміщена стаття знаного ніппонця, приятеля українців М. Ц у ч і я, з таким закінченням:

„...ви пам'ятаєте, скільки від моменту виникнення ніпоно-хінського конфлікту було демагогії?! Пам'ятаєте до чого договорилася ворожа агітація підчас конфлікту на маньчжурсько-совітській границі?! Тепер вже нема потреби спростовувати всіх тих видумок, бо факти говорять самі за себе. Після совітських газет збройні сили Ніппону були вже цілковито розбиті, але СССР чомусь не змогла скористати з того розгрому в конфлікті на совітсько-маньчжурській границі. Ось ті скромні факти найкраще спростовують всяку демагогію та агітацію.

Панове українці, йдіть твердим кроком до своєї мети, не оглядаючись на ніщо й не звертайте уваги на ніякі провокації та демагогію! Тільки таким шляхом можете дійти до своєї правди і слави”.

Редакція часописі **Нова Зоря** посвятила польській книжці „Геляда на переломі” Станіслава Лося цілу сторінку своєї „Літератури-Науки-Мистецтва” з ч. 67 с. р. і дев'ять тришпальтових фейлетонів під наголовком: „Правдиво аристократична книжка”. Нагороду тому, хто докаже, що якась українська книжка дочекалася в **Новій Зорі** такогоч обширного обговорення.

Myśl Polska ч. 22 приносить в рубриці „С е р е д ч а с о п и с і в і к н и ж о к” вістку, що польський поет Казімеж Вежиньскі видав том поезій під наголовком „Кургани”, Юзеф Лободовскі приготував „Злоту грамоту”, а Ян Сьпєвак „Верше степове”. Чомуж не „пагурки”, ані „орендзє”? Менше поетичні, як „молодіца” і „верховина”?

Вісти з Лугу ч. 19 повідомляють, що на лугове свято „уфундував Уряд УНР” чашу, а друга „велика срібна чаша... фундації князів Розумовських з Льондону”. Може редакція зрадить тайну, хто се є ті „князі” Розумовські?

Український Голос з Вінніпегу часто любить зазначати, що „нам треба на кожному кроці поборювати большевиків”. Так написано, приміром на сторінці 6 ч. 41, а на попередній розписується редактор „про нову наркозу, яку винайшов — як пише совітська преса —” і т. д. Хто поборює большевиків, не повинен підпадати їхній пропаганді...

Білоруський журнал **Калосье**, книжка 3, доносить, що поети Янко Купала, Якуб Коляс, Зьмітрук Бядуля, К. Крапіва, П. Броука, П. Глебка, А. Куляшоу, М. Клімковіч перекладали на білоруську мову збір видатних творів Тараса Шевченка „К о б з а р”. Переклади мають бути надруковані з нагоди 125-ліття народин великим збірником, а деякі поеми також особливими книжками.

Polityka (10 XI) пише: „...прометеївська ідея. Її внутрішньо-політична консеквенція — треба признати, що дуже логічна, є підтримання іриденти над Дніпром і денационалізація Волині”. Чимжеж тоді відрізняється прометеїзм від ідеології п. Гертиха?

Рідна Мова (ч. 11) запроваджує нові слова, не уживані в українській мові. І так говорить про „давніх євреїв”, про „давньоеврейську

мову" і т. п. Пощо се? Те, що по російськи зветься „еврей" — се буде і в народній, і в літературній нашій мові — і „на мові Шевченка" — „жид". Зрештою, як майже в усіх інших мовах (по французьки, англійськи, німецьки). Натомісць по російськи — „жид" буде „еврей", а большевики — накинули се слово навіть українській пресі в СРСР. Пощо вводити у нас російсько-большевицьку назву?

Діло (30 X) незадоволене з книжки *Ukrainische Literatur im Dienste ihrer Nation*, що вийшла в Швайцарії з статтями: О. Грицай, Д. Николишина, О. Бургардта і Е. Маланюка, — що занадто „суб'єктивно" написана, що одних авторів — підвищено, других — промовчено. Автор-замітки повинен би насамперед оглянутися на себе: бо хтож як не літературні критики з Діла — трактували цілу нашу літературу — „суб'єктивно", промовчуючи немилых їм авторів, вивисуючи „своїх" і понижуючи „не своїх"?

Возродження — орган російських монархістів виступає проти „українського сепаратизму" і плянів Німеччини. „Малоросія" і Московщина — повинні бути разом, — пише він, хоч і знає, що „предстаєт ещо упорная барьба за таржество (московської) національной ідеї". М. н. автор статі — „Україна та визволення Росії", якийсь Лев Любімов — покликається на розмову з ред. *Нової Зорі* д-ром О. Назаруком, „який сказав: порозуміння (саглашеніє) Московщини, України та Білої Руси вважаю можливим і навіть побажаним, бо лише шляхом щирого порозуміння сих трьох областей, їх людність отримає змогу зайняти належне місце серед великих націй".

Знані брати Торо в *Paris Soir* описують свято в Сенілі, в старім Сен-Венсенськім абатстві, уряджене т-вом „приятелів Росії", — на честь „московської принцеси", французької королеви Анни. З приводу сеї конфіскації москалями української князівни — брати Торо тішаться і накликають боротися з „українською небезпекою", яка хоче розбити велику Росію...

Оперетковий „фірер" з *Укр. Вістей* рішучо має пеха. Недавно він цитував ВР У на доказ „прометеївських" симпатій редактора *Вістника*, але ось той самий ВР У (ч: 43) остро накидується на *Вістник* якраз за брак тих симпатій. Бідний „вожд"!

Бібліографія

Василь Іванис: *Промисловість України й північного Кавказу* Праці Українського Наукового Інституту Том 43 Варшава 1938 стор. 164
Інженер-технолог Василь Іванис, б. проф. Української Господарської Академії в ЧСР, є відомий у наукових колах, як пильний дослідник сучасного стану української промисловості під Московщиною. У цьому Інституті була вийшла також в останніх роках його більша праця про енергетику України й Північного Кавказу.

Здається, що при наявності великої кількості публікацій про розбудову промислу в СРСР, написання такої праці не справляє великих труднощів. Але треба мати на увазі специфічну властивість советських статистик (подавати пляноване за існуюче, заправляючи все густим сосом червоної пропаганди), щоб зрозуміти, що така праця вимагає не-

лише надзвичайної критичності у виборі й опрацюванні джерел, але й знання розвитку української промисловості від її джерел. Своїм фахом та промисловим досвідом В. Іванис чи не найкраще для таких студій підготовлений.

Теперішня праця складається з короткої характеристики населення на території й розгляду: 1) ресурсів промислової сировини, міри її дослідження, підготованості до експлуатації, 2) важкої промисловості (гірнична в усіх видах, металургійна, металообробна, основна хемічна), 3) легкої промисловості (цемент, кераміка, скло, цукроварство, oliйництво, млинарство, броварство, деревний промисл, тютюн, папір, ляки, то-що).

Не місце тут розбирати авторові зауваження до кожної галузі. Насичені даними вони навіть і нефаховцеві виразно закреслять обсяг нашої промисловості. Наведемо тут лише останній уступ з резюме: „Взагалі промисловість України й Північного Кавказу, не зважаючи на велику потужність у деяких галузях, несе на собі майже скрізь тавро колоніальної промисловості, з якої намагаються, при найменшому вкладанні капіталу, одержати найбільшу продукцію, ігноруючи при цьому питання якісних показників праці й утилізації бічних та відпадних продуктів. При поверненні цієї промисловості до нормального стану, треба буде насамперед змінити засвоєну традицію прагнення до кількості, а не до якості. Якість мусить стати кличем національно-вільної української промисловості”.

Д-р інж. Л. Мосендз

1) Ярослав Кузьмів: *Письменні справи в народній школі* „Педагогічно-Методична Бібліотека” випуск 2 Накладом „Взаємної Помочі Українського Вчителства” Львів 1937 8° ст. 83 (Передрук з „Учительського Слова”).

2) Др Микола Пушкар: *Діти, що їх тяжко виховувати* „Педагог. Метод. Бібліотека” вип. 9 Наклад. „Взаємна Пом. Укр. Вчителства” Львів 1938 8° ст. 31. Передрук з „Шляху виховання й навчання”.

Обидві розвідки збагачують нашу педагогічну літературу. Ярослав Кузьмів у своїй основній праці про те, як навчати письма у вселюдній школі, говорить про засади і методіку письменних вправ та подає класифікацію і зразки акцій з письменними вправами. Автор використав важливу літературу предмету та при кожній нагоді зіставляє її зі своєю довголітньою шкільною практикою, тому його працю читається немов розмову теоретика з щоденною шкільною працею. Не міг автор не торкнутися і такої болячки нашого шкільного життя, як перестарілі під кожним оглядом шкільні читанки, як брак програми української мови, і як такий нечуваний випадок у шкільництві світу, що української мови дуже часто вчать учителі, що самі не вміють цього предмету та аж вчать його від дітей.

Др Микола Пушкар використав у своїй праці багату літературу, та розказує про дитячі фізичні й душевні недуги в дітей і характеризує аж кільканадцять типів дітей, що їх тяжко батькам та вчителям виховувати. Розмір праці змусив автора до короткого викладу, та не дозволив розвинути ширше теми, тому неочитаний читач не завжди зможе практично скористати з його праці. Автор повинен був ширше опрацювати розділ про „педагогічні ради і вказівки для школи й дому”.

В списку літератури немає праці Адлера про індивідуальну психологію.

Л. Гр.

Від Адміністрації

Вживаємо всіх передплатників і прихильників, не зволікаючи, відновляти передплату на 1939 рік і негайно сплатити всі заборгованості!

Дня 15 грудня замикаємо рахунки, книжки і картотеки за б. р., а тому просимо всіх вирізняти належність: за кольпортаж, передплату за Вістник і Квартальник до кінця б. р.

4 книжка **Квартальника Вістника** за б. р. Др. Ю. Русова — „Салязар”, ціна 1 зл. вийде з початком грудня.

Всіх, хто хоче взяти до кольпортажі 4 книжку **Квартальника (Салязар)**, або інші книжки нашого видавництва, просимо повідомити.

Книгарням, кольпортерам, передплатникам, що не вивіривали належитості за попередні книжки **Квартальника**, стримаємо висилку найновішої книжки.

Хто з краю, в Чехословаччині і Карп. Україні пришле до кінця с. р. річну передплату, платить тільки 20 зл. Закордонний передплатник, який вишле в сім році 25 зл., матиме заплачений **Вістник** за весь 1939 р.

Передплата **Квартальника** на 1939 р. виносить в краю, Чехословаччині і Карп. Україні 4 зл. (платних згори), для передплатників **Вістника** половину — платних згори. За кордоном та сама передплата, що в краю, плюс 1 зл. на порто. Оплата кожної окремої книжки внесе значно дорожше.

Пригадуємо нашим заступникам, кольпортерам і прихильникам, що січень — місяць в-ва **Вістника** і **Квартальника Вістника**, а тому пропонуємо:

1) Повести на місцях широку пропаганду за поширенням видавництва (приєднати нових передплатників).

2) Налагодити справу систематичної кольпортажі (в своїх повітах і округах).

3) Припилювати, щоб довжники заплатили належитість і стали точними і дійсними передплатниками в 1939 р.

4) Вислати чеки і запрошення до передплати передати всім, хто хотівби стати передплатником.

5) Зробити виставу книжок в-ва **Вістника**.

6) Наклонити до передплати **Вістника**, а як ні, то бодай передплати **Квартальника** бувших недбалих передплатників **Вістника**, яким ми стримали висилку книжок.

7) Вивісити запрошення до передплати в Просвіті, Повітовім Союзі Кооператив, Бесіді і др. українських товариствах на виднім місці.

8) Подати адреси своїх знайомих, читалень Просвіти, кружків Рідної Школи, бібліотек і інших товариств, на які ми вишлемо запрошення до передплати в 1939 р. і чеки ПКО.

9) Подбати, щоб бібліотеки, випожичальні, товариства, інституції в Вашім місті і осередку запромерували, або набули видання **Вістника**.

10) Постаратися, щоб місцеві книгарні мали в продажі видання **Вістника** і **Квартальника**.

Просимо подати найновіші адреси таких осіб: Омелян Бздура-Осипенко, Рогатин; Ірена Которович, Любомель; Ярослава Бойко, Буськ; Василь Зайців, Вільно; Олексій Михальчук, Ленчиця; Юрій Скопюк, Антопіль; Ольга Волощуківна, Чортків; Зиновій Марцюк, Озірна; Карло Штангляр, Славсько; Микола Левицький, Ходорів; Михайло Грабовський, Яворів; Осип Будник, Скалат; Микола Самолюк, Луцьк; Павло Блевич, Осмолада; Ірена Малицька, Боршів; Юрій Никорак, Старокосовська; Дарія Микіта, Ковениця; Сидор Дамян, Стрий; Олек. Масляник і Петро Генгало, Львів; Микита Опришко, Стрий.

Передплатників наших в б. Чехословаччині просимо подати свої нові адреси, а зокрема: Василь Бернар, учит. Тересва; о. Юрій Станинець, Вонігово; Микола Рішко, Драгово, інж. Волод. Бородайкевич, Кошиці; Др. Микола Малинський, Черненьчк; інж. Т. Мороз, Ямниці; Др. Ф. Слодецький, Гродець Кральови; інж. А. Ліпа, Крумльов; Василь Цоклян, Тячово; Др. І. Кралька, Гуменне; О. Наріжний, Середне Дубровка; Павло Донченко, Білки; інж. І. Янішевський, Михайло Баліченко, Микола Бабоша, Ів. Грицик, всі Ужгород; Юліян Химинець, Мукачів; наших заступників: в Ужгороді Івана Романа і Мукачіві В. Хромого. Поки не дістанемо нових адрес, книжки всім стримаємо. Замовлень не виконуємо на книжки, яких наклад вичерпаний: Др. Д. Донцова: **Націоналізм**, **Маса** і **Провід** і Д. Варнака: **Кардинал Мерсіє**.

Нашим передплатникам в Румунії вислали книжки **Квартальника** по одержанню дозволу: Ю. Тюпюнник: **Револуційна Стихія**; Др. Д.

Донцов: Де шукати наших історичних традицій і Др. А. Андрусак: Мазепа і Правобережжя.

Були випадки недоручення книжок: Теодозія Бручковська, Тернопіль, Др. Антін Перегінець, Станиславів; Читальня Просвіти і Осип Мищук, Синевідсько-Вижнє; Федір Малиголова, Яблонів к/Моколомий.

За приєднання нових передплатників дякуємо: Уляна Дида, Стрий (4); Т. Карпюк, Рівне (4); В. Штуль, Варшава (3); Л. Киселиця, Чернівці (2); Р. Социнський, Варшава (2); В. Гуцуляк, Вільно (1); Ст. Никлевич, Львів (1); Т. Крупа, Познань (1).

Вже по видрукуванню їх імен вирівняли напечитість за передплату Вістника і Квартальника: Б. Палій-Неїло, Перемишль; Укр. Гімназія, Каліш; Др. К. Воевідка, Станиславів; Олег Ясеницький, Станиславів; За зольпортаж: Г. Ребко; Укр. Т-во Просвіта, Загреб; Січ, Відень; Нест. Которович, Гостинне; Ольга Грозовська, Плуґів.

Вп. Іван Дячун, Детройт, одержали зл. 26.30. Подайте точну Вашу адресу і на яку ціль прислали гроші.

М. Хлипавка, Торонто; М. Сурмач, Нью-Йорк; Т. Свистун, П. Америка; П. Підгородецький, Франція; Я. Сліпанський, Б. Айрес; Ст. Фік, П. Америка; гроші одержали, книжки вислали.

П. Братун, Княже, Волинь, гроші одержали, пачка нам звернута з написом: „адресат в терміні не зголосився”.

А. Кононюк, Кремянець, пачка з книжками вернула з написом: „адресат під поданою адресою незнаний”.

З нами розчислилися: о. Т. Волохатюк за В. Челядина зл. 4.60; Др. І. Верхомина 15.40 і Т. Пацернак 23.50. Вирівняли передплату через нашого заступника в Румунії Дир. Л. Киселицю: Мих. Дудковський за Вістник і Квартальник 1938р.; тільки за Вістник: Ярослав Виноградник за роки 1936, 1937 і 1938, а Денис Іваницький за 1938 р.

Передплатникам закордоном не можемо давати в борг більше як одну книжку; тому просимо як найскорше відновити передплату на 1939 рік.

Передплатники в Румунії, щоб не мали затримки в одержуванні Вістника, мусять відновити передплату на рік 1939 в нашого заступника Дир. Л. Киселиці, Чернівці str. Andrei Saguna 704

Хто хоче комплектувати Вістник, Книгозбірню, Квартальник, можемо служити окремими книжками, як рівнож маємо на продаж кілька комплектів Вістника і Квартальника 1933—1938 рр. в ціні 25 зл. за комплект Вістника і 4 зл. за комплект Квартальника, а для заграниці дочисляємо порто.

Мимо кількакратного упіснення не вирівняли за Вістник і Квартальник: Вол. Талінський, Підгайці, 1.50; Василь Шляхінчин, Кальне 1.50; Митрофан Харчук, Дорогостай Малі, 1.50; Адриян Лисенко, Меньчиці 2.25; Лев Ішук, Будерж 2.20; Микола Луцак, Печеніжин 2.20; Григорій Родзі, Гостинне 1.50; Іван Мельник, Звершів 2.95; Михайло Юхимчук, Боднарі 1.50; Укр. Студ. Спілка, Брно 1; Мих. Крупа, Скалат 1.50; Мих. Низюк, Амбуків 1.50; Ілько Тижай, Альфредівка 1.50; Др. А. Головка, Прага 4.43; Стах Рубель, Занакот 1.50; І. Дачук, В-к, Нью-Йорк 5; Василь Баль, Шайно 1.50; Е. Кобилянський, Курітиба 10.75; В. Сиебело, Нью-Йорк 3.10; За кольпортаж: В. Борковська-Крижанівська, Почаїв 2.75; Сергій Білобровець, Білка Мала 4.90; Осип Будник, Скалат 3.60; Олек. Вашук, Богородина, 12. (Далі буде).

Всіх, хто має залеглости за кольпортаж чи передплату, просимо вирівняти і не наражувати себе і нас на стримання книжок і на упіснення.

Признана книжкова нагорода за діяльність в 1937 р. слідующим заступникам:

Дир. Л. Киселиці, Румунія; Ів. Романові, Закарпатська Україна; Мгру В. Душникові, Америка; М. Качмареві, Німеччина; о. Т. Волохатюкові, Канада; О. Штулеві, Варшава; Т. Круті, Познань; П. Андрушківі, Здолбунівщина; В. Гуцулякові, Вільно; М. Шандурі, Станиславівщина; інж. В. Борисові, Яворівщина; Мгру В. Бородачеві, Любачівщина; Б. Іванчукові, Стрийщина; В. Лабаєві, Радеківщина; М-ру Т. Гаецькому, Галич.

Книжки при нагоді вишлемо, можна також відібрати особисто в Адміністрації.

Потребуємо кольпортерів на міста і села: Базар; Басів—Кут; Бережани; Березів Вижний; Бібрка; Більче Золоте; Блюдники; Бересть; Богородчани; Броди; Брошнів; Буцнів; Бореміль; Бродки; Вибранівка; Витвиля; Вікно; Відьшаниця Велика; Вістова, Володимир Волинський; Войнилів; Волчківці; Гадинківці; Гаї Вижні; Гаї к/Львова; Гільче; Глинське к/Жовкви; Глібочок Вел.; Гнильче; Гніздичів; Голгоче; Голинь; Голгори; Городенка; Городиславці; Горохів; Грушковиця; Дарахів; Денисів; Джусів; Добрівляни; Доброміль; Домажир; Дора; Дрогобич; Дубівці; Дубно; Дунаїв; Дуплиса; Динів; Жапалів; Жидачів; Жовква; Жовтанці; Журавно; Задвіре; Заліщики; Залуче; Збараж; Звиняг; Здолбиця; Здолбунів; Золочів; Касперівці; Кізлів; Книгинин; Книгиничі; Коліндани; Конюхів; Копичинці; Корнич; Коронець; Коршів; Косів.

Зміст річника „Вістника” за 1938 р. розішляється передплатникам з 1-ою книжкою, що вийде в кінці грудня б. р.

Нові книжки

Марія Острожира — У вирій передм. І. Нигрицького вид. Ів. Тиктор ст. 128.

Ант. Лотоцький — Від Ляплати по Анди вид. „Світ Дитини” ст. 64.

Студії з поля сусп. наук. і статистики т. V. За ред. Е. Храпливого Львів 938. Накл. Н. Т. Ш. Памяти Ол. Русова ст. 64.

Мазена Збірник ч. 1 вид. Укр. Н-ук. Інстит. в Варшаві. Варшава 1938 ст. 161.

Др Г. Храпливий — Карпатська Україна в числах Львів 1938 вид. Нове Село ст. 48.

Rob. Beck — Szwebendes Volkstum im Gesinnungswandel. Vg. W. Kohlhammer Stuttg. s. 75.

Hein. Geisler — Zweisprachigkeit deutscher K nder im Auslande Vg. W. Kohlhammer Stuttg. s. 200.

Богдан Демків. — Федь Черник в-во „Промінь” ст. 48.

Надіслані журнали

Будівничий Церква,
Укр. Аграном. Вістник ч. 6,
Вісті з Луцу ч. 20,
Віра й Наука,
Голос ч. 42—43.
Дзвони ч. 10.
Далекий Схід ч. 14—16.
Дзвіночок ч. 11.
Життя і Знання ч. 11.
Жіноча Доля ч. 21.
Коопер
Кооперативна Республіка ч. 11.
Кредитова Кооперация ч. 10.
Літопис Червоної Калини ч. 11.
Наша Багачівщина ч. 11.
Нова Хата ч. 20—21.
Неділя ч. 44.
Напередодні ч. 7.
На Сліді ч. 11.
Нива ч. 11.
Ремісник ч. 2.
Самосвітник ч. 2.

Світ Дитини ч. 12.
Світ України ч. 22,
Тризуб ч. 43—45.
Український Інвалід ч. 33.
Учительське Слово ч. 16—17.
Шлях Виховання й Навчання ч. 3.
Contra-Komintern nr. 11.
Ost Europa October 1938.
Auslandsdeutsche Volksforschung nr. 11, B. 3 H.
Fronte Unico nr. 17—18.
La Revue de Promethée nr. 1.
Sprawy Narodowosciowe nr. 3.
Merkuryusz Polski nr. 50—55.
Myśl Narodowa nr. 47—50.
Zaczyn nr. 36—38.
Biuletyn Polsko-Ukraiński nr. 42-44
Tęcza nr. 11.
Wschód nr. 3.
Сев. Кавказ ч. 49—52.

Студентський Вістник

Замовлення й гроші слати на адресу:
„Студентський Вістник”, Львів, Міцкевича 11.

Переплачуйте!

Багато ілюстрований літер-

„Напер

під редакцією Бо

Адреса редакції і адмін:

ДЗВІНОЧОК

найкращий український ілюстрований дитячий часопис.

Виходить чепурними книжечками щомісяця.

Передплата на рік (12 книжечок) тільки 2 злоті.

Національний, незалежний часопис „ДЗВІНОЧОК“ не тільки цікавить, веселить, але й учить та виховує. Вже восьмий рік є він для української дитини ясним промінем, що світить й ogrіває її душу. В час нашого лихоліття став він для неї невідступним другом і приятелем.

Передплата на рік 2 зл. (піврічно 1'20).

„ДЗВІНОЧОК“, Львів, Косцюшка 1 а.

РОДИЧІ — що дбать про своїх дітей, передплачують для них:
журнал

книжки

„Світ Дитини“ і „Діточа Бібліотека“

Передплата за „Світ Дитини“ річно: в краю 4 зл., в Чехо-Словаччині 25 кч., в Румунії 150 левів, в Америці і Канаді 1 дол. Для всіх інших країв — рівновартість 1 амер. доляра. Передплата за „Діточу Бібліотеку“ річно: в краю 5 зл., в Чехо-Словаччині 30 кч., в Румунії 200 левів, в Америці і Канаді 1'50 дол. Для всіх інших країв — рівновартість 1'5 амер. доляра.

Оказові числа висилаються безплатно! АДРЕСА: Видавництво „СВІТ ДИТИНИ“ — Львів, ул. Зіморівича, ч. 2. Конто ПКО Львів: 503.330. Конто ПКО. Прага: 79.475. Конто пер. розр. 14.

Книжка для всіх!

Карпатська Україна в Числах

Д-ра Ев. ХРАПЛИВОГО

В-во „Нове Село“ впору видало цю потрібну зараз книжечку про Срібну Країну. Текст доповнюють ілюстрації й мапа. Ціна: 30 гр. з пересилкою 40 гр. Для ВП. відпродавців (найменше 5 книжечок) — 20% опушту. Тому що малий наклад — найрадше висилаємо за готівку.

Замовлення й гроші слати на адресу: „Нове Село“, Львів, вул. Домініканська 11 — П. К. О. 503.807.

вн),
та в

П

12531

1938 P.6

КК. 18

БАНК

тел. 292-15 і 200-15.

о, домісиль, есконт векселів,

со рат післяплат,

отовий кредит,

анізовання промислових підприємств.

Книгозбірня Вістника

ч. 1	М. Островска:	МУСОЛІНІ	ц. зл. 1
ч. 2	М. Маківель:	ВОЛОДАР	ц. зл. 2
ч. 3	М. Антонович:	ГЕРРЕС	ц. зл. 1
ч. 4	Р. Бидик:	А. ГІТЛЕР	ц. зл. 1
ч. 5	Д. Варнак:	КАРДИНАЛ МЕРСІЄ	ц. зл. 1
ч. 6	Л. Мосендз:	ШТАЙН	ц. зл. 1.50
ч. 7	Д. Варнак:	О'КОННЕЛЬ	ц. зл. 1
ч. 8	В. Темляк:	ВОГНИСТИЙ ХРЕСТ	ц. зл. 1.50
ч. 9	Д. Донцов:	ПАТРІОТИЗМ	ц. зл. 1
ч. 10	Д. Варнак:	ТАЄМНИЦЯ ОРГАНІЗАЦІЇ	ц. зл. 1.50
ч. 11	Д. Донцов:	ДУРМАН СОЦІАЛІЗМУ	ц. зл. 1.50
ч. 12	М. Антонович:	МАРШАЛ ВПЕРЕД	ц. зл. 1.50
ч. 13	В. Темляк:	ЗАВДАННЯ НОВОГО ПОКОЛІННЯ	ц. зл. 1
ч. 14	Р. Берч:	ФРАНКО — ВОЖД ЕСПАНЦІВ	ц. зл. 1.50
ч. 15	Богдан Горочич:	НАЦІОНАЛІЗМ В БЕЛЬГІЇ	ц. зл. 1.50
ч. 16	Ю. Тютюнник:	РЕВОЛЮЦІЙНА СТИХІЯ	ц. зл. 1.50
ч. 17	Д. Донцов:	ДЕ ШУКАТИ НАШИХ ІСТОРИЧНИХ ТРАДИЦІЙ	ц. зл. 1.50
ч. 18	М. Андрусак:	МАЗЕПА І ПРАВОБЕРЕЖЖА	ц. зл. 2
ч. 19	Д. Донцов:	ПАРТІЯ ЧИ ОРДЕН	ц. зл. 1

**В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача,
New York, N. Y. 325 East 14-th Street.**

ЦІНА КН. 2.20 зл.

Druckarnia Stawropie, Inst. w ar. Iwana Tyktora, Lwow, Bialajska 9.
Tel. 234-76. Wydawca i redaktor Olga Baczynska. Lwow, Czarnieckiego 26 m. 21.